

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN ARAP BAHARINDAN ÖNCE VE SONRA ORTA DOĞU
ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: TÜRKİYE’NİN SURİYE VE IRAK
İLİŞKİLERİNDE İRAN REKABETİNİN ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

JEYHUN NOVRUZOV

TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. İMRAN DEMİR

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN ARAP BAHARINDAN ÖNCE VE SONRA ORTA DOĞU
ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: TÜRKİYE’NİN SURİYE VE IRAK
İLİŞKİLERİNDE İRAN REKABETİNİN ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

JEYHUN NOVRUZOV

Danışman: Doç. Dr. İMRAN DEMİR

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

..... Anabilim Dalı Bilim Dalı Yüksek Lisans/Doktora öğrencisi'nın adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı

İmzası

1	Tez Danışmanı		
2	Jüri Üyesi		
3	Jüri Üyesi		
4	Jüri Üyesi		
5	Jüri Üyesi		

ÖZET

TÜRKİYE’NİN ARAP BAHARI’NDAN ÖNCE VE SONRA ORTA DOĞU ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: TÜRKİYE’NİN SURİYE VE IRAK İLİŞKİLERİNDE İRAN REKABETİNİN ETKİSİ

Türkiye ve İran'ın Irak ve Suriye üzerinde hukuksal boyutlara varan rekabetleri günümüze kadar devam etmektedir. Bu araştırma, 6 yy. Türk ve İran tarihlerinden başlayarak iki milletin günümüz Orta Doğu coğrafyasını ele geçirmek için verdiği mücadeleyi esas almaktadır. Sürekli bu iki millet arasında yapılan savaşlarla el değişen bölgeler uzun bir süre Arapların eline geçse de yönetimin Araplarda kalmasıyla birlikte 9 yy.da yavaş yavaş Türk ve Fars etkisi altına girmeye başlamıştır. Orta Doğu’da Türkler ve Farslar arasında mücadele verilen yerler içerisinde konumuz olan Irak ve Suriye’ye baktığımız zaman 9 yy.da Türkler fiili olarak Irak’a hâkim olmuşlardır. O dönemde İranlıların da Irak üzerinde büyük etkisi vardı ve bürokratik sistemde hâkim konumdadı. Orduyu yöneten Türkler ve bürokraside söz sahibi İranlılar arasında Irak için o dönemlerde başlayan rekabet 1055 yılında Türklerin tamamen Irak’ı ele geçirmeleri sonrası İran unsurlarını bölgeden atmasıyla beraber düşmanlığa dönüşmüş ve günümüze kadar gelmiştir. Daha sonra Selçuklular ve Osmanlılarla devam eden bu mücadeleler sonucunda kısa süreli el değişmesine rağmen Irak I. Dünya Savaşı’na kadar fiili olarak Türk kontrolünde kalmıştır. Irak’ta bir diğer rekabet ve savaş unsuru ise hiç şüphesiz Türklerin Sünni İslam’ı, İranlıların ise Şii mezhebini yayma girişimleriydi. Bu da Irak halkını 2 ayrı kutba bölerek günümüze kadar etkisini devam ettirmektedir. Irak’ın bağımsızlığı sonra da Türkler ve İranlılar arasında rekabet devam etmiş ve günümüze kadar halen etmektedir. Bu rekabet Arap Baharı sonrası daha da artarak Irak’ın yönetim biçiminden başlayarak nüfusunun bir kısmını oluşturan Kürtlere kadar sirayet etmektedir. Kürtlerin kendi aralarında bile yaptıkları savaşlarda Türkiye ve İran taraf olmuşlardır. Türkler iç savaşta KDP’yi, İranlılar ise KYB’yi askeri olarak desteklemiştir.

Türkiye ve İran’ın rekabet ettiği bir diğer Orta Doğu ülkesi ise 12 senedir iç savaşla uğraşan Suriye’dir. Türkler ve Fars’lar eski dönemlerde bu bölge içinde savaşmış ve birbirleriyle rekabet etmişlerdir. Fakat 1516’da Türk yönetimine giren bölge I. Dünya Savaşı’na kadar İranlıların fazla etkisine maruz kalmamıştır. Bölgenin Türk idaresinden çıkması ve Fransız işgali sonrası bağımsızlığını kazanması sırasında Hatay’ın Türkiye’ye katılması Türkiye-Suriye ilişkilerini kötü etkileyerek 1998 yılına kadar devam etmiştir. Türkiye-Suriye arasında o tarihten sonra ilişkilerde başlayan düzelmeye Arap Baharı sonrası

yeniden bozularak Suriye'yi Türkiye ve İran arasında rekabet meydanına dönüştürmüştür. İran'ın 1970 yılında Suriye ile kurulan yakın ilişkileri 1979 İran Devrimi'nden sonra daha güçlü bir şekilde devam ederek müttefiklik ilişkilerine dönüşmüş ve Suriye İç Savaşı'nda İran maddi yardımların yanı sıra askerî olarak da Suriye rejiminin yanında durmuştur. İran'ın İç Savaşa dâhil olması Türkiye'nin Muhalifleri destekleyerek savaşa dâhil olmasına etki etmiştir. Suriye'de farklı cephelerde bulunan Türkiye ve İran zaman zaman Suriye gündemiyle toplansalar da günümüze kadar istenen sonuç çıkmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Türk-Fars Rekabeti, Türkiye-Irak İlişkileri, Irak İçin Türkiye-İran Rekabeti, Arap Baharı, Suriye'de Türkiye-İran Rekabeti

ABSTRACT

Turkey's Relations with Middle Eastern Countries Before and After the Arab Spring: The Impact of Iranian Competition on Turkey's Syria and Iraq Relations

The rivalries of Turkey and Iran over Iraq and Syria continue until today, reaching legal dimensions. This research is based on the struggle of two nations to seize today's Middle East geography, starting from the 6th century Turkish and Iranian histories. Although the regions that changed hands with the wars between these two nations passed into the hands of the Arabs for a long time, they gradually began to come under the influence of Turks and Persians in the 9th century with the administration remaining in the Arabs. When we look at Iraq and Syria, which is our subject among the places where there was a struggle between Turks and Persians in the Middle East, the Turks actually dominated Iraq in the 9th century. At that time, the Iranians also had great influence over Iraq and dominated the bureaucratic system. The rivalry that started at that time for Iraq between the Turks who led the army and the Iranians who had a say in the bureaucracy turned into hostility in 1055 when the Turks expelled the Iranian elements from the region after the Turks completely seized Iraq and has survived to the present day. Despite the short-term change of hands as a result of these struggles, which continued with the Seljuks and the Ottomans, Iraq remained under Turkish control until the First World War. Another element of rivalry and war in Iraq was undoubtedly the attempts of the Turks to spread Sunni Islam and the Iranians to spread the Shia sect. This divides the Iraqi people into 2 separate poles and continues its effect until today. After the independence of Iraq, the rivalry between Turks and Iranians continued and still continues to this day. This rivalry increases even more after the Arab Spring and extends from the form of government of Iraq to the Kurds, who constitute a part of its population. Turkey and Iran have taken sides in the wars waged by the Kurds even among themselves. The Turks supported the KDP militarily in the civil war, while the Iranians supported the PUK militarily.

Another Middle Eastern country in which Turkey and Iran are competing is Syria, which has been in the midst of a civil war for 12 years. Turks and Persians fought and competed with each other in this region in ancient times. However, the region, which came under Turkish rule in 1516, was not exposed to much influence by the Iranians until World War I. Hatay's annexation to Turkey during the independence of the region from Turkish rule and after the French occupation, had a negative impact on Turkey-Syria relations, which continued until 1998. The improvement in relations between Turkey and Syria since then has deteriorated again after the Arab Spring, turning Syria into a rivalry arena

between Turkey and Iran. Iran's close relations with Syria, which were established in 1970, continued to be stronger after the 1979 Iranian Revolution and turned into alliance relations, and in the Syrian Civil War, Iran stood by the Syrian regime militarily as well as material aid. Iran's involvement in the civil war affected Turkey's involvement in the war by supporting the opposition. Although Turkey and Iran, which are on different fronts in Syria, have met from time to time with the Syrian agenda, the desired results have not been achieved so far.

Keywords: Iraq, Turkish-Persian Rivalry, Turkey-Iraq Relations, Turkey-Iran Competition for Iraq, Arab Spring, Turkey-Iran Rivalry in Syria

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye ve İran'ın Irak ve Suriye dâhil Orta Doğu için ezeli rakipler olduğunu göstermektedir. Suriye ve Irak'ın Türkiye ile ilişkileri eski tarihlerden beridir İran'la rekabet ortamına dayanmaktadır ve Irak ile Suriye bu rekabetten ciddi şekilde etkilenmektedir. Bu rekabet günümüzde hukuksal ve askeri boyutlara ulaşmış ve iki devleti savaşın eşiğine getirmiştir.

Türkiye'nin Suriye ile çalkantılı, Irak ile ise olumlu yönde gelişen ilişkileri 2002 sonrası ivme kazanmıştır. Türkiye'nin Suriye ve Irak ilişkilerinden bahsederken en önemli aktör olan İran unutulamazdı çünkü İran; Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan'a direk askerî müdahalede diğer Orta Doğu ülkelerine ise farklı çizgilerle yol bulmaya çalışarak Türkiye'nin Orta Doğu'da dostu değil rakibi olduğunu göstermiştir.

JEYHUN NOVRUZOV

İstanbul, 2023

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada Suriye ve Irak'ın bağımsızlık sonrası dış politikasında Türkiye ve İran'la ilişkileri detaylı olarak incelenecektir. Türkiye ve İran'ın bu ülkelere bakış açısı ve aralarında var olan rekabet detaylandırılarak Arap Baharı sürecindeki gelişmeler ele alınacaktır. Türkiye ve İran'ın var olan rekabetini anlamak için en eski çağlara kısa olarak göz atılarak asırlara dayanan rekabetin günümüze kadar uzandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Özellikle Suriye üzerinde Türkiye-İran rekabetinin zaman zaman artarak savaşa kadar uzadığı daha sonra ise toparlanma emareleri anlatılacaktır. Fakat bu toparlanmanın kalıcı olmayacağı ve iki devlet arasında var olan Irak ve Suriye rekabetinin yakın tarihte tam olarak bitmeyeceği anlatılacaktır.

TEŐEKKÖRLER

Bu tez çalıőmasının istenen düzeyde bilimsel yöntemler ışığında hazırlanmasında gösterdiği yardımlardan dolayı değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. İmran DEMİR'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Değerli katkılarından ve eleştirilerinden dolayı değerli hocam Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA'ya da teşekkürlerimi bildirmek isterim.

Sevgili aileme; Babam Ayaz Novruzov başta olmakla, annem, kardeşim ve eşim Günel'e manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

KISALTMALAR

T.C.	: TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KDP	: KÜRDİSTAN DEMOKRATİK PARTİSİ
KYB	: KÜRDİSTAN YURTSEVERLER BİRLİĞİ
IKYB	: IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ
BMGK	: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÜVENLİK KONSEYİ
FKÖ	: FİLİSTİN KURTULUŞ ÖRGÜTÜ
PYD	: PARTİYA YEKİTİYE DEMOKRAT
YPG	: YEKİNEYEN PARASTİNA GEL
PKK	: PARTİYA KARKEREN KURDİSTANE
DP	: DEMOKRAT PARTİ
BM	: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
İŞİD	: IRAK ŞAM İSLAM DEVLETİ
CIA	: CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
UMH	: ULUSAL MUTABAKAT HÜKÜMETİ
BAB	: BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	vi
TEŞEKKÜRLER.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'LA REKABET ORTAMINDA TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ

1.1. Türkiye'nin Arap Baharı Öncesi ve Sonrası Irak ile İlişkilerinde İran Etkisi.....	4
1.1.1. Tarihî Süreçte Irak.....	4
1.2. Tarihî Süreçte Irak İçin Türk-Fars Rekabeti ve Savaşları.....	5
1.3. Türk-İran Savaşları Sonucunda Irak'ın Türk Kontrolüne Geçmesi	8
1.4. Irak'taki Arap Milliyetçiliğine Anadolu ve İran Etkisi.....	8
1.5. Türk-İran İlişkilerinin 1917 Irak İşgaline Etkisi.....	10
1.6. Irak'ta İngilizler Aleyhine İsyanlarda Türkiye'nin Rolü ve İran Etkisi.....	11
1.7. Krallık Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi.....	13
1.7.1. Irak Krallık Döneminde 1921-1958.....	13
1.7.1.1. Krallık Döneminde Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi.....	15
1.7.2. Irak'ın Bağımsızlık Döneminde Türkiye ile İlişkileri.....	17
1.7.3. Krallık Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri.....	20
1.8. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi.....	23
1.9. 1974 Kıbrıs Harekatı Sürecinde Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi.....	24

1.10. Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi.....	28
1.11. Irak'ta Radikalizme Karşı Türkiye ve İran'ın Tutumu.....	31
1.12. Türkiye'nin AKP Hükümetine Kadarki Irak Politikası.....	33
1.13. 2003 Irak İşgali Sürecinde Türkiye'nin Tutumu.....	34
1.14. AKP Hükümetlerinin Irak Politikası.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İLE REKABET KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN ARAP BAHARI ÖNCESİ VE SONRASI SURİYE İLE İLİŞKİLERİ

2.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası 1923-2023.....	39
2.2. Tarihi Süreçte Suriye.....	41
2.3. Suriye'de Türk Egemenliği.....	42
2.3.1. Türk Egemenliği Sonrası Suriye.....	43
2.4. BAAS Partisinin Suriye'de Yükselişi ve Darbeler Dönemi.....	44
2.4.1. Hafız Esad Yönetiminde Türkiye-Suriye İlişkilerinde İran Etkisi.....	46
2.5. Türkiye ve Suriye Arasındaki Siyasi Sorunlarda İran Etkisi.....	47
2.6. Beşar Esad Döneminde Türkiye-Suriye İlişkilerinde İran Etkisi.....	51
2.7. İran Devrimi Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri.....	52
2.8. Suriye İç Savaşı.....	53
2.8.1. Suriye İç Savaşında Türkiye-İran Rekabeti.....	55
2.9. AKP Hükümetlerinin Suriye Politikasında İran Etkisi.....	57
2.10. Suriye ile Gerilim Yaratan PKK Terör Örgütünün Kurulması.....	61
2.10.1. Türkiye-İran Rekabeti Bağlamında PYD/YPG'nin Suriye'deki Faaliyetleri.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN’IN ORTA DOĞUDA ETKİSİ VE TÜRKİYE İLE REKABETİ

3.1. 1925-1979 İran Şah Pehlevi Rejimi.....	65
3.2. Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İran İlişkileri.....	67
3.3. Pehleviler Döneminde Türkiye-İran İlişkileri.....	68
3.4. 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Bölge Ülkelerine Karşı Genel Siyasi Hatları.....	70
3.5. 1979 Devrim Sonrası Türkiye-İran İlişkileri.....	73
3.6. İran'ın Arap Baharı Öncesi Orta Doğu Politikasında Türkiye Etkisi.....	78
3.7. Arap Baharı'nın Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	81

3.7.1. Mısır Örneği.....	81
3.7.2. Libya Örneği.....	83
3.7.3. Suriye Örneği.....	84
3.8. İran'ın Orta Doğu Siyasetinde Türkiye'nin Yeri.....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN IRAK VE SURİYE İLE TOPRAK İDDİALARI VE TÜRKMEN SORUNU

4.1. Modern Ulus Devlet Olgusu.....	88
4.2. Genel Hatlarıyla Türkiye-Irak Sorunları.....	88
4.3. Irak'ın Türkmen Politikası ve Türkiye.....	89
4.4. Osmanlı İdaresinde Musul Vilayeti.....	90
4.4.1. Osmanlı Döneminde Musul Sorunu.....	91
4.4.2. Türkiye ve İngiltere Arasında Musul Müzakereleri.....	93
4.5. Kerkük Türkmenleri ve Türkiye İçin Önemi.....	96
4.5.1. Kerkük.....	98
4.5.2. Kerkük Sorunu.....	99
4.6. Suriye'nin Hatay İddiası.....	102
4.6.1. Hatay Sorunu.....	102
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	111
EKLER.....	119

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: İŞİD'in Kuruluştan Günümüze Kadar Olan Değişimi.....	32
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Irak'ın Etnik Nüfus Haritası - 10 Aralık 2020.....	17
Şekil 3.1: İran'ın Orta Doğu'da Yaydığı Şii Hilali.....	78
Şekil 3.2: Mısır, Yunanistan, GKRY ve İsrail'in Türkiyeyi Sıkıştırmak İstedikleri Alan.....	82
Şekil 3.3: Türkiye'nin Libya "Ulusal Mutabakat Hükümeti" ile MEB Antlaşması.....	82

GİRİŞ

Konusu ve Amacı;

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin Suriye ve Irak politikasını incelemek ve bu politikasında Orta Doğu'daki en büyük rakibi olan İran'la rekabetinin eski çağlardan Göktürkler ve Sasaniler dönemine kadar uzandığını göstermektir. Türkiye ve İran arasında tarihten gelen bir rekabet söz konusudur ve bu rekabet günümüzde Irak ve Suriye başta olmakla Orta Doğu'nun farklı yerlerinde de açıkça görülmektedir. Orta Doğu'da söz sahibi bu iki devlet tarihte her zaman güç için rekabet etmiş ve savaşmışlardır.

Türklerin Irak politikasına baktığımız zaman Abbasiler döneminden beri Irak'ta söz sahibi oldukları hatta istedikleri halifeyi azletme veya öldürmeye kadar işi ileri seviyeye götürdükleri görülmektedir. Bu dönemde devlet içerisinde Farslar da önemli görevlerde bulunmaktaydılar. Abbasiler döneminde Irak'ta ordu Türklerin, bürokratik sistem ise Farsların elinde toplandığından aralarında rekabet başlamıştır. İki söz sahibi millet birbirleriyle rekabet etmiş ve Irak'ta yönetimi ellerine almaya çalışmışlardır. 945 yılında İran hanedanı Irak'ı tamamen ele geçirmiş ve Türk idaresi arka plana itilerek 2 asır devam edecek olan Fars yönetimi başlamıştır. 1055 yılında Türklerin tekrar Irak'ta söz sahibi olmaları sonrası Fars unsurlarının yönetimden indirilmeleri sonrası iki millet arasında var olan rekabet yerini düşmanlığa bırakmıştır. Çünkü Türk'ler Irak'a hâkim olmadan önce İran Buveyhi Devleti'ni tamamen istila etmişlerdi. O tarihte başlayan düşmanlık Selçuklular ve daha sonra Osmanlılar dönemine kadar uzanarak günümüze kadar gelmiştir. Osmanlılar döneminde Safevilerle yapılan savaşlar sonucu el değiştiren Irak'ta Türkler Sünni İslamı, Safeviler ise Şiiliği yaymaya çalışmaktaydılar. Bu da arada var olan düşmanlığı daha da alevlendirerek dinî boyutlar eklemekteydi. Günümüzde hâlen Türkiye-İran rekabet ve düşmanlığına en büyük 2 örnekten birisi Irak'tır. Türkiye Irak'ta demokratlardan yana tavır alırken İran Şii unsurlardan yana tavır almakta, Türkiye Kürt KDP'yi askerî olarak desteklerken, İran Kürt KYB'yi askerî olarak desteklemektedir. Türkiye, Irak politikasında bazen çekimser kalarak hızlı kararlar vermemekte, İran ABD işgali sonrası Sünni rejimin devrilmesi ile kendisine alan kazanarak hızlı kararlar vererek yönetimde söz sahibi devlet adamları ve oluşturduğu silahlı gruplarla Irak'ta hâkimiyet kurmaktadır.

Türkiye ve İran arasındaki rekabet ve düşmanlığa bir diğer örnek ise iç savaşla harabeye dönmüş bir ülke olan Suriye'dir. Eskiden İran Sasani Devleti'ne bağlı durumda olan Suriye daha sonra hilafetin yönetimine girmiş 1516 tarihinde ise Türklerin kontrolüne geçmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar Türk yönetiminde kalan Suriye'ye İran tarafından ciddi anlamda bir tehlike gelmemiştir. Son 12 yıllık sürece baktığımızda ise Türkiye iç savaşta muhaliflerin, İran ise rejimin yanında durmuş ve fiilî olarak sahada savaşa dâhil olmuşlardır. İki devletin farklı cephelerde bulunmalarının bir sonucu olarak

ülkede iç savaş derinleşmiş ve içinden çıkılmaz bir hâle bürünmüştür. Suriye politikasında da İran, Türkiye'nin önüne geçmiş ve arkasında durduğu rejiminin ayakta kalmasına büyük katkı sunmuştur. Öyle ki Türkiye söylemlerini yumuşatmaya ve Suriye rejimi ile diyalog kurmaya adım atmıştır.

Çalışmamızın diğer önemli konusu ise Türkiye'nin Irak, Suriye ve İran ile olan toprak iddialarıdır. Bu iddialardan ilki Türkiye'ye ait olan Musul ve Kerkük'ün İngilizlerin politik oyunları sonucunda elinden alınarak Irak'a bağlanmasıdır. Türkiye, bu durumu kabullenmiş olsa da bu bölgelerin çokça Türkmen barındırması Türkiye'yi her daim tedirgin etmektedir. Çünkü bölgede Türkmenler zaman zaman asimile politikasına maruz kalmışlardır. Bir diğer toprak sorunu ise Suriye'nin Türkiye tarafından işgal edildiğine inandığı Hatay'dır. Bunu zaman zaman sakin karşılansa da Türkiye ile sorun yaşadığı her fırsatta bunu dillendirmiş, hatta okul kitaplarına kadar Hatay'ı Suriye sınırları içerisinde göstermişlerdir. Hatay sorunundan kaynaklı Suriye ile Türkiye arasında ilişkiler bağımsızlıktan sonra hep olumsuz geçmiştir. Var olan sorunlara su sorunu, PKK ve Asala gibi terör örgütlerinin Suriye tarafından desteklenmesi eklenince ilişkiler içinden çıkılmaz kötü duruma düşmüş ve bir ara Türkiye, Suriye'yi savaşla bile tehdit etmişti. İlk tehditlerde SSCB, Suriye tarafından araya girerek ortamı sakinleştirmiş sonra ise "1998 Adana Mutabakatı" ilişkiler olumlu yönde değişmişti. Fakat bu da uzun sürmemiş ve 2011 Suriye İç Savaş'ı ile beraber Türkiye yüzünü Suriye rejimine sırtını dönmüştür.

Tezin diğer en önemli konusu ise Türkiye ve İran arasındaki tarihten gelen ilişkilerdir. Her ne kadar rekabet ve düşmanlığa dayanıyor olsa bile zaman zaman iki devlet arasında dostluklar kurulmuş ve hatta toprak takası yapılmıştır. Kurulan bu dostluklar uzun ömürlü olmamış ve iki devletin birbirine güvenmemesi sonucu çabuk bozulmuştur. Özellikle Cumhuriyet Dönemi ve 1979 İran Devrimi sonrası iki devlet arasında ilk başlarda iyi ilişkiler kurulmuş olsa bile yönetim biçimlerinin farklı olması sebebiyle sorunlar yaşanmıştır. Görünürde bu sorunlar çabuk halledilmiştir. Çünkü her iki devlet belli konularda birbirlerine ihtiyaç duymaktaydılar. İran uluslararası alanda yalnız kaldığı için, Türkiye ise ticari ilişkiler ve doğal kaynaklar için İran ile ilişkileri onarmıştır. Günümüzde hâlen görünürde ılımlı devam eden ilişkiler Orta Doğu politikasına baktığımız zaman birbiri ile taban tabana zıttır.

Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı Göktürkler ve Sasaniler zamanından beridir devam eden Türk-Fars savaşlarının hiç bitmeden sürekli devam ettiğini göstermektir. Özellikle de Suriye ve Irak politikasında Türkiye'nin karşısında duran en büyük Orta Doğu ülkesi İran'dır. Çalışmada İran'ın dost olmadığı ve rakip gördüğü bir ülke ise samimi ilişkiler kurmasının mümkün olmadığını göstermeye çalıştık. Genelde Türkiye-İran rekabeti Sünni-Şii rekabeti olarak yorumlansa da bu böyle değildir. Çünkü Türkiye, Sünni-Şii ayrımı yapmış olsaydı Irak'ta Türkmenleri hiç desteklememesi gerekirdi. İran ise Şii veya Sünni olmasından ziyade rakip gördüğü bir ülke olduğu için Türkiye ile masa altı savaş vermektedir. İran, PKK terör örgütünün desteklenmesi ve Türkiye'nin Batı dünyası ile

iş birliği içerisinde olmasından dolayı Türkiye'ye kati surette güvenmemekte ve Batı'nın Orta Doğu'da gözlemcisi olduğu varsayımına dayanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'LA REKABET ORTAMINDA TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

1.1. Türkiye'nin Arap Baharı Öncesi ve Sonrası Irak ile İlişkilerinde İran Etkisi

1.1.1. Tarihi Süreçte Irak

Bölgenin Dicle ve Fırat nehirleri arasında bulunmasından dolayı Müslümanların burayı ele geçirmesi sonrası Irak olarak isimlendirildiği düşünülmektedir. 7. yy. İslam tarihinden baktığımız zaman 4 Raşit Halife döneminden ilki olan Hz. Ebu Bekir'in hilafeti (632-634) döneminde İslam orduları Irak'a doğru harekete geçti. 634 yılı Ocak ayında yapılan Firaz Savaşı ile büyük zafer kazanıldı ve Irak fethi büyük ölçüde tamamlandı. Ebu Bekir'in hilafeti zamanında Irak'a başlatılan askerî fetih hareketleri diğer iki halife zamanında da hızla devam ettirilerek Müslümanların Irak'taki konumu sağlamlaştırıldı (Yiğit 2016). II. Halife Ömer (634-644) yönetiminde Irak tamamen fethedilerek İran İmp. hilafet için tehdit olmaktan çıkarıldı. Onun yönetiminde Irak'ta 2 ordugâh şehir kurularak Basra ve Kufe olarak isimlendirildi. Bu bilgiler ışığında denebilir ki Halife Ömer'in Irak'ın önemli bir yer halini almasında büyük etkisi vardır. III. Halife Osman'ın (644-656) hilafetinde ise 651 yılında İran (Sasani) İmp. tamamen yok edilerek Irak için tehlike arz edebilecek devlet yok edilmiş oldu. Son Raşit halife olan Hz. Ali (656-661) zamanında ise başkent Irak'a taşındı. Başkent'in taşınma sebebi,

- Irak'ın nüfuzca az, Beyt-ul mal'ın (devlet hazinesi) zengin olması,
- Ticaret yollarına yakınlığı,
- Stratejik konumu,
- Beyt-ul mal'ın muhalifler eline düşmesini engellemek.

Raşit Halifeler dönemi (632-661) sonrası Emeviler (661-750) yönetiminde başkent, Irak'tan Şam'a taşındı. Çünkü o dönemlerde Irak isyanlar, farklı mezhep ve kimlik kavgalarıyla yönetime huzur vermezken daha sonraki hilafet bayraktarları Abbasiler (750-1258) zamanında merkez Suriye'den tekrar Irak'a taşındı. Bağdat yönetim merkezi olarak Irak tüm İslam dünyasında ihtişama kavuşturuldu. Irak âdeta ticaretin kalbi ve bilim merkezi hâlini aldı.

Günümüzde 438.317 km² yüzölçümlü Federal Parlamenter Cumhuriyet olan Irak'ın sınırları güneyde Ürdün, Suudi Arabistan ve Kuveyt; kuzeyde Türkiye; batıda Suriye; doğuda ise İran'a kadar uzanmaktadır (Sileli 2005). Irak büyük petrol rezervleri, tarım arazileri ve büyük su kapasitesine sahip

en önemli Orta Doğu ülkesidir (Sileli 2005: 29). Irak'ın etnik nüfusuna baktığımız zaman 41 milyonluk halkın büyük kısmı Araplardan, geri kalan kısmı ise Kürt, Türkmen ve farklı milletlerden oluşmaktadır. Halkın 95%'lik kısmının Müslüman olduğu ülkede Müslümanların yüzde 60-65%'i Şii, yüzde 35-40%'ı Sünni, yüzde 5%'lik kısmı ise Hristiyan, Ezidi, Sebia Mendai vs. inançlardan oluşmaktadır (Karaalp 2019).

1.2. Tarihi Süreçte Irak İçin Türk-Fars Rekabeti ve Savaşları

Türkler ve Farslar yakın coğrafyada bulunmaları ve tarihte çeşitli güçlü devletlere sahip olmalarının etkisiyle günümüz Orta Doğu bölgesinde iki önemli güç unsuru konumundaydılar. 6. ve 7. yy. Sasaniler devrine kadar uzandığımızda Göktürklerle Sasaniler arasında yapılan savaşlarla Türkler ve Farslar arasında rekabetin ve savaşların olduğunu görmekteyiz. Bölgede hâkimiyet kurmak için yapılan mücadeleler sonucunda iki millet arasında tarihte uzanan rekabet fikri günümüze kadar gelmektedir. Bu savaşların yapılma sebeplerinden biri de Irak'a hâkim olma düşüncesi idi. Irak tarihte Anadolu ile bir bütün olmasına rağmen Farslar ve Türkler arasında sık sık el değiştirmiştir. Hem Türkler hem de İranlıların Irak'ta uzun geçmişe dayanan hâkimiyetleri vardır. Emevilerin hilafetinde ilk başlarda yönetimde Araplar söz sahibi olsalar da yavaş yavaş devlet kademesinde önemli görevleri Farslar ele geçirmeye başlamışlardır. Kısa zaman içerisinde yönetimde Farsların yanı sıra Türkler de önemli görevler elde etmeye başladılar.

Emeviler sonrası Abbasiler döneminde yapılan önemli değişimlerden birisi de yönetim merkezinin Suriye'den Irak'a taşınmasıdır. Bu olay sonrası Irak'ın tüm İslam dünyası içindeki önemi artmıştır. Abbasi yönetiminde önemli makamlarda bulunan Türk ve Farslar arasında en büyük rekabet ordu ve devlet kademesindeki görev dağılımlarında yaşanmaktaydı. Farslar devlet kademelerinde önemli görevleri, Türkler ise orduyu ellerinde tutmaktaydılar (Saatçi 1996). Hilafette özellikle Farsların çok önemli görevlerde bulunmaları zaman zaman isyana sebep olmaktaydı. Çünkü halk uzun yıllar boyunca yönetimin Araplarda bulunmasına alışmış durumdaydı.

Türklerin hilafet içinde en güçlendiği devir "Samerra dönemi" olarak zikredilmektedir (Bozkurt 2016). Başkent Samerra şehrine taşınması sonrası Halife Me'mun Türklerin askerî yeteneklerinden dolayı devlet idaresindeki Fars yöneticileri görevlerinden alarak yerlerine Türk soylularını getirmeye başladı (Saatçi 1996: 41). Sonraki halife olan Mu'tasım (833-842) hilafeti Türklerin yardımıyla almasından dolayı tamamen onlara dayanarak kendi koruma birliğini dahi Türklerden özellikle Irak'ta yaşayanlardan seçerek devlet otoritesindeki Fars ve Arapların yerini tamamen Türklere bıraktı (Bozkurt 2016: 84-85). Halife Mu'tasım, Türk askerlerini ordu kademesinde yüksek görevlere atamaktaydı (Saatçi 1996: 40). Mu'tasım sonrası Abbasi hilafeti yavaş yavaş Türklerin kontrolüne geçti. Bu da hâliyle önemli görevlerde bulunan Farsların rakip olmasına ve içten

içe kin beslemelerine sebep olmaktadır. Mu'tasım sonrası halife olan oğlu Vasık döneminde de ordu ve idari alanlar büyük oranda Türklerin kontrolü altında bulunmaktaydı (Saatçi 1996: 86). Vasık'ın ölümü sonrası yeni halife Ca'fer dahi Türkler tarafından seçilmiştir. Fakat yeni halifenin Türklerle fazla güvenmemesi ve yönetimde Türklerin yerine Arap ve Fars unsurlarına ağırlık vermesinin bir sonucu olarak 861 yılında Türkler tarafından öldürülmüştür. 869 yılına gelindiğinde yeni halife seçilen Muhtedi-Billah Türklerin Irak başta olmakla devletin çeşitli vilayetlerindeki idari alanlarda ve orduda etkisini azaltmaya çalışmış fakat sadece 1 sene sonra hayatını kaybetmiştir.

Hilafet döneminde İran'da kurulan Şii bir devlet olan Buveyhilerin Bağdat'ta yönetimi devralması sonrası Irak'ta yönetim Fars unsurların eline geçse bile ordudaki Türklerin gücünden dolayı Türklerle dokunulmamıştır (Saatçi 1996: 44). Bağdat'ı ele geçiren İran hanedanı Irak'ta ilk olarak Sünni İslam'ın yerine kendi benimsedikleri Şii geleneği hâkim etme arayışı içerisine girdiler. Fakat Abbasi ordusunun asıl dayanağının Türk askerlere dayandığı ve halkın Sünni olması karşısında sembolik olarak Abbasi halifesine biat ederek devleti koruyor imajıyla işgale devam ettiler. İdari sisteme Türk ve Arapların yerine kendi adamlarını tayin eden Buveyhiler sembolik olarak halife yönetimi altında Sasani geleneğine bağlı hanedanlık yönetimiyle Irak'ı 110 sene yönettiler (Bozkurt 2016: 109). Uzun süre Irak'ı yöneten Fars Buveyhilerin etkisinden kurtulmak isteyen Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah Türk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım talep etmiştir. 1055 yılı sonunda Bağdat'a giren Türk ordusu İran işgalini kaldırarak Irak'ta Fars yönetimine son vermiş ve Türk idaresini tekrar Irak'a getirmiştir (Saatçi 1996: 47). İran üzerinden yardıma gelen Türk ordusu aynı zamanda İran Buveyhi devletini ortadan kaldırarak kendi sınırları içerisine dâhil etmiştir. Bu gelişmeyle Türk-İran rekabet boyutu daha da artarak düşmanlık derecesine ulaşmıştır. Bu müdahale ile İranlıların Abbasi hilafetinin yönetim mekanizmasında uzun süre söz sahibi olma süreci bitmiş ve kontrol tekrardan Türklerin eline geçmiştir. 1 asırdan fazla devam eden Fars otoritesi fiilen bitirilerek Türklerin yeniden Irak'ta ve diğer bölgelerde söz sahibi olmaları temin edilmiştir. Selçuklu Türklerinin gelişi sonrası Bağdat'ta 1059-1142 yılları arasında Şahne ismi verilen ve askerî valilik görevini yürüten Türk komutanlar bulunduruldu.¹ Bu durum Türklerin Irak'a hâkim olmalarını göstermekteydi. Abbasi halifelerinin Irak'ta yönetimlerini devam ettirebilmeleri tamamen Türk ordusuna bağlı durumdaydı (Saatçi 1996: 47). Irak 1194 senesine kadar Türklerin kontrolünde kalmaya devam etse de Türkler arasında birliğin bozulması sonrası Abbasi halifeleri daha bağımsız politikalar yürütmeye başlamışlardır. Siyasi olarak tam bağımsız kalmaya çalışan Abbasiler Hülagü Han'ın emrindeki Moğol ordusu tarafından 1258'de istila edildi. Irak'ın düşmesiyle ülke iki asır devam eden Moğol istilasına uğradı. Moğolların saldırılarında Bağdat'ta bulunan 1 milyona yakın Müslüman öldürülürken nadide eserler ve sayısı bilinmeyen pek kıymetli el yazmalar talan edildi. Bu istila sonrası Irak, İslam dünyasının merkezi olma özelliğini kaybetti. Irak'ın düşmesi sonrası tüm İslam dünyası medeni olarak gerilemeye başlamıştır. Moğol istilasını 1393'te Irak, bir Türk olan

¹ Bu tarih aynı zamanda Türklerin Irak'ta kuvvetlendiği tarihtir.

Timur tarafından da istilaya uğramış ve şehirdeki önemli eserler tahrip edilmiştir. Irak sırasıyla 1410-1467 Karakoyunlu Türkleri, 1470-1508 yılları Akkoyunlu Türkleri, 1508 yılında ise Şah İsmail yönetimindeki Safeviler tarafından ele geçirilmiştir (Saatçi 1996: 82-86). Sultan Süleyman (1520-1566) hâkimiyetinde 1534'de Bağdat ve çevresi Safevilerin elinden alınarak Osmanlı Türklerinin kontrolü altına girdi. 1624 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalan şehir, 1624-1638 yılları istisna olmakla belirli süre de Safevilerle el değiştirmesi dışında 11 Mart 1917 İngiliz işgaline kadar hep Türklerin himayesinde kaldı.

İranlılar ve Türklerin ilişkileri çok eski tarihlere kadar uzamaktadır. 11 yüzyıl Abbasi yönetiminin zayıflamaya başlamasıyla beraber özellikle İran tarafından gelen saldırılara karşı kendini korumaya gücü yetmeyen Abbasiler Irak'ı korumak için Türklerden yardım istemişlerdir (Bozkurt 2016: 111). Selçuklu Türklerinin 1040 Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri yenmeleri üzerine İran'da Selçuklu Türk hâkimiyeti başlamış oldu. O dönemlerde Irak topraklarında İranlılar hüküm sürmekteydi. İran hanedanının Irak'ı işgal altında tutarak halifeyi yönlendirmesi sonucu Abbasi halifesi Selçuklu Türklerinden yardım istedi. Halifenin çağrısına cevap olarak Türkler Irak'a girerek İran unsurlarını yönetimden uzaklaştırmışlardır. Yani 11. yy. ortalarında yapılan Türk yardımları sonucunda Irak, İran'ın işgalinden kurtulmuş ve aynı zaman da İran, Türk topraklarına katılmıştır. Fiilen Türk yönetimine giren Irak, çeşitli devletlerin kontrolü altına girse de 1501 yılı itibarıyla kurulan Safevi Devleti tarafından işgal edilerek Osmanlı-Safevi savaşlarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Irak için yapılan savaşlarda bölge sürekli el değiştirmiştir. Savaşlar sebebiyle bölge önemli derecede hasar alarak özellikle Safevi Devleti tarafından birçok cami ve türbeler yerle bir edilmiştir. Türk ve İran tarafının Irak için rekabet yaptıkları bir diğer konu ise hiç şüphesiz nüfusun Sünni veya Şii yapılması politikasıydı. İran ve Türk rekabeti sonucunda Irak genel anlamda Şii Güney ve Sünni Kuzey bölgelerine ayrılmıştır ki günümüzde dahi bu hâlini sürdürmektedir.

Irak üzerinde hak iddia eden Türk tarafı bölge hakkında Anadolu'nun bir parçası ve Türk-Kürt nüfusun yoğunluğu² sebebiyle kendisine ait olduğunu savunsa da İran tarafı bölgenin kendilerinin hakkı, kutsal Şii mekânlarının Irak'ta bulunması ve kadim İran imparatorluğunun bir parçası olduğu tezini savunmaktadır. Tarihte yer etmeleri cihetinden bakarsak Irak hem Türkler hem de Fars'lar için yurt olmuş ve belli dönemlerde bu iki millet tarafından da yönetilmiştir. Bu şekilde bakıldığı zaman Irak ne eski Türk ne de eski Fars toprağıdır dememiz doğru olmaz. Çünkü Irak bu iki milletin yanı sıra Arap, Kürt ve diğer milletlere de vatan olmuştur.

Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler kadim köklere dayanarak Irak neredeyse Anadolu ile iç içe gelişmiştir. 4 asır Osmanlı idaresinde kalan Irak, daha sonra İngiliz işgaline girerek 1932 yılında

² Türkiye tarafı Kürtleri kendi halkından kabul ettiği için bu tezini Musul sorunu sırasında da hem İngiltere hem de MC' ye bildirmiştir

bağımsızlığını kazanmış ve o tarihten sonra Türkiye ile bağımsız devlet olarak ikili ilişkileri başlamıştır.

Irak için Anadolu ve İran'ın birbirleriyle savaşmalarının sonucu olarak artarak devam eden düşmanlık modern Irak dönemine kadar üstü kapalı da olsa rekabet ortamını sürdürmüştür. Orta Doğu'da Türkiye ve İran'ın güç potansiyeline sahip olmaları beraberinde kendi istekleri doğrultusunda Orta Doğu'yu şekillendirme çabalarını da getirmektedir. Türkiye ve İran rekabeti Irak'ta zaman zaman iş birliğini zaman zaman ise karşı karşıya gelmeyi zaruri kılmaktadır. Genel olarak çıkarları çatışsa bile Türkiye ve İran'ın Irak'ta yaptığı iş birliği Irak'ın toprak bütünlüğü ve Kürt devleti fikrine karşı olan tavırlarıdır.

1.3. Türk-İran Savaşları Sonucunda Irak'ın Türk Kontrolüne Geçmesi

1508 yılında Şah İsmail komutasındaki Safevi ordusu Bağdat'a girerek Irak'ı işgal etmiştir (Saatçi 1996: 86). Osmanlı'nın nüfus alanına almak istediği Irak'ın Safevilerin eline geçmesi elbette huzursuzluk doğurmuş ve 1529 yılında başlayan savaşlar 1534 İrakeyn Seferi ile sonuçlanarak bölge Türklerin eline geçmişti. İran'ın Irak'ta yürüttüğü Şii politikaları Türkleri rahatsız etmekte ve bu bölgelerde Sünnileştirme faaliyetleri yapılmaktaydı. Çünkü halkın Sünni veya Şiiliği kabul etmesi İran ve Türk rekabetinde karşı tarafa üstünlük sağlayacaktı. İki devlet arasında Irak için devam eden savaş ortamı "1555 Amasya Antlaşması" ile son bularak bölge kesin olarak Türk hâkimiyetine bırakılmıştı. Fakat antlaşmadan memnun olmayan İran tarafı Irak üzerinde hâkimiyet kurmak için yollar aramaya başlamıştı. İran ordusunun kaybettiği bazı toprakları geri almaya çalışması sonucu daha da fazla toprak kaybederek 4 bölge dışında Irak dâhil önemli birçok yeri Türklere vermeyi taahhüt eden 1590 "İstanbul Antlaşması" imzalamaya mecbur kalmışlardı (Quinn 2020). Kısa bir süre sonra İran'da tahta oturan Şah Abbas'ın Türklerin hem Avusturya hem de içerdeki Celali İsyanları ile uğraştığını fırsat bilerek 1623'te saldırması sonucunda Irak dâhil birçok bölgeyi Türklerden geri almıştır (Quinn 2020: 127). Uzun süren savaşlar sonrası savaşın yerini barışın alması ve günümüz Türkiye-İran sınırını belirleyen "1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması" ile savaş durumuna son verilmiş ve Irak Türklerin kontrolüne geçmiştir. Daha sonraki savaş dönemlerinde kısa süreliğine el değiştirmiş olsa bile günümüz Irak sınırları I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türklerin egemenliğinde kalmıştır.

1.4. Irak'taki Arap Milliyetçiliğine Anadolu ve İran Etkisi

16. yy.dan başlayarak 4 asır Türk egemenliğinde kalan Irak için milliyetçilik tanıdık bir kavram değildir. Çünkü halife sıfatıyla daim Osmanlı sultanına bağlı kalan Iraklılar en sadık

halklardan birisi kabul edilebilir. Ne var ki hem Osmanlıda son dönemler yönetimin tecrübesizliği hem de Fransız İhtilali sonrası tüm Avrupa ve Asya’da artan milliyetçilik dalgası belli Arap kabileleri arasında da yayılmış ve Türklerden tam manasıyla bağımsızlık fikirleri zamanla Iraklılar arasında gizli cemiyetlerin kurulmasına ve açıkça bağımsızlık söylemlerinin dillendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Arap milletçiliğinin tarihine baktığımız zaman Oryantalist ekole göre kökenleri 1798’de Napolyon’un Mısır Seferi’ne kadar uzanıyor (Tibi 1998). Napolyon, Fransız İhtilali’nin etkilerini Orta Doğu’da Araplar arasında da yaymak istemiştir. Diğer bir önemli etken ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın valilik döneminde mühendis ve subayları Avrupa’ya eğitim için göndermesi ve bilhassa Fransız mühendis ve subayların yardımıyla kendine düzenli ve disiplinli büyük ordu kurması gösterilebilir (Erkoç 2020). M. Ali Paşa, Fransız ordusunun 1798’deki Mısır işgali sırasında kendisinin asker olması sebebiyle Fransız ordusunu yakından görerek karşı tarafın askerî üstünlüğü karşısında özenti duymaya başlamıştır (Erkoç 2020: 98). Ayrıca Mısır’dan Avrupa’ya eğitim için gidenlerin geri dönmesi üzerine milliyetçilik fikirleri hızla Mısır’da yayılmaya başladı. Özellikle de Rifa’a Rafi et-Tahtavi milliyetçilik kelimesini farklı anlamda kullanmış ve Mısır’ı ayrı bir millet olarak göstermişti. Rafi et-Tahtavi daha sonra gelen Arap milliyetçilerinin fikir babası olarak kabul edilecekti (Tibi 1998: 111-112). İttihat ve Terakki yönetiminde Türkleştirme politikalarının öne çıkması sebebiyle daha önceden Osmanlıya bağlı kalmak koşuluyla özerklik isteyen Arap milliyetçileri³ artık tam bağımsızlık fikirlerini dillendirir oldular.

Balkan halklarının bağımsızlık talep etmesi ve 1912 Balkan Savaşı’yla bağımsızlıklarını almalarının da Arap milliyetçiliğine etkisinin olmadığı söylenemez. Osmanlıda Arap Milliyetçiliği 1908 sonrası canlanmaya başlasa da 1918 yılına kadar tam anlamıyla Osmanlıdan bağımsızlık talep etmemişlerdi. Ta ki 1908’de örgütlenen Arap Cemiyeti ‘‘Arap-Osmanlı Kardeşliğinin’’ talebi olan Türkçeyle eşit seviyede Arap dilinin de eğitimde uygulanması ve yerel idari sistemin Araplara bırakılması fikrini açıkça belli edene kadar. Osmanlıyı ilk defa açıkça despot yönetim olmakla suçlayan ‘‘Zeine N. Zein’’ Arap milliyetçiliğinin asıl kaynağının Osmanlıda yönetimde olan ‘‘İttihat ve Terakki’’nin Pantürkizm siyaseti olduğunu söylüyordu. G. Antonius’a göre ise Arap Milliyetçiliğinin kaynağı Protestan misyonerlerdi. Şunu da eklememiz gerekir ki bazı tarihçiler tarihî süreç içerisinde Arap milliyetçiliğinin mi Turancılığı doğurduğu yoksa tam tersi mi olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.⁴

Zamanla milliyetçilik dalgası Irak’a kadar yayılmıştır. George Antonius’a göre Arap milliyetçiliğinin başlangıcı Suriye’de küçük kültürel adımlarla başlamıştır (Fraser 2011). G. Antonius,

³ Selefleri Hristiyan Aydınlar olarak kabul edilir

⁴ İslam çatısı altında Osmanlıya hilafet bağıyla bağlanan Arapların hem Batı uygarlığından esinlenerek hem de Osmanlıda son dönem artan milliyetçilik dalgasının etkisiyle hem Osmanlıya karşı milliyetçilik anlamında hem de Osmanlının dinden uzaklaşması anlamında bir karşı durma bir isyan yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştı. Özellikle bu akım Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetiminde hız kazanarak zamanla Irak’a kadar yayılarak dış güçler için Orta Doğu’da kapı aralamaktaydı.

1870'lerden başlayarak Türk yönetimine karşı insanları kışkırtıcı afişler dağıtan milliyetçi akımdan Hristiyan kökenli yerli Lübnan Araplarından bahsetmekteydi. Lübnan'da Maruni Hristiyanların kışkırtmaları sonrası tahminen 30 yıl sonra Araplar arasında milliyetçilik akımları daha organize şekilde yayılmaya başladı. 1908 yılında yaşanan Jön Türk devrimi Arapların daha fazla milliyetçilik akımına kapılmalarına ve kısa süre sonra Türklerden bağımsızlık talep etmelerine sebep olmuştu. Irak'ta milliyetçiliğe etki eden faktörlerin başında ayrıca İran faktörü gelmekteydi. Henüz Abbasi hilafeti zamanından Irak'ta en üst görevleri İranlıların tutması Iraklılar arasında milliyetçilik duygularını artırarak yönetime isyan etmelerine sebep olmuştur. 945'de İranlı Buveyhi Hanedanlığı Bağdat'a girerek Irak'ı işgal etti. Bu işgalle birlikte Irak'ta 110 sene sessiz İran istilası devam etti. Irak'ta halifeler bile İranlılar tarafından göreve getiriliyor veya görevden alınıyordu. Bu durum elbette ki Iraklı halkın isyanına sebep oluyor ve genel Sünni İslam'ın yerine Buveyhilerle beraber Irak'ta Şiilik yayılıyordu. Arap toprakları olarak kabul edilen Irak'ta Farsların etkin olması Irak halkı arasında Arap-İran mücadele eksenini oluşturuyor ve küçük adımlarla Arap milliyetçiliği doğmaya başlıyordu. Şiiliğin yayılmasıyla beraber Irak'ta mezhep farkları daha da artıyor ve sonraki süreçte halkın ayrışmasına sebep oluyordu. İran'ın Irak işgalinden yüzyıllar sonra İran kısa aralıklarla Irak'ta egemen olmuş ve Türklerle Irak için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Irak toprakları Türkiye ve İran arasında her daim savaş ve rekabetin olduğu yer olarak tarihten günümüze kadar devam etmektedir.

1.5. Türk-İran İlişkilerinin 1917 Irak İşgaline Etkisi

Irak'ta 4 asır devam eden Türk varlığı 19'uncu asrın sonlarında savaşlar sebebiyle zayıflamıştır. Sırasıyla 1911-1912 İtalya ile Trablusgarp, 1912'de Balkan devletlerinden oluşan ittifakla yapılan savaş ve 1914 I. Cihan Harbi neticesinde Türkler bitkin düşmüş ve Irak savunması tamamen zayıflamıştır. 6 Kasım 1914 tarihinde Osmanlıya savaş ilan eden İngiltere hükümetine karşılık Osmanlı da Irak'ta İngilizlere karşı cihat ilan ederek bunu Ocak 1915'te Irak'taki tüm camilerden duyurdu.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından beri Türk tarafı İran ile ittifak kurmak istemiş fakat İran hükümetinin yabancı baskı altında kalması ve yeterli gücü bulunmadığı için bu isteğini tam olarak hayata geçirememiştir. Türk tarafı özellikle Irak cephesinde kazanımların daim olması için komşu İran ile ortak hareket etme planları yapsa bile hem Almanların engellemeleri hem de İran'da yeterli söz sahibi hükümetin bulunmaması bu planları boşa çıkarmıştır. Türk ordusunun Irak cephesinde bazı zaferler kazanması sonrası birliklerin bir kısmını İran'a kaydırması İngilizlerin işini kolaylaştırmış ve Irak'ta yayılmalarının önünü açmıştır. Türk ordusunun birleşmek amacıyla İran'da askerî birlik bırakması Irak cephesini kökünden zayıflatmıştır. 25 Şubat 1917'de İran'da bulunan 13. Kolordu,

Bağdat müdafisi için Irak'a geçse de şehir kaybedilmiştir. İran'dan yardım gelmemesi ve İran topraklarının bir kısmının İngilizler tarafından kullanılması Irak işgaline önemli katkı sunmuştur. İngilizler 1914 senesiyle başlayan Irak işgali döneminde halkı ve aşiretleri Türk tiranlığından kurtaracaklarına ve yumuşak davranacaklarına dair ikna ettiler (Satan 2016). Bu siyasetlerinde başarılı olmalarının sebeplerinden birisi de Türk ordusunun yerli aşiretlere karşı uyguladığı acımasız politika olduğu gerçeğiydi. Çünkü cezalar katı verilerek devlet menfaatine karşı atılan adım ya ölüm ya da sürgün ile cezalandırılıyordu (Satan 2016: 59).

İngilizlerin Irak işgali Türkler tarafından daha önceden bilinmekteydi (Demirbaş 1991). İngilizler Irak işgaline ilk olarak Şattul-Arap'taki Fao Limanı'nı işgal ederek başladılar. 15 Nisan 1915'te Basra işgal edilse bile 1916'da Kut-ul Amare'de İngiliz ordusu Türkler karşısında yenilgi yaşadı (Melek 2011). Bu yenilgi sonucunda İngilizler ordu ve idari kademedede değişimler yapmışlardır. Zafer sonrası Türklerin rahatlayarak kuvvetlerinin önemli kısmını İran ve Musul'a göndermesi sonucu Bağdat müdafaası çok zayıflamıştı. Bunun sonucunda 1917 yılı içerisinde Bağdat, İngilizler tarafından işgal edilse bile Musul hâlâ 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar Osmanlılarda kaldı. Osmanlılar her ne kadar Musul'u Irak'tan ayırarak coğrafi, tarihsel ve kültürel olarak Anadolu'nun bir parçası gibi göstermeye çalışsalar bile Mondros Mütarekesi 7 mad.dayanana İngiltere buraya asker çıkardı ve daha sonraki yıllarda Musul üzerinde Irak-Türkiye sınır anlaşmazlıkları konusunda Musul, uzun görüşmeler ve MC'nin kararı sonrası Irak toprağı olarak kabul edildi.

1.6. Irak'ta İngilizler Aleyhine İsyanlarda Türkiye'nin Rolü ve İran Etkisi

I. Dünya Savaşı sırasında Irak'ı işgal eden İngiliz kuvvetleri daha önceden Güney İran'ı işgal altında tutmakta ve petrol bölgelerinden kâr elde ederek ordularını güçlendirmekteydiler. İran'da yönetimin işgal altında bulunması ve ordusunun olmaması sebebiyle İngilizlere direniş gösterememiş ve savaş boyu tarafsız olduğunu bildirse de toprakları Irak'ı işgal eden İngiliz ordusunun üssüne çevrilmiştir. İran'da işgalci ordunun bulunması Türkiye'yi rahatsız etmiş fakat İran bu konuda bir şey yapamadığı için sınırları düşman devletlerin saldırısına uğramıştır.

Irak'ta İngiliz işgali sonrası Kürtlere kendi kaderini tayin etme sözüne kanan bazı Kürt reisleri 1918 Kerkük işgalini memnuniyetle karşıladılar. Bunun da sebebi Türk ordusunun son dönemler Kürt yerel aşiretleri ile yaşadığı sorunlar gösterilebilir. Fakat zamanla Kürt bölgesi içerisinde İngilizlerin desteğiyle Süleymaniye Bölgesi'ni idare etme yetkisi verilen Şeyh Mahmut Berzenci yetki alanının Süleymaniye dışındaki tüm Kürtleri kapsama istediği fikrini açıkça söyledi. Diğer 60 Kürt aşiret reislerinin de İngiliz Sivil Komiser Vekili Arnold Wilson'la görüşerek bu isteği iletmelerine rağmen Süleymaniye dışındaki Kürt bölgelerinin yönetimi Berzenci'ye verilmedi (McWovall 2004). Bu konuda Şeyh Mahmud Berzenci'ye destek veren aşiret reisleri zamanla ona

muhalefet ederek yer yer isyan hareketlerine başladılar. Tüm Kürt bölgesinin yönetiminin kendisine verilmemesi üzerine Berzenci, kendisini 23 Mayıs 1919'da tüm Kürdistan bölgesinin yöneticisi ilan etti ve yönetimlere kendi safında olan kişileri atadı (McWOWall 2004: 221). Bazı Kürt aşiretleri, Osmanlı garnizonlarını kaldırma konusunda İngilizlerle anlaşma sağlayarak Osmanlıya karşı İngilizler tarafından kullanılmıştır. İngilizlerin tüm bölgeyi yerel halkın idaresine bırakmak istememesi sonucu olarak, Şeyh Mahmud üzerine ordu gönderilerek isyan kısa sürede bastırıldı. Fakat bu isyan Kürt milliyetçiliği için önemli moral kaynağı ve sembolü oldu. Şeyh Mahmud, daha sonraki birçok Kürt isyanlarında Kürtler tarafından sembol isim olarak anıldı. Şeyh Mahmud isyanının etkisiyle Sünni ve Şiiiler arasında da İngilizler aleyhinde faaliyetler baş göstermeye başlayarak İngilizleri tedirgin etmekteydi.

Kürtlerin yanı sıra istediklerini alamayan Sünni ve Şii'ler de zamanla İngiliz yönetimine karşı faaliyetlerde bulundular. Kürtler İngilizler için özellikle çok önemliydi çünkü onları kullanarak kendine bağlı Kürt devleti kurma planları yapmaktaydı (Çağlayan 2010). İngilizler, Sünni ve Şiiileri Irak'ın bölünmesi için temel unsurlar olarak sonraya bırakmışlardı. Tüm bu isyanlar ve halkın büyük ölçüde İngiliz işgaline ses etmemesi sonucu Osmanlı önce Irak'ı büyük ölçüde kaybetti, daha sonra ise Türkmenlerin de azımsanamayacak kadar yoğun nüfus oluşturdukları petrol zengini Musul vilayetini İngilizlere bırakmak zorunda kaldı ve sonraki süreçte resmen Irak'a bağlanmasına kapı araladı.

En büyük isyanların yaşandığı Kürt bölgeleri 1918 ilkbaharında İngiliz istilasına tamamen boyun eğdiler (Satan 2016: 72). Kürtler sonrası Irak'ta İngilizlere karşı girişilen isyanların en büyüğü daha çok Şiiilerin içerisinde olduğu ve Şiiilerce kutsal kabul edilen Necef ve Kerbela şehirlerinde baş gösterdi. Bu yerlerin İngiliz işgaline girmesi, buralara gelen yardımlara el konulması ve kutsal şehirlerin daha sıkı denetlenmesi sonucu olarak "İslami Uyanış Cemiyeti" kuruldu. Cemiyet içerisinde din adamları, kabile liderleri ve ileri gelenler toplanmıştı. Bu cemiyet İngilizlere karşı İslam dinini savunma hedefi ile hareket etmekteydi. Bu Cemiyetin eylemleri sonucu bir İngiliz memurunun öldürülmesinden sonra İngilizlerin baskıları sonucunda Necef ve Kerbela şehirlerinde daha katı yönetim oluşturuldu.

1917 İngiliz işgaline kadar ki Osmanlı idaresinde Irak,

1. Bağdat,
2. Musul,
3. Basra

İdari merkezlerine ayrılmıştı. Bağdat ve Basra'nın nüfusunun çoğunluğunu Araplar oluştururken Musul'da durum farklıydı ve nüfusunun çoğu Türkmenlerden oluşmaktaydı. Bunun da etkisiyle Türkiye Musul'u elde tutmaya istekliydik. Fakat İngiliz işgali sonrası Musul konusunda uzun diyaloglar kurulsa da Musul bir daha geri dönmeyecek üzere kaybedilmişti.

İngilizlerin Irak'ı işgal etme isteklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Basra Körfezi, Akdeniz ve Karadeniz havzasında önemli ulaşım imkânına sahip olmasıyla stratejik önemi,
2. Tarım alanı için zengin topraklar,
3. Irak petroleri,
4. Teknik açıdan modern sulama sistemleriyle Irak'ı önemli tahıl ambarı hâline getirmek isteği,
5. Orta Doğu'da söz sahibi olmak,
6. Osmanlıyı Doğu'dan sarmak.

Nitekim bu durumu TBMM'nin gizli oturumunda Dış İşleri Bakanı Mehmet Şükrü Kaya dile getirmekteydi. Kaya, Musul'daki İngiliz idaresini sorgulamakta ve İngilizlerin asıl amacının petrolün kontrolünü ele geçirmek olmadığını öne sürmekteydi. Kaya:

‘Musul'da İngiliz idaresi ne için var? Eğer İngiltere'nin bizim Misak-ı Millî sınırları içerisinde bulunan Musul'da sadece Petrol için gözü var ise o zaman biz onlar ile anlaşma yoluna giderek Musul'un bizde kalması kaydıyla Musul petrolünden elde edilen geliri onlara verelim. Musul konusundan bu şekilde bahseden Dış İşleri Bakanı'na göre İngiltere'nin asıl amacı Musul petroleri bile değildir. Asıl gayeleri Türkiye'yi zayıflatmak için komşu devlet üzerinden baskı uygulamak ve onu kısıp almaktır’ (Türkman 2007).

İngilizlerin kendileri için tehlikeli gördükleri Kaya, işgal dönemlerinde hapsedilerek Malta'ya sürgün edilmiş fakat oradan Avrupa ülkelerine kaçarak daha sonra Millî Mücadele'ye katılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise devlet idaresinde önemli görevler üstlenmiştir.

İngilizlerin Irak işgali elbette ki Türkiye'yi telaşlandırmış ve Misak-ı Millî sınırlarını çignemiştir. Bu sebeple Kerkük'ün kazası olan Revanduz'a doğru 9 Mart 1922 tarihinde Kaymakam Özdemir Bey komutasında kuvvet gönderilmiştir (Sileli 2005b). Yerel aşiretlerinde desteğiyle Türk ordusu Derbent Muharebesi'nde İngilizleri yenerek, Hamidiye ve Ranya ilçelerini ele geçirerek sivil idareler kurmuştur. Bu zafer sonrası Musul için irtibat yolu kabul edilen Şaklava ilçesi de Türk ordusu tarafından alınmış ve Ekim ayında Türk ordusu ve aşiretler Süleymaniye'ye girmişlerdi. Daha sonra İngilizlerin taktiksel adımları ve diplomatik hileleri sonucu Türkiye ile 5 Haziran 1926'da ‘Ankara Anlaşması’ imzalanarak Musul sorunu Irak lehinde sonuçlandırılmış ve bugünkü Türkiye-Irak sınırı belirlenmiştir.

1.7. Krallık Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Irak İlişkilerinde İran Etkisi

1.7.1. Irak Krallık Döneminde 1921-1958

Irak'ın tarihi, Türk tarihi ile bağlıdır ve Anadolu ile bir bütündür. 1534'te Osmanlı yönetimi altına giren Irak, kısa aralıklarla Safeviler ile yapılan savaşlar sonucunda el değiştirmiş olsa da 1918

Mondros Mütarekesi'ne kadar Türk yönetiminde kalmıştır (Demirbaş 1991: 25). Türkler bölgeyi ilk olarak fethettiği 1534-1704 yılları arasında 4 eyalete ayırdı. Bunlar: Bağdat, Basra, Musul ve Şehrizar eyaletleriydi. 1831 yılına gelindiğinde Irak 3 vilayete bölünerek idare edildi. Bu vilayetler; Basra, Bağdat ve Musul'du.

İngiliz işgaline kadar Irak bu şekilde Türkler tarafından yönetildi. I. Dünya Savaşı sonrası 1914-1917 yılları arasında bölgenin İngilizler tarafından işgali sonrası İngiliz manda yönetimi kuruldu. Kendi yönetim biçimlerini oluşturarak Irak'ta istedikleri yöneticileri başa geçiren İngilizler Irak'a yabancı olan eski Suriye Kralı Faysal'ı 1921'de Irak Kralı ilan ettiler. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, I. Dünya Savaşı sonrası 18 Ocak 1919'da galip devlet ve müttefiklerinin toplandığı "Uluslararası Barış Konferansı" sırasında Suriye kralı konumundaydı. Fransa'nın, Suriye ve Lübnan'ı iddia etmesi üzerine onlara karşı direnmenin anlamsız olduğunu anlayarak Suriye ve Lübnan'ın kıyı bölgelerini Fransızlara bırakmış ve İngilizlerin yardımıyla Irak kralı olmuştur. 1920'de Suriye ve Lübnan tamamen Fransız mandasına verilmiştir. İngilizler Irak'ta yapılan referandum sonucunda Faysal'ı 23 Ağustos 1921'de Irak kralı olarak tahta çıkardılar. Kral Faysal, Sünni ve Hicaz asıllı olması sebebiyle Irak'ta çoğunluk olan Şii Araplar tarafından sevilmez ve tanınmazdı. Buna rağmen İngilizlerin Faysal Kral seçmesinin sebepleri;

- Iraklı olmaması,
- Kendisinin Irak'ta yabancı olduğundan dolayı yönetimde kalmak için her zaman dış güce muhtaç olacağı,
- Sünni azınlığa mensup olması, nitekim Irak'ta çoğunluk Şii inancındaydı ve bu da halkın birleşmemesi için azınlığın çoğunluğa hükmetmesiydi,
- Hz. Peygamberin soyundan gelmesiyle halk arasında etki edebileceği,
- Osmanlıya karşı ayaklanan Şerif Hüseyin'in oğlu olması,
- Komünizme karşı olması,
- Balfour Deklarasyonu'nu tanınması.

İngilizler Irak'ı tek lokmada yemek istese de bunda başarılı olamadılar. Zaman zaman Şii ve Kürt isyanları sebebiyle yerel yönetimler başa getirerek hâkimiyeti göstermelik de olsa kısmı paylaşmaya razı oldular. İngilizler Türk idaresi zamanında yöneten kesimin Sünni, halkın ise çoğunluğunun Şii olduğu Irak'ta Şiilerin birtakım yönetsel haklardan mahrum olduklarını gördüler. 1915-1916 yıllarında Hille, Necef ve Kerbela şehirlerine yapılan Türk saldırıları sonrası Türklere karşı tamamen yabancılaştıklarının farkındalardı (Demirbaş 1991: 36). İngilizler bölgeyi işgal ettikleri zaman Şii halkın gönlünü kazanmak için aile hukukunda Şii fıkhına dayanan yerel mahkemeler kurmaya başladılar (Demirbaş 1991: 46).

İngilizlerin desteğiyle hüküm süren Faysal yönetiminde Irak yalnız 1932'de bağımsızlık kazanarak 3 Ekim tarihinde MC'ye üye oldu. Kral Faysal'ın yerine yönetime geçen tek oğlu Kral Gazi

1939 yılındaki şaibeli araba kazasına kadar Irak yönetiminin başında bulundu. Kral Gazi'nin ölümü sonrası 4 yaşındaki oğlu II. Faysal Kral ilan edilse de yaşının azlığından dolayı Irak yönetimi naip sıfatıyla akrabası Prens Abdulillah'a bırakıldı. İngiliz yanlısı politika izleyen Abdulillah'a karşı başta Reşit Ali Geylani olmak üzere birçok Iraklı yetkili ve subaylar karşıydılar. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile ilişkileri kesen hükümetin yerine bu kişiler Nazi Almanyası ile ilişkiler kurmanın daha faydalı olacağını savunuyorlardı. Hatta bu amaçları için Salah al-Din al-Sabbagh liderliğinde "Altın Meydan" isminde gizli örgüt kurarak 1 Nisan 1941'te hükümeti devirdiler ve Reşit Ali Geylani başbakan ilan edildi. Fakat 2 Mayıs 1941 tarihinde Irak'a giren ve 29 günlük çatışmanın ardından Bağdat'ı işgal eden İngiliz ordusu yeni kurulan hükümeti yıkarak tekrardan İngilizlere bağlı Haşimoğulları yönetimini başa geçirdi. Irak'ın monarşik son kralı olan II. Faysal, 18 yaşına (1953) geldiğinde yönetim başına geçti fakat aldığı önemli tüm kararları muhakkak Prens Abdulillah'a danıştı. Yönetimin İngiliz denetimi altında bulunması Irak'ta halkın hoşnutsuzluğunu artırıyordu. Bir de üstüne Batı yanlısı ve NATO uzantısı olarak kabul edilen Türkiye ile 1955 "Bağdat Paktı"nın imzalanması ülke içi muhalefeti daha da alevlendirdi. Bağdat Paktı, Türkiye ve Irak'ın da dâhil olduğu beş devlet tarafından imzalanarak, ABD'nin de gözlemci üye olarak katıldığı bir pakttı. Pakt, SSCB'nin Orta Doğu'da var olabilme tehlikesine karşı güvenlik önlemi olarak varlığını sürdürme hedefi gütmekteydi. Halkın hoşnutsuzluğu üzerine Temmuz 1958'de Albay Abdülkerim Kasım devrim yaparak Kral II. Faysal ve yakın aile fertlerini infaz etti. Bununla da Irak'ta 1921 yılıyla başlayan Haşimoğulları hanedanı son buldu. Türkiye ile iyi devam eden ilişkiler bozulsada 1 sene sonra tekrar düzene girdi. Çünkü Irak ve Türkiye birbirlerine mecbur devletlerdi (Kabaklı 2003). Komşu olmaları, Transit geçit ve ticari ilişkiler bunu gösteriyordu. Ayrıca din, tarih ve gelenek olarakta iki millet arasında yıkılmaz köprüler mevcuttu (Ksbaklı 2003: 44). Irak'tan Türkiye'ye petrol boru hattı uzanarak her iki devlete gelir sağlamakta, menbağını Türkiye topraklarından alan Fırat-Dicle nehirleri ise Irak topraklarını sulamaktaydı (Kabaklı 2003: 48).

1.7.1.1. Krallık Döneminde Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi

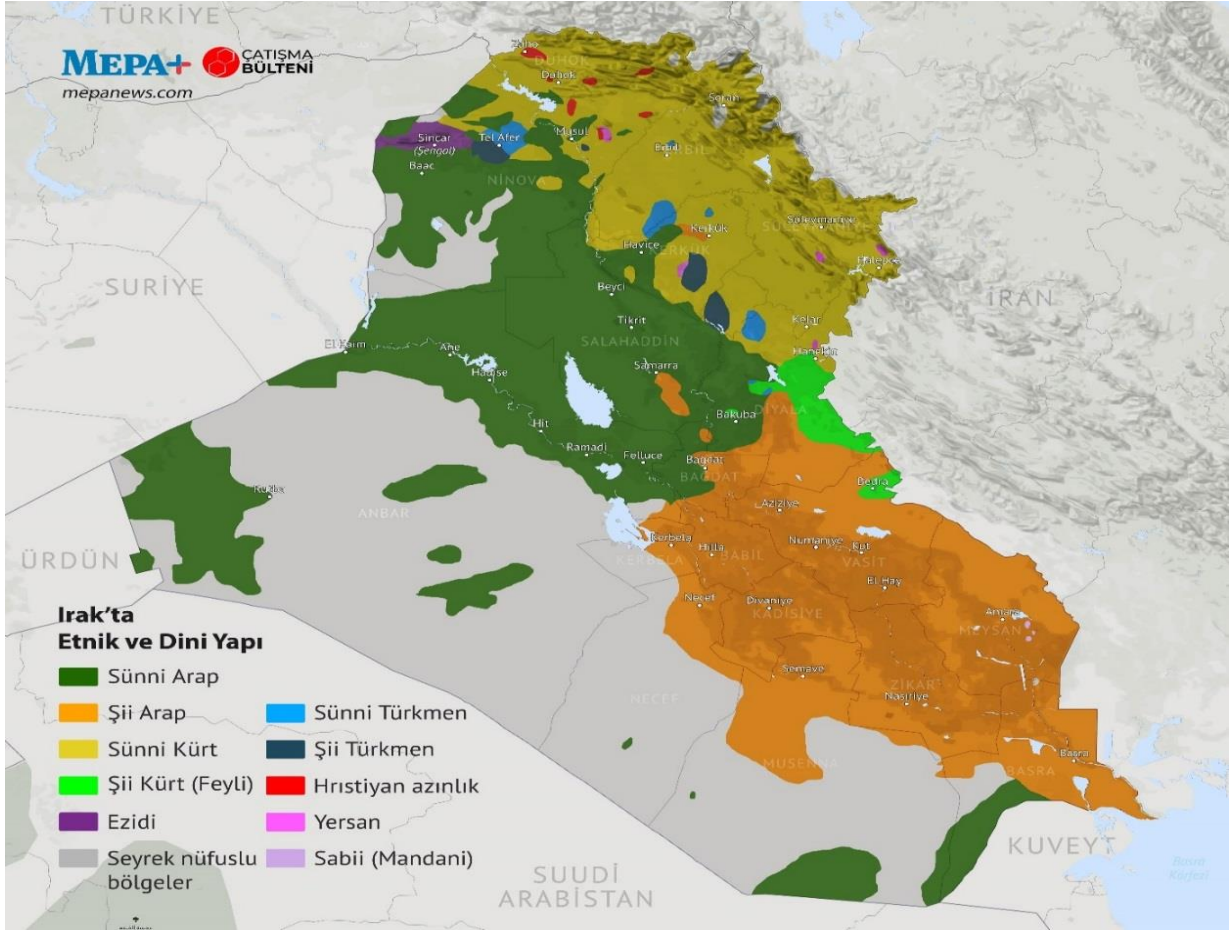
İngiliz işgali sonrası Türkiye, Irak'ta asırlardan beridir devam eden haklarının olduğu ve Musul, Kerkük gibi Türk ve Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde hak iddia ederek yerel halk üzerinde etki etmeye çalışmıştır. Misak-ı Millî sınırları içerisinde kalan bölgelerin tekrar Türk egemenliğine girmesi için TBMM Türk ordusunun Revanduz üzerine gönderilmesinin önemini bildirmekteydi. Irak'ta yerel halkı İngilizlere karşı örgütleme görevi Şefik Özdemir Bey'e verilmişti (Demirbaş 1991: 30-31). TBMM bu hamle sonrası Remzi Bey'i Revanduz'a kaymakam olarak atamıştır. Remzi Bey, bölge halkını örgütleyerek Türkiye'nin askerî destek vereceği ve İngiliz işgaline son verileceği konusunda ikna etmeye çalışmaktaydı. 9 Mart 1922 tarihinde Ali Şefik Bey liderliğinde bir ordu gönderen TBMM hükümeti yerel Irak halkının da yardımlarıyla Köysancak ve Revanduz'u

ele geçirerek Musul'la bağlantı kurmuştu. İngilizlerin hava taarruzları ve yerli bazı aşiretleri kendi yanlarına çekmeleri sonrası buralar yeniden İngiliz işgaline uğrayarak Türk birlikleri geri çekilmiştir.

1921-1958 krallık döneminde Türkiye-İrak ilişkilerine etki eden en önemli dış unsurlardan birisi de hiç şüphesiz İran'dı. Cumhuriyet döneminde Türkiye-İran ilişkileri devamlı olarak değişiklik göstermiştir. 1924 yılında hilafetin ilga edilmesi İran'da bazı protestoların yapılmasına neden olarak ilişkileri germiştir (Demirbaş 1991: 30-31). O dönemde Türkiye-İran sınırında bazı aşiretlerin taşkınları sebebiyle iki devlet arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir (Demirbaş 1991). Fakat ilişkileri iyileştirmek için 1926'da iki devlet arasında "Güvenlik ve Dostluk Antlaşması" yapılmıştır. Fakat bu anlaşma tam anlamıyla ne sınır sorununu ne de sınırlarda tehlike arz eden aşiretler meselesini kökünden halletmemiştir. Bu sorunlar yalnız 23 Ocak 1932 tarihinde yapılan ikili anlaşma ile çözümlenmiştir (Al 2008). Uzun süre Türkiye ve İran rekabetinde olan Irak, Osmanlı sonrası her iki devletin hak iddia ettiği topraklardı. Türkiye; Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi, İran ise Musul'dan Fırat'a kadar olan bölgeyi iddia etmekteydi. Bu iddia Türkiye'nin Musul'da hak aradığı yıllarda İran'ın pasif kalmasından dolayı İran'la aktif olarak sorunlar yaşatmamıştır. Krallık döneminde bölgede İngiliz varlığı ve Türkiye'nin resmî olarak Irak sınırlarını tanıması Irak ekseninde Türkiye ve İran arasında sükûneti sağlamaktaydı. Diğer taraftan her iki devlet Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlerden rahatsızlık duymaktaydılar. Kürtlerin isyanlar çıkararak Irak'ı kaçış güzergâhı olarak kullanmaları her iki devleti rahatsız etmekteydi. Bu sebeple Irak'ta Kürt sorunu çerçevesinde zaman zaman her iki devlet ortak politikalar üretmişlerdir. Özellikle 3 devletin de imzaladığı "Sadabat Paketi" Kürt sorununu da ele almaktaydı. Sadabat Paketi, II. Dünya Savaşı'na kadar hem bölge istikrarına katkı sağlamış hem de ülkeler arası ilişkilerin dostane seyretmesine sebep olmuştur (Al 2008: 99). Fakat II. Dünya Savaşı sonrası Pakt unutulmuş önemini kaybetmiştir. Türkiye-İran ilişkilerinin Irak'a bir yansıması da Şatt'ül Arap su sorunu meselesiydi (Çin 2007). Irak ve İran arasında Şatt'ül Arap su sorunundan dolayı da her iki devlet Türkiye'nin kendilerini desteklemesini ummaktaydı. Türkiye bu konuda tarafsız kalarak hakem görevi üstlenmiş ve bu durum İran Meclisi tarafından da onaylanmıştı. Krallık döneminde Türkiye-İrak ilişkilerinde İran etkisi sonraki yıllar kadar derinden hissedilmemiştir. Çünkü o dönemde Irak'la ilişki demek dolaylı olarak İngiltere ile ilişki anlamı taşımaktaydı.

Orta Doğu'da bulunan ve resmî adıyla Irak Cumhuriyeti olan devletin modern tarihi Osmanlı sonrası 1917 İngiliz işgaliyle başlıyor. Irak'ın bir bütün olduğu Anadolu coğrafyasından koparılması ve araya sınırlar koyulmasından dolayı modern Irak tarihi işgal sonrası olarak bilinmektedir. İngilizlerin Irak'taki hedeflerine baktığımız zaman bağımsız bir Irak değil de kendine bağlı yönetim oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. I. Dünya Savaşı sonrası bugünkü Irak'ın büyük kısmının İngilizler tarafından işgal edilmesine rağmen 1918 Mondros Ateşkesi'ne kadar Irak'ta bazı yerler özellikle Musul Osmanlı idaresi altında bulunmaktaydı (Türkmen 2007). Mondros Ateşkesi'yle İngilizler tarafından oldubitti ile işgal edilen Musul'un nüfusunun önemli kısmını Türk ve Kürtler oluşturmaktaydı. İngiltere ilk başlarda özellikle Musul, Kerkük ve Süleymaniye gibi Türklerin

ağırlıkta olduğu bölgeleri kontrol etmekte zorlanmaktaydı (Türkmen 2007). Bu sebeple Irak'ta manda yönetiminin başına uygun bir isim olacağı düşünülen ve Fransa tarafından Suriye'den çıkarılan Şerif Hüseyin'in (5 oğlu Faysal 23 Ağustos 1921 tarihinde kral olarak seçildi.

Şekil 1.1: Irak'ın Etnik Nüfus Haritası – 10 Aralık 2020 (Mepa News 2019)

1.7.2. Irak'ın Bağımsızlık Döneminde Türkiye ile İlişkileri

1534 yılında tamamı Türk egemenliğine giren Irak, I. Dünya Savaşı sonuna kadar Türk egemenliğinde kalmıştır. 1918 Mondros Ateşkesi ile Musul'da bulunan Türk kuvvetleri daha sonra İngiliz birliklerinin anlaşmanın 7. maddesine dayanarak ilerlemesi sonucu Musul'dan da geri çekilmişlerdir. İngiliz işgaline uğrayan Irak, daha sonradan tabiri caizse Iraklaşmıştır. Osmanlı döneminde bölge; Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini kapsamaktaydı. 1932 yılına kadar İngiliz manda yönetimi altında kalan Irak'ın Türkiye ile herhangi ilişki kurması fiilen mümkün değildi çünkü

⁵ Şerif Hüseyin, Mekke şerifi ve Osmanlıya karşı Arap isyanına liderlik etmiş önemli şahsiyet olarak bazı Araplar açısından önemli etkiye sahipti. İngilizlerin yardımlarıyla Osmanlı sonrası kendisinin büyük bir Arap devleti kurarak yeni halife olacağına inanmaktaydı.

yöneten İngilizlerdi. Türkiye ve Irak arasındaki fiilî ilişki 1937'deki Sadabat Paketi ile kurulmuş ve bir sonraki süreçte Bağdat Paketi imzalanmıştır. 14 Temmuz 1958'de Batı yanlısı monarşi rejimine karşı darbe yapılması Türkiye ile ilişkilerin kısa süreli gerilmesine neden olmuş ve Irak Bağdat Paketi'nden ayrılmıştır. Bağdat Paketi üyeleri bu devrimin Nasır ve komünistlerin işi olduğunu söyleyerek darbeyi sert bir şekilde kınamışlardır.

Irak ve T.C. arasında siyasi ilişkiler Musul sorunu nedeniyle İngiliz himayesinde bulunan Irak yönetimi ile T.C. arasında ilk başlarda olumsuz seyretti. Hatta İngiliz hava kuvvetleri 9 Eylül 1924 tarihinden başlayarak, 13 gün aralıksız Türkiye ile sınırı havadan bombalayarak Hakkâri'de Nasturi isyanını organize etmekle düşmanlığı alevlendirdi. İngilizlerin isyandaki temel amacı Türkiye'yi Musul'dan uzak tutmak için Nasturiler yaşayan Hakkâri ve çevresinde tampon Hristiyan bir devlet kurmaktı. Musul sorununun İngilizlerin istediği şekilde çözülmesi ile Türkiye'nin hem Irak hem de Batı ile ilişkileri düzelmeye başladı (Canatan 1996). Türkiye'nin Musul sorunu sonrası Irak ile iyi ilişkiler kurmasına rağmen İran'ın Şatt-ül Arap suyu sorununun dolayısıyla Irak ile ilişkileri olumsuzdu ve İran, Irak'ı bağımsız devlet olarak tanımamaktaydı. Türkiye'nin Irak'la istikrarlı ilişkiler kurması elbette ki İran'ı rahatsız etmekte ve karşılıklı olarak şüpheli tavırlar takınılmaktaydı. İngilizlerin baskısı sonrası İran, Irak'ın bağımsızlığını tanıdı ve bununla da Türkiye ile ilişkilerde olumlu etki yarattı. Türkiye, Kuzey Irak'ta bulunan Kürtleri kendi varlığı için de tehdit olarak görürken; İran tam tersi bu grupları tehdit olarak görmemiş ve merkezî hükümete karşı desteklemiştir. Zaman zaman Kürt isyancıları Türkiye aleyhinde de örgütleyen İran, Türkiye'nin bölgede zayıflamasını arzu etmekteydi.

Türkiye ile Irak arasındaki diplomatik ilişkiler 1928 yılında kuruldu. Bu ilişkiler Osmanlı döneminde orduda subaylık yapan Irak'ın ilk büyükelçisi Sabih Bey Nasihat'ın faaliyeti döneminde kurulmuştur. İlişkiler kurulduktan 1 sene sonra Türkiye Bağdat'a büyükelçi olarak Tahir Lütfü Tokay'ı tayin etmiştir (Şimşir 1929). 1928 yılı 16 Ocak itibarıyla Salih Nishat, Irak Krallığı büyükelçisi olarak Ankara'ya, Lütfü Tokay ise 21 Aralık 1929 tarihi itibarıyla T.C.'yi temsilen Bağdat'a elçi olarak atandılar. İki devlet arasında anlaşmazlık konusu olan Musul sorununun Irak toprağı olarak kabul edilmesinden sonra Irak'la ticaret, iyi komşuluk ilişkileri ve karşılıklı şirketlerin birbirlerinin topraklarında serbestçe ticaret yapması ile ikamet izinlerinin kolaylaştırılması sonrası özellikle 1932 yılında her iki devletin MC'ye üye olması ile ilişkiler iyi yönde daha da gelişmeye başladı. MC'ye girmeden önce Irak ve Türkiye arasında 1932 yılı 9-10 Ocak tarihlerinde 3 meselede anlaşma sağlandı. Bu meseleler:

1. Ticaret Antlaşması,
2. İkamet Antlaşması,
3. Mücrimlerin İadesi Antlaşması.

1936'da Irak Dış İşlerinin teşebbüsü ile Irak ve Türkiye "1926 Ankara Antlaşması"na vurgu yaparak karşılıklı surette süreleri uzatmışlardı. Çünkü Ankara Antlaşması'nın 10 mad. göre devletlerden birisi 10 sene sonra antlaşmayı feshetme hakkına sahipti. Türkiye'nin Irak ile kurduğu tüm ilişkilerde muhakkak İran izi görünmekte ve karşılıklı olarak Irak üzerinde hem Kürt sorunu hem de toprak iddiaları az da olsa dillendiriliyordu.

Türkiye'de 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulması sonrası yapılan bazı değişimler ve Batı yanlısı politikalar gereğiyle Arap dünyası ile ilişkiler olumsuzdu. Türkiye'nin bu dönemlerde tek iyi ilişkiler geliştirdiği Arap ülkesi Irak Krallığıydı (Al 2014). Aynı yıllarda Batı dünyasında Almanya ve İtalya'nın güçlenmesi ve yönetimlerin açıkça işgalcilik planları vadedmelerinin bir sonucu olarak Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya birlikte "Balkan Antantı" oluşturmuştu. Faşist Mussolini önderliğindeki İtalya'nın işgalci tavırlarından dolayı daha sonra Orta Doğu ülkeleri ile birlik sağlamak amacıyla İran Şahı Rıza Pehlevi'nin teşebbüsü ve Cenevre'de 1935 yılı 3 Ekim tarihinde varılan mutabakat sonrası Türkiye, Irak ve İran "Dayanışma Paketi" imzalamıştır. Sonradan Afganistan'ın da katılımıyla 1937'de İran'da ortak "Sadabat Paketi" imzalanmıştır. Türkiye hem İran-İrak su sorunu hem de İran-Afganistan sınır sorununda tarafları uzlaştırmaya çalıştı. Sonuç olarak Sadabat Paketi'nı imzalayan devletler;

- Birbirlerinin iç işlerine karışmamaya,
- Ortak fayda getirecek meselelerde birbirilerine danışmaya,
- Sınırların karşılıklı olarak kabul edilmesine,
- Saldırmazlık hakkında antlaşmaya,
- MC'ye bağlı kalacaklarına taahhüt ettiler.

Bu Pakt 5 yıl süreyle geçerli kalacaktı. Sadabat Paketi aynı zamanda Afganistan dışındaki devletler için Kürt sorununa çözüm arayan ortak adımlar atılması içinde zemin oluşturmaktaydı. Çünkü bu devletler yeni ulus devlet inşa etme sürecindeydiler ve Kürt nüfusunun devletleşme adımlarının önünü kesmeye yönelik adımlar atma konusunda ittifak hâlindeydiler. Kürt nüfusunun bu 3 devlette yoğun olması ve sınırları aşarak diğer devlete kolaylıkla geçiş yapabilmeleri bu devletlerin Kürt meselesi konusunda ortak adımlar atmasını zaruri kılmaktaydı. Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde fazla varlık hissettirmemesinin de etkisiyle Irak, Türkiye ile ilişkilerinde İngiltere'nin direktifleri dışında fazla çaba sarf etmemiştir. Bu durum II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar değişmeden kalacaktı. Bölgesel olarak hiçbir etkisi olmayan ve manda yönetiminde olan Irak'ta Alman ve İngiliz yanlılarının çatışması ve iç meselelerde karışıklığın olmasından dolayı Türkiye ile ilişkilerde herhangi gelişme yaşanmamıştır.

Ülkeler arasında doğrudan ilişki 1937 yılı Sadabat Paketi ile kurulmuştur (Sariaslan t.y.: 67). Daha sonra ilişkileri geliştiren iki devletin iş birliği antlaşmasıyla 1955'te "Bağdat Paketi" kurulmuş fakat 1958'de Irak'ta yapılan devrim sonrası 1959'da Irak'ın Pakt'tan çekilmesiyle işlevselliğini

büyük oranda kaybeden Pakt kültürel ve ekonomik alanlarda CENTO ismiyle varlığını 1979'a kadar sürdürmüştür.⁶

1.7.3. Krallık Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri

İrak ve Türkiye arasında 1946'da "İyi Komşuluk ve Dostluk Antlaşması" imzalandı. 6 maddeden oluşan antlaşmada taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmamayı ve toprak bütünlüğüne saygıda bulunmayı taahhüt etmekteydi (Canatan 1996: 101). İki taraf da sorunlarını BM ekseninde çözmeyi kararlaştırdılar. Aynı zamanda telgraf, posta, telefon ve ekonomi alanında da iş birliği uygun görülerek eğitim, öğretim ve hudut meseleleri de karara bağlandı. Bu Antlaşma'nın yanı sıra devletler kendi aralarında hukuk, ceza ve ticareti de kapsayan antlaşmaya vardılar. Hukuk alanında suçluların iadesi üzerinde mutabakat sağlanarak bazı siyasi suçlar istisna kapsamına dâhil edildi. Bunlar; askerî, zaman aşımına uğramış veya şikâyetinden vazgeçilmiş suçlulardı.

İrak, bağımsızlığından 4 sene sonra yani 1936'da Suudi Arabistan ile ittifak kurarak "Arap Birliği"nin ilk çekirdeğini oluşturdu. 1942 yılına gelindiğinde Mısır Başbakanı Mustafa en-Nahas Arap Birliği'nin oluşması için Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, Ürdün ve Suudi Arabistan'dan birer temsilci talep etti. Uzun görüşmeler sonucu 25 Eylül 1944'te Suudi Arabistan ve Yemen dışındaki Arap devletleri arasında "İskenderiye Protokolü" kabul edildi. Sonradan Yemen ve Suudi Arabistan'ın da katılacağı birlik, bu 5 Arap devletinin ortak kararıyla 22 Mart 1945'te "Arap Birliği" ismiyle resmen kurulmuş oldu. Birliğin kuruluş amacı Orta Doğu'da emperyalist güçlere karşı ortak cephede durabilmek ve Arap devletlerinin iş birliğini sağlamak olmuştur. Bu birliğin kurulması Türkiye-İrak ilişkilerini çok fazla etkilememiştir. "Arap Birliği"nin 28 Nisan 1947'de Filistin sorununu BM'ye götürerek bağımsız Filistin devleti talep etmesine rağmen reddedilmiş ve 29 Kasım'da Filistin topraklarının bölüştürülmesi kararlaştırılmıştır. ABD ve SSCB'nin de desteğiyle 14 Mayıs 1948'de İsrail resmen kurulmuştur. Türkiye, BM'deki Filistin oylamasında Arap devletlerinin yanında durmuştur. Fakat değişen güç dengeleri ve Arap devletlerinin I. Arap-İsrail Savaşı'nda (15 Mayıs 1948- 10 Mart 1949) İsrail'e yenilmesi sonrası Türkiye, komünizm tehlikesine karşı Batı ile sıkı ilişkiler kurma isteğinin sonucu olarak 24 Mart 1949'da İsrail'i resmen tanıdı. Türkiye'nin bu tavrı Arap Birliği ile ters düşmesine sebep olsa bile Irak'ın İngiliz himayesinde olmasından dolayı Irak-Türkiye ilişkilerini çok fazla etkilememiştir. Günümüzde 22 üyesi bulunan Arap Birliği 2011 Kasım ayında Suriye'nin üyeliğini askıya almıştır.

⁶ Bağdat Paktı 1955 yılı 24 Şubat tarihinde her ikisi batı taraftarı olan Haşimi Hanedanı ile A. Menderes hükümeti arasında başlangıçta İş Birliği anlaşması olarak imzalanmış daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'ında katılımıyla büyümüş ve ABD gözlemci olarak paktta yerini almıştır. SSCB etkisine karşı NATO uzantısı olan bu paktta Irak dışında hiçbir Arap devleti katılmamış. Temmuz 1958 Irak devriminden 8 ay sonra Irak'ın Pakttan ayrılması sonrası siyasi önemini tamamen kaybetmiştir.

1950 yılına kadar olumlu seyir hâlinde devam eden Irak-Türkiye ilişkilerinde herhangi sorun yaşanmamıştır. Soğuk savaşın devam ettiği 1955 yılına gelindiğinde hem Irak hem Türkiye kendilerini komünizm belasından korumak için daha fazla iş birliğine ve askerî dayanışmaya ihtiyaç duymaya başladılar ve bunun sonucu olarak İran'ın da dâhil olduğu 1955 tarihli ‘Bağdat Paktı’ kuruldu.

Bağdat Paktı, özellikle DP hükümeti tarafından fazlaca methedilerek gereğinden uzunca söz edilmiştir. Mısır şiddetle Pakt'ın kurulmasına karşı çıkmış ve Sovyet yanlısı siyaset izlemiştir. Daha sonra Suriye de Mısır örneğini takip etmiş ve bu Pakt, Arap devletlerinin arasını açmıştır. Bağdat Paktı, İngiltere'nin Orta Doğu'da nüfus kaybetmesi ile ABD'nin eliyle kurulmuş güvenlik teşkilatıydı, diyebiliriz.

14 Temmuz 1958 Irak Devrimi sonrası Türkiye-İrak ilişkileri bozalsa da Türkiye yeni Irak rejimini 31 Temmuz tarihinde resmî olarak tanıyarak ilişkileri normalleştirmiştir. 1960'lar sonrası Irak'ın kuzeyinde artan Kürt sorunları nedeniyle huzursuz olan Irak yönetimine Türkiye destek vermiş ve Kuzey Irak'taki ayrılıkçı Kürtler konusunu kendi içinde tehdit unsuru olarak görmüştür. 1970'ler sonrası iki ülke arasında ilişkiler olumlu yönde ilerleyerek 1977 tarihinde petrol boru hattının yapımı tamamlanmıştır (Sarıaslan t.y.: 69). İyi yönde devam eden ilişkiler 1988 yılına gelindiğinde Irak'tan kaçarak Türkiye'ye sığınan Kürtlerin takip edilmesinin yasaklanmasından sonra Saddam tarafından daha önce yapılan protokolle Türkiye'ye sınırı aşarak PKK'ya karşı askerî faaliyetlerde bulunması için verilen izin feshedilmiştir (Sarıaslan t.y.: 70).

DP döneminde (1950-1960) Türkiye'nin Orta Doğu'da rolü gözle görülür derecede artmaya başladı. Fakat 1958 yılında Irak'ta baş gösteren darbe sonucu bu ilişkiler ciddi yaralar almış ve darbe sonucunda Irak'ta krallık yıkılarak cumhuriyet kurulmuştur (Kerküklü 2006). Türkiye Irak'ta yapılan darbe rejimini ilk başta tanımamış ve askerî müdahalede bulunma için ABD'den izin istemiştir. Bu olay iki devlet arasında ilişkileri bozarak Irak'ın 1 sene sonra Bağdat Paktı'ndan çıkmasına sebebiyet vermişti. Fakat Irak'la ilişkilerin bozulması uzun sürmemiştir. 14 Temmuz 1959'da Türkiye resmî olarak Irak'ta devrim kutlamalarına katılarak Irak'a yeni büyükelçi ataması yapmıştır. Bu adım iki taraf arasındaki ilişkilerin normalleşmesini sağladı. Fakat yeni rejimin ülkede azınlık konumunda olan Türkmenlere karşı büyük baskı ve ayrımcılık yapması Kasım rejiminin Türkiye'ye güvenmediğinin de bir göstergesiydi (Kabaklı 2003). Kasım yönetiminin başında Arap milliyetçiliğini savundu fakat Mısır'daki Cemal Abdünnasır'ı da kendisine örnek kabul etmedi. Batı himayesini reddeden Kasım, devrimin başlarında geçici anayasada Kürt kimliğinin resmen tanınmasını onayladığı için Kürtlerin desteğini arkasına aldı. Daha sonra özerklik meselesinin rafa kaldırılmasından dolayı Kürtler desteğini kendisinden çekti, ardından komünistler ile de arası açıldı (Sarıaslan t.y.: 67). Kürtlerin 1961 ayaklanması sonrası isyanın yatırılması için ordunun gönderilmesi yerel huzursuzlukları ve ordu içindeki hoşnutsuzluğu daha da körükleyerek Kasım rejiminin sonunu hazırladı. Kasım, ordu içerisinde subayların organize ettiği 8 Şubat 1963 darbesiyle devrilerek düzmece mahkemeye çıkarıldı ve 9 Şubat'ta kurşunlanarak öldürüldü. Askerî darbe sonrası Kasım yerine Baas rejimi iktidara geldi.

Bu gelişme üzerine Türkiye, yeni rejimi hemen tanıdı ve ilişkileri iyi seviyede tutma yoluna gitti. Fakat bu rejim de fazla ayakta kalamadı ve Kasım ayında milliyetçiler tarafından Baas rejimi de devrildi. 8 Mart 1963'te Suriye'de de devrim yaşandı ve Türkiye hemen darbeci rejimi tanıdı. Buradaki kasıt birleşebilecek yeni Irak ve Suriye ile iyi ilişkiler kurmaktı çünkü 17 Nisan 1963'te Mısır'da başlayan görüşmeler sonucu 3 devlet federasyon konusunda anlaşdı. Fakat taslak olarak kalan bu federasyon hayata geçirilemedi.

DP öncesi pasif siyasetin bir sonucu olarak Türkiye; Musul, Kerkük konusunda ve bölgede yaşayan Türkmenlerle ilgili devlet seviyesinde hiçbir başarılı siyaset izlememiştir. Bu pasif siyaset sonucu olarak Musul ve Kerkük konusu zamanla unutulmuş durum tamamen kabullenilmiştir. Türkiye, her ne kadar Irak ve Suriye gibi komşu ülkelerle sorun yaşasa da her zaman istikrarlı Suriye ve istikrarlı Irak politikası yürütmüştür. Çünkü ortak olarak Kürt sorunu bu 3 devleti belli ölçülerde iş birliğine zorlamaktaydı. Özellikle Irak meselesinde Türkiye daha temkinli davranarak ilişkilerin iyi tutulmasından yana tavır alıyordu. Çünkü istikrarsız Irak demek aynı zamanda Türkiye için Kürt sorununa da kapı aralamaktaydı. İran-İrak Savaşı sonlarına yakın Kürtlerin İran ordusuyla beraber hareket ederek, Süleymaniye ve bazı yerlerde yerel kontrolü sağlaması sonrası Irak ordusu katliam niteliğinde karşı saldırıya geçerek 16 Mart 1988 tarihinde Kürtlerin yaşadığı Halepçe kasabasını kimyasal silahlarla (zehirli gaz) vurmuş ve beş binden fazla insanın ölmesine yol açmıştır. Bu katliam sonrası Kürtlerin, Bağdat yönetiminden ayrılma istemeleri daha da artmış ve ABD işgali sonrası Kürdistan bölgesine geniş özerklik verilerek Irak'tan bir fiil ayrılması ivme kazanmıştır.

Arap Baharı denen devrimler halkası Tunuslu seyyar satıcı olan Muhammed Buazizi isimli vatandaşın seyyar arabasına zabıta tarafından el konulması ve kötü muamele sonucu 17 Aralık 2010'da kendisini yakması ile başlamıştır (Yavuz 2012). Sonucunda halk ayaklanmasına dönüşerek, nefret eylemi içererek, 1987 yılından beri Tunus'ta iktidarda olan Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin'in bir ay sonra devrilmesiyle sonuçlanarak ülkeden kaçmasını sağladı. Yaşanan bu devrimin domino etkisi diğer Arap ülkelerine sıçradı (Yavuz ve Erdurmaz 2012). Tunus devriminin yayılması sonrası başlayan protestolar bazı Arap ülkelerinde yönetimleri tamamen değişmiş; bazılarında köklü reformlara sebep olmuş; Irak, Suudi Arabistan, Sudan, Cezayir, Lübnan, Moritanya ve bazı ülkelerde ise küçük çaplı protestolara yol açmıştı. Arap Baharı'ndan önce (2010) işgal altında bulunan Irak etnik olarak Arap, Kürt ve Türkmen, mezhepsel olarak ise Sünni ve Şii olarak bölünmüştü. Sonuç olarak Irak'ın ana etnik kökenlerine baktığımız zaman Sünniler umutlarını kaybetmiş ve azınlık durumunda görünmekte, Şiiiler tek başına iktidar olmak istemekte fakat bunun için yeterli sayıda oy alamamakta, Kürtler ise Irak çapında değil de Kuzey Irak'ta etkin oldukları bölgelerde söz sahibi olma niyetindedirler.

1.8. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde İran Etkisi

Modern Irak devletine giden süreç 1958 yılı Haşimi monarşisinin devrilmesi ile başlamıştır. 1958-1959, 1959-1963, 1963-1968 yılları arasında 3 defa bayrağı değişen Irak, Birinci Irak Cumhuriyeti dönemi olarak kabul edilen bu 10 sene zarfında Cumhurbaşkanı Muhammed Necib er-Rubai ile Arap milliyetçisi olan ve Kürtler başta olmak üzere Süryani ve Yezidi gibi azınlıkları da eşit vatandaşlar olarak görerek sivil bir milliyetçi Arap devlet politikasını destekleyen Başbakan Abdulkerim Kasım'ın idaresi altındaki Irak'tır (Türkmen 2007). Bu dönemde Kürtlere geniş haklar verilmiş hatta tüm Irak'ta Kürtçe eğitim serbest bırakılarak sürgünde olan Kürt diasporasının ülkeye dönmesine izin verilmiştir. Kürt milliyetçiliği aynı zamanda Irak milliyetçiliği ve Irak medeniyetine entegre edilmeye çalışılmıştır. Daha doğrusu aynı çatı altında toplanması hedeflenerek devletin sadece Arap devleti değil Arap-Kürt devleti olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeptendir ki ilk başlarda Kürtler devrime destek vermişlerdir (Türkmen 2007).

Saddam Hüseyin, 1969 yılında Baas kadrosu içerisinde konumunu sağlama olarak yönetimde ağırlıklı söz sahibi olmaya başlayan isimlerdendi. 11 Mart 1970 tarihinde Saddam Hüseyin ile KDP Başkanı Mustafa Barzani arasında iki taraflı antlaşma imzalanarak kuzeydeki Kürtlere özerklik tanınmış ve iç meselelerde geniş ayrıcalıklar sunulmuştur. Üzerinde ittifak edilen antlaşma metni 4 sene içerisinde düzenlemeler süresi zarfında hükümet bazı maddeleri kaldırmış bazıları ise tamamen değiştirerek Kürt halkının yeniden silahlanmasını teşvik etmiştir. Devleti fiilen yöneten Saddam Hüseyin, 1979 tarihinde Hasan el-Bekir tarafından resmen görev teslimi yapılarak yönetimin başına geçirilmiştir (Türkmen 2007: 19). İşgal öncesi Baas döneminde daha çok Sünni aşiretlere üstünlük sağlanarak onların ordu ve devlet içinde büyümelerine olanak tanınmıştır. Şiiiler ise tam tersine genel olarak ordu ve devlet işlerinden uzak tutulmaya çalışılarak onlara karşı şüpheli tavırlarla bakılmıştır. Buna rağmen Saddam döneminde bazı imtiyazlar verilerek razı salınan Şii aşiretler de vardı. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda Şiiilerin mezhepsel olarak İran'a taraf olmalarını engellemek amacıyla Şii Araplar arasında Arap milliyetçiliğine vurgu yapılmıştır. Saddam zamanında özerklik talep ederek bu isteklerine muvaffak olmuşlardır.

Türkiye'nin Irak'a karşı attığı her adım muhakkak İran tarafından değerlendirmeye alınıyor ve etkisizleştirilmeye çalışılıyordu. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlere karşı politikası o coğrafyada bulunan İran'ın muhalefeti ile karşılaşmıştır. İran kendisi de Kürtleri merkezî Irak hükümetine karşı her türlü silah ve maddi yardımla desteklese bile Türkiye'nin içinde bulunduğu bir organizasyona katılmamıştır. İran hükümete etki etmek için KYB'yi kullansa da Türkiye KDP'yi kullanmıştır. Türkiye'nin Kürtleri kullanmaktaki amacı hükümeti yıkmak değil de sınırlarda terör eylemlerinde bulunan ve ülke içi istikrarı hedef olarak topraklarında Kürt devleti kurmayı amaçlayan PKK'yı kuşatarak yok etmek, İran'ın amacı ise yerel hükümeti istikrarsız bir ortama sokarak Irak'ı zayıflatmak ve isteklerini kabul ettirmektir. İran kendi ekseninde Irak ve Suriye yönetimlerini

şekillendirmek isteği Türkiye'nin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Netice olarak İran, Suriye rejimini yanına alarak, PKK'nın desteklenmesi konusunda ortak adımlar atarak Türkiye'nin bölgeden atılmasına çalışmıştır.

Modern Irak'a baktığımız zaman Kürtler kuzeyde kendi yerel yönetimlerini, Şiiiler ise hükümeti yönetiyorlar. İran'ın büyük etki alanında olan Irak'ta Türkiye, Türkmenler ve Sünni ağırlıklı olarak yaklaşmaya çalışsa da istediği sonucu alamamaktadır. Irak'ta 1534'te Osmanlı idaresi zamanından, Saddam'ın devrildiği 2003 yılına kadar hep yönetimde kalan Sünniler ise azınlık durumunda kalmakta ve Türkiye'nin ısrarları sonrası yerel seçimlere katılmaktadırlar.

1.9. 1974 Kıbrıs Harekâtı Sürecinde Türkiye-Irak İlişkilerinde İran Etkisi

İran'dan bahsetmeden Orta Doğu bölgesinden söz etmek veya Türkiye-Irak ilişkilerini anlatmak elbette eksik olur. İran, Orta Doğu'da aktif politika takip eden ülkedir (Akbaş 2011). Irak'ta yaşanan her gelişme ve Irak'ın dış ilişkileri doğrudan İran'ı etkilemektedir (Akbaş 2011). İran, Irak'ın Türkiye ile olan ilişkilerinden rahatsızlık duysa da kendisinin de Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmasından dolayı yüksek sesle itiraz etmemiştir.

Irak'ta 17 Temmuz 1968'de Baas kadrosu devrim yaparak Başbakan Tahir Yahya ve Cumhurbaşkanı Abdurrahman el-Arif'i devirdi (Sazak 2002). Bununla da uzun süreli Baas iktidarı Irak'ta yeniden kurulmuş oldu. Baas kadrosunun iktidara geldiği devrimi Türkiye hemen tanıyarak karşılıklı olarak Irak'la birbirlerinin iç işlerine karışmama politikası ekseninde dostluk ilişkileri geliştirdiler. 23 Ağustos 1971'de Irak ile Türkiye arasında eğitim alanında antlaşma sağlandı. Antlaşmaya göre her iki devlet kendi üniversitelerinde diğer devletten olan öğrencilere kontenjan ayıracak ve karşılıklı profesör gönderecekti. Eğitim alanında varılan bu mutabakat sayesinde ilişkiler daha da üst seviyeye tırmandı. 1974 Kıbrıs Krizi'ne kadar Türkiye'nin Arap dünyası özellikle ise Irak'la ilişkileri iyi devam etmekteydi. 1972'de Irak Cumhurbaşkanı'nın Ankara seferi ile ilişkiler daha da olumlu yönde gelişmeye başladı. Ankara'yı ziyaret eden Irak Cumhurbaşkanı A.H. el-Bekri'nin görüşmeleri sonrası ilişkiler daha üst seviyeye taşındı ve Ağustos 1973'te maliyeti 350 milyon doları bulan bir "Petrol Antlaşması" imzalandı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin Arap devletlerinden yana tavır almasıyla Türkiye-Irak ilişkileri daha da arttı. Bülent Ecevit'in liderliğinde Türkiye 1973 Petrol Krizi sırasında Arap devletleri ile ilişkileri daha sıkı hale getirerek bu soruna çözüm olma yolları arayışına girdi ki bunun sonucu olarak 1974 Kıbrıs Harekâtı sırasında Irak, Libya ve Suudi Arabistan Türkiye'ye açıkça destek verdiler. O dönem Türkiye-Irak ilişkilerinin gelişmesine katkı sunan en önemli sebeplerden biri de Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki Kürtleri desteklemekten vazgeçmesi olmuştur. 1974 yılı Kıbrıs Harekâtı sırasında Suudi Arabistan ve Libya'nın yanı sıra Irak da iyi ilişkiler içerisinde olduğu Türkiye'ye destek ifade ettiler. Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin

Araplardan yana tavır alması, hava mekânını SSCB uçakları için açık tutması ve İncirlik Hava Üssünü ABD için kapatmasının da etkisiyle üst düzey seviyede Irak'la kurulan sıcak temaslar ve ikili anlaşmalar sayesinde ilişkiler olumlu olarak devam etti. 1973'te baş gösteren petrol krizi Türkiye'yi petrol cihetinden zengin Arap devletlerine daha çok yaklaştırdı ve başta Irak olmakla birçok Arap ülkelerine en üst düzeyde ziyaretler yapıldı. Hatta dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin SSCB ziyareti sonrası Türkiye'yi ziyaret etmiş ve daha önce boru hattı konusunda yapılan antlaşma ele alınarak karşılıklı memnuniyet ifade edilmişti. 1974 yılı 25 Nisan'da iki devlet arasında Kültürel bağlamında mutabakatlar sağlandı. 1976 yılında Irak petrolünü Türkiye sanayi merkezlerine ulaştırmayı hedefleyen boru hattı Kerkük-Yumurtalık faaliyete geçirildi. Bunun sayesinde Türkiye uzun süredir iyi devam eden Irak ilişkileri sayesinde ekonomisinde iyileştirme sağlamıştır (Akbaş 2011).

1976'da Bağdat'ta ziyarette olan Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Irak hükümeti ile ticari, teknolojik, ekonomik, turizm, sanayi, petrol ve diğer alanlarda 13 maddeyi kapsayan anlaşmalar yaptı. Bu anlaşmalar kapsamında Irak'ın Türkiye ile ortak mal devriyesi en üst düzeye ulaşarak ilk sıraya yerleşti. Türkmenlerin nüfus cihetiyle kalabalık yaşadığı Kerkük, Musul ve Basra Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından ziyaret edildi. Geniş kapsamlı bu antlaşmalar 2 sene sonra karşılıklı mutabakat esasında yenilendi ve ilişkileri daha da üst seviyeye taşıdı. Irak'ın Türkiye için önemi esasen Petrol ve transit olarak Orta Doğu'ya geçiş kapısı olmasıydı. Daha sonraları Kuzey Irak'taki Kürt meselesi ve zamanla Türkmenlerin durumunun daha çok hükümeti ilgilendirmesi sonucu ilişkiler farklı boyutlara taşındı ve Türkiye her zaman parçalanmayan Irak'tan yana tavır aldı. 1978'de başbakan seviyesinde Türk heyeti Irak'a ziyaret yaptı. Türkiye-İrak arasında komşuluk münasebetleri ve bölgesel sorunlar ele alındı. İki taraf arasında iyi şekilde ilerleyen dostluk ilişkilerinden memnuniyet belirtildi. Bu seferi takiben 1978-1980 gibi yakın tarihlerde antlaşmalar yapılarak bilim ve kültürde iki devlet arasında karşılıklı imkânlar tanındı. Fakat ilişkiler her zaman sorunsuz şekilde kalmadı. Fahri Korutürk'ün 1976'da Irak ziyareti sırasında Türkmenleri ziyaret etmesi daha sonra Bağdat rejimini rahatsız etmiş ve Türkmenlere karşı kampanya yürütülerek Türkmenlerin hapsedilmesine başlanmıştır.

1978 yılına gelindiğinde Diyarbakır'da Abdullah Öcalan ve 21 arkadaşının kurduğu PKK terör örgütünün varlığı sonrası Irak ve Türkiye sınır meselelerinde komşuluğa daha fazla önem vererek 20 Nisan 1979 tarihinde "Sınır Antlaşması" imzaladılar. Irak'ı Orta Doğu'daki Arap ülkelerine ticari ürün pazarlamada transit ülke olarak gören Türkiye, birçok Arap devletine kendi mallarını satarak 1980 yılında Arap ülkelerini kendi ticari mallarıyla donattı ve ticaret hacmi zirve noktasına ulaştı. Aynı yıl Türkiye'de askerî darbe yaşanması da Irak ile ilişkileri sarsmadı ve iyi ilişkiler kaldığı yerden devam etti. Irak-İran Savaşı sırasında Türkiye tarafsızlığını belirterek 1980 yılı sonunda Irak ile Türkiye arasında sulama ve petrol alanlarında yeni bir antlaşma yapılarak ilişkiler biraz daha iyileşti. İran-İrak Savaşı'nın üçüncü yılında Türkiye ve Irak doğal gaz projesinin genişletilmesi hususunda

anlaştılar. Fakat savaşın devam etmesi sebebiyle bu proje ileri tarihte uygulanması uygundur açıklaması yapılarak askıya alındı. 1984 yılı yazında Türkiye hükümeti, Bağdat'ı ziyaret ederek, Temmuz'da 2 ülke arasında antlaşmaya varılarak Türkiye üzerinden transit taşınan petrolün hacmi artırılarak günlük 600 bin varili buldu. Türkiye üzerinden transit taşınan Irak petrolü için Irak her ton için 1,50 dolar teklif ediyor Türkiye ise daha fazla vergi talep ediyordu. Bu anlaşmazlık zaman zaman ihracatın azalmasına sebep olmuştur. 1985 yılına gelindiğinde Irak ve Türkiye arasındaki ticari devriye rekor düzeye ulaşarak ilişkiler her iki taraf için çok verimli hâl aldı. Irak'tan petrol ithal eden Türkiye, savaş sırasında Irak'a canlı hayvan, gıda ve demir endüstrisi satarak ihracatını genişletti. Bu süreçte Irak'la da zaman zaman sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu sorunun ana nedeni hakkında Saddam'ın 1990 da El-Sevre verdiği röportaj, süreci anlamak için çok manidardır. Röportaj sırasında Saddam, Irak'ta yaşayan Türkmenlerin Türk ulusunun bir parçası olmadığını ve Türkiye'nin onlara karışma hakkının bulunmadığını ifade etmekteydi. İyi devam eden Türkiye-İrak ilişkileri Türkmen meselesinin de etkisiyle 1990 Kuveyt İşgali sonrası bozulmaya yüz tutmuştur. Irak kendisine karşı kurulan koalisyonunda Türkiye'nin yer almamasını ve Irak aleyhindeki BM kararlarında tarafsız kalmasını istemiş fakat olumsuz cevap almıştır (Akbaş 2011: 114).

İrak-İran Savaşı devam ettiği sırada kuzeydeki Kürtlerin daha rahat hareket etmeleri kolaylaşmış ve İran'ın da yardımlarıyla serbest davranmaya ve özerk olmaya daha fazla merak salmışlardı. 1984 yılında PKK terör örgütünün de Türkiye'ye karşı bölge ülkelerinden Suriye'nin yardımlarıyla askerî hareketlere girişmesi sonucu Türkiye Irak ile arasında aynı yıl Ekim ayında yapılan sınır antlaşmasına dayanarak birkaç defa sınırı geçerek Kuzey Irak'a girmiş ve operasyonlar yapmıştır. İran-İrak Savaşı'nın sebebi olarak Şattül-Arab su sorunu gösterilse de Irak-İran Savaşı'nın ana nedenlerine baktığımız zaman savaşın esas olarak 4 temel sebep üzerine çıktığı görülmektedir. Bu sebepler:

- Sınır ihtilafları,
- İç meselelerde özellikle İran'ın Irak'ın güneydeki Şiiler ve kuzeydeki Kürtlere yardımı,
- Irak'ın İran'da Huzistan bölgesine iddiası ve Ahvaz bölgesinde yaşayan Araplara bağımsızlık talebi,
- İran'da Şii rejimi kuran Humeyni'nin Irak'ın çoğunluğunun Şiilerden oluşmasından dolayı Şii rejimi Irak'ta da kurma niyeti.

İrak'ın ilk saldırıları İran'da Arapların yaşadığı Hürremşehr ve Abadan'a yapılan saldırılarla başladı. İlk başlarda beklenmedik saldırıyla bu bölgeleri ele geçiren Irak ordusu diğer şehirler ve ülkenin orta yerlerinde istenen etkiyi veremedi. Humeyni'nin tüm İran halkını Irak'a karşı kutsal savunmaya çağırması sonucu 2 sene içerisinde Irak'ın aldığı tüm bölgeler İran ordusu tarafından geri alındı. Sonraki 6 sene içerisinde savaş yıpratma savaşına dönüştü ve İran'ın bu savaşta Şiileri ve Kürtleri de kullanmasının sonucu olarak zamanla savaşta avantaj kazanan taraf olmuştur. Irak-İran Savaşı sırasında İran birlikleri tarafından Kuzey Irak'ta denetimin ele alınması ve Kürtlerle iş birliği hâlinde

Kürtlerin daha bağımsız davranarak kuzeyde söz sahibi olmaları Irak'ı endişelendiren husus olmuştur. 1988 yılı 20 Ağustos'unda her iki devletin BM'nin kabul ettiği 598 sayılı karara uyarak eski sınırlarına geri dönmeleri ve savaşın bitmesi sonrası Irak ordusu kuzeye hareket etmiş ve başkaldıran Kürtleri cezalandırarak kimyasal silahlar kullanmıştır. Bu katliamlar sırasında kuzeydeki Kürt toplumu Türkiye sınırına toplanmış fakat Irak'la iyi ilişkiler içerisindeki Türkiye, sınırı Kürtlere açma konusunda ikilem yaşamıştır. Çünkü eğer sınırları açarsa Irak'la ilişkileri bozulabilir, açmazsa Avrupa tarafından eleştirilere maruz kalabilirdi.

İran ve Irak arasında savaşın devam ettiği 1984-1987 yılları arasında Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracat yüzde 7% den yüzde 10,6%'ya ulaştı. Temmuz 1986'da iki ülke ekonomik ilişkilerin artırılmasına yönelik protokol imzaladılar. 1987 de Türkiye'de ulaştırma sektörünün genişletilmesine dair taraflar arasında yeni bir Antlaşma yapıldı. 1988 yılında Suriye ve Irak devlet resmîleri 3 devlet arasındaki su sorununu görüşmek üzere Türkiye'ye geldiler fakat bu görüşmelerde nihai olarak sonuç alınmadı. 1975 yılında iki ülke arasında karşılıklı hava alanlarının kullanılmasına ilişkin antlaşma yapıldı. Bu antlaşma çerçevesinde Türk uçakları Irak üzerinden Orta Doğu'ya, Irak uçakları ise haftada 3 gün transit olarak Avrupa'ya uça bilirdi.

İran'ın Orta Doğu'daki etkin politikası ve bazı Arap ülkelerinde askerî varlığı sebebiyle güç dengesinin Şii rejimlerden yana değişmesini amaçlayan politika izlemektedir. Bu bağlamda özellikle Şiiilerin çoğunluk olduğu Irak ve yönetimin Nusayri⁷ olduğu Suriye başı çekmektedir. İran'ın Yemen, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde; Suudi Arabistan, Irak, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerde ise Türkiye ile nüfus çatışması yaşadığı görülmektedir. Özellikle Irak konusunu ele alırsak bu ülkede Türkiye-İran rekabeti yoğun olarak Sünni-Şii ve Kürt meselesi üzerinden yürütülmektedir (Olson 2005). Kuzey Irak'taki Kürt gruplar arasında yapılan savaşlarda Türkiye ve İran kendi nüfus alanları doğrultusunda saf tutarak savaşın tarafları oldular. Bu savaşlarda Türkiye KDP'yi, İran ise KYB'yi tutmuştur ve her iki devlet bu partilere askerî teçhizatla yardımlarda bulunmuşlardır. Türkiye ve İran 2000'li yıllarda Kuzey Irak'ta PKK ve PJAK'a karşı ortak mücadele yapmaya çalışsalar bile bu iş birliği fazla genişlememiştir. Çünkü her iki devlet, Irak'ta belli başlı çıkarılara sahiptir. Kuzey Irak'ta devlet olma çabasında olan iki parti arasında İran ve Türkiye üzerinden savaş verilmiş PKK bu savaşta KYB'nin yanında yer alarak dolaylı İran'la ortak noktada buluşmuştur.

Türkiye, dış politikası gereği Irak'ta birliği sağlayan ve radikal eylemli Kürt grupları etkisiz hale getirecek olan siyasi birleşmeden, İran ise Şia gruplarının söz sahibi olmasından yana tavır almaktaydı. 2003 ABD işgali sonrası yapılan yerel seçimlere Sünni Arapların katılmaması ve yönetimden uzak kalmaları Türkiye'yi rahatsız etmiş fakat Türkiye'nin ısrarlı katılım taleplerine Sünni

⁷ Nusayrilik veya Arap Aleviliği- Miladi 9. yy.da ortaya çıkmış batini bir inançtır. Genelde Şiiiliğin bir kolu olarak kabul edilse bile inanç olarak çok farklı oldukları gözlemlenmektedir. Şiiiler genel olarak Nusayrililiği kendi ekolleri olarak kabul etmemektedirler. Nusayri inancı birçok farklı inançlardan karışık bir sentezle günümüze kadar gelmiştir. Genel anlamda İslam dininden farklı birçok âdet ve uygulamaları bulunmakta ve temel İslami değerlerden farklı uygulamalarda bulunabilmektedirler.

halk olumlu bakmamıştır. 2015 yılı 15 Aralık seçimlerinde Irak'ta Sünni Arapların katılımı artsa bile seçimleri Şii blokun oluşturduğu "Birleşik Irak İttifakı" kazanarak kendisinden sonra önemli oy oranı yakalayan "Kürdistan İttifakı" ile koalisyon oluşturmuşlardır. 2006 yılı Mayıs ayında Iraklı Şii siyasetçi Nuri el-Maliki liderliğinde hükümet kurulmuş ve İran yanlısı politikalar uygulanmıştır.

Türkiye'nin bölgede Sünni Arapları, İran'ın ise Şii'leri tek çatı altında toplamak hedeflerine bakıldığı zaman İran'ın burada daha başarılı olduğu söylenebilir. Türkiye Irak'ta, İran karşısında hem Sünni Arapların hem de Türkmenlerin desteklenmesi görevini üstlenmeye çalışsa bile bunda başarılı olamamıştır. İran'ın mezhepsel politikalarına karşın Türkiye, Irak'ta sadece Sünni kesim üzerinden siyasetinde başarılı olamaz çünkü hem Türkmenlerin önemli bir kısmı hem de halkın çoğunluğu Şii'dir. Türkiye tüm bu ihtimalleri hesaba katarak Şii'lerin yoğunlukta olduğu Basra, Nəcəf ve Musul'da konsolosluk açarak tüm mezheplere eşit mesafede durduğunu göstermeye çalışmıştır. Buna rağmen Türkiye'nin Kuzey Irak'ta sık sık askerî operasyonlar düzenlemesi hem hükümet hem de halk tarafından olumsuz karşılanarak, Türk hükümeti bir nevi saldırgan taraf olarak kabul edilmektedir. Bunda elbette ki İran'ın da propaganda faaliyetlerinin büyük etkisi var. İran etkisi olmasa eğer Türkiye Irak'ta daha rahat hareket edebilir ve hükümeti kendi isteğinde şekillendirmede başarılı olurdu.

Irak'ta İran'ın desteklediği Şii grupları Nuri el-Malikinın önderliğindeki "Kanun Devleti Koalisyonu" içerisinde birleştirmiştir. İran'ın nispeten Irak'ta elinin zayıflaması ılımlı bir politikacı olan Haydar el-İbadi'nin 2014 yılında Nuri el-Malikinın yerini alması sonucu olmuştur ki Türkiye bir nebze olsun Irak politikasında istikrar kazanmıştır. Irak politikasında tarafların rekabetinden yola çıkarak şunu diyebiliriz ki taraflar arasında uzlaş 2017'de Kürdistan yönetiminin referandum sonucu bağımsızlık ilan etmesine karşın Türkiye ve İran ortak politika benimsemişlerdir. Daha Saddam zamanından bile Türkiye ve İran, Kürtler konusunda farklı saflarda yer alsalar bile Kürtlerin devlet kurmasına karşı mesafeli durmaktaydılar (Olson 2005: 27-28).

IKBY'nin (Irak Kürt Bölgesel Yönetimi) 2017 Eylül'ünde bağımsızlık için referanduma gitme kararı alması hem Türkiye hem İran hem de Irak yönetimi tarafından ortak bir ifadeyle sert bir şekilde kınanmıştır (Aktaş 2011: 166-167). Türkiye, Erbil'e hava seferlerini durdurmuş, İran da aynı zamanda sınırları kapatarak hava mekânını KBY uçakları için kapatmıştır.

1.10. Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-Irak İlişkilerinde İran Etkisi

Irak'ın, Kuveyt işgali öncesinde Türkiye'nin de desteğini almak için Irak heyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la görüşmeler yaptı. Görüşme esnasında Irak heyetinin Kuveyt eskiden Irak'ın bir parçasıydı sözüne karşılık Turgut Özal ise tarihî karıştırmayalım ona bakılırsa Irak'ta eskiden Türkiye'nin (Osmanlı) bir parçasıydı sözünü karşılık vermiş ve Irak ordusunun Kuveyt'ten çekilmesini istemişti (Sazak 2002: 21). Bu söylemler Türkiye'nin tavrını ortaya koymakta ve İran'la

savaşta gibi tarafsız olmadığını göstermektedir. Türkiye’den destek bulabileceğini düşünen dönemin Irak Dışişleri Bakanı Taha Yasin Ramazan, Ankara’dan eli boş dönmüştür. Sonrasında açıklama yapan Ramazan, Özal’ın üzerinde ABD baskısı olduğu için Türkiye’nin Irak karşısında yer aldığını söylüyordu (Sazak 2002: 22). İşgal sırasında Türkiye, Irak’tan derhal Kuveyt’i terk etmesini talep etmiştir. Türkiye’nin Irak’a karşı tavır almasının en önemli sebebi hem BM’nin Irak’ın işgalini kınayarak derhal Kuveyt’i terk etmesini talep eden kararı hem de Batı’nın bu savaşta tamamen Irak’ın karşısında olması gösterilebilir. İlk başlarda tereddüt etse de Türkiye, kendisine de ekonomik olarak zarar olduğu hâlde Ağustos’ta Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmış ve daha sonra koalisyona katılmıştı. ABD’nin talebiyle Türkiye, Irak sınırına büyük bir ordu yığarak Irak’ın sınırda büyük bir ordu tutmasını sağladı. Türkiye’nin Irak’a karşı cephe almasına rağmen ülkede ABD üslerinin kullanılmasına ilk başta Turgut Özal izin verse de daha sonra izinler kaldırılmıştır. Bu durumu 17 Ocak 1991’de Irak’a BM tarafından verilen sürenin aşılması sonrası ABD uçakları tarafından Suudi Arabistan’daki üslerden havalanan uçakların Bağdat’ı bombalaması sonrası Beyaz Saray’dan yapılan resmi açıklama da teyit etmektedir. Kısa süre içerisinde koalisyonun Irak ordusuna indirdiği darbeler sonucu Irak, Kuveyt’teki petrol kuyularını ateşe vererek geri çekildi. Buna rağmen Irak’a uygulanan ambargolar devam ettirildi. 12 yıl sürecek olan Irak ambargosu Türkiye ekonomisi üzerinde derin yaralar bırakarak 100 milyar dolar üzerinde kayıp yarattı (Sazak 2002: 126). Körfez ülkeleri tarafından yardım amacıyla verilen 12 milyar dolar bu ekonomik durumu düzeltmede elbette yetersizdi.

I. Körfez Savaşı’ndan sonra kuzeyde Kürtler, güneyde ise Şiiler Saddam rejimine karşı isyan başlattılar. Fakat bu isyanlar Irak ordusu tarafından acımasızca bastırıldı. 1,5 milyondan fazla Irak vatandaşı, İran ve Türkiye’ye iltica etti. Irak’ın bu saldırgan siyaseti ilk başta Türkiye’nin tarafsız kaldığı ve İran’la 8 sene (1980-1988) devam eden yıpratma savaşına daha sonra Kuveyt İşgali (1990) ardından isyanların acımasızca bastırılması ve özgürlüklerin kısıtlanmasına dönüştü (Şimşir 2004). Irak’a karşı dünya çapında muhalif sesler yükselmeye başladı.

Kuveyt Savaşı’nda Irak’ın kaçınılmaz yenilgisi sonrası;

1. Irak’ın Arap dünyasına lider olması sekteye uğradı,
2. Arap devletlerinin tek çatı altında toplanmaları zorlaştı,
3. İran ve İsrail gibi bölge devletlerinin elleri güçlendi ve Orta Doğu’da daha fazla söz sahibi oldular,
4. Irak rejiminden destek alan Filistin zayıfladı,
5. Türkiye dâhil tüm bölge ülkeleri ekonomik olarak zarar gördü,
6. ABD’nin uluslararası alanda lider konumunda olduğunu göstermesi ve savaş maliyetlerinin çoğunu diğer bölge devletlerine yükleyerek petrolerinden bedava yararlanması,
7. ABD’nin, Irak rejimine karşı Körfez ülkelerine büyük miktarlarda silah satması ve Irak’ı orta kesimde Sünni, güneyde Şii, kuzeyde ise Kürt bölgelerine ayırması ve 2003 işgal sonrası bunu fiilen hayata geçirmesi.

SSCB'nin dağılması sürecinde Türkiye'nin artık Batı için stratejik öneminin kalmadığı algısı Kuveyt'in Irak tarafından işgali döneminde bu algıyı yıkmıştır. Buna karşın dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, dış siyasette aktif politika yürüttüğünü göstererek mevcut Irak rejiminin düşeceğini, düşüş sonrası ise Musul-Kerkük hattı konusunda Türkiye'nin planlı çalışmalar yaptığı izlenimini vermiştir. Bundan dolayı ordunun savaşa hazır vaziyette tutulması gerektiğini de bildirmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Irak'la süregelen ilişkilerinde kırılma noktalarından birisi de Turgut Özal'ın KDP ve KYP liderleri olan Talabani ve Barzani ile kurulan iyi ilişkilerdi. Türkiye bu ilişkiler sayesinde esasen 2 amaç gütmekteydi:

1. Türkmenlerin de Kürt bölgelerinde istikrarlı şekilde savunulması,
2. Sınırdaki kendisine yer edinerek Türkiye için tehdit teşkil eden PKK'nın kontrol altında tutulması.

Bu amaçla Türkiye KDP ile anlaşarak sınırdaki Türkiye'nin yardımcılarıyla karakollar kurmuş ve peşmergelerin PKK'ya karşı gözlemleri (Kerküklü 2006: 309). Buna karşılık Türk tarafı onları para ve erzakla teçhiz etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1994 yılında yaptığı bir konuşmada Irak'ın toprak bütünlüğünün önemine vurgu yaparak eğer Irak'ta bölünme olursa Türkiye'nin en az 50 sene sorunla uğraşacağını bildirmişti. Bir sene sonra ise Irak tarafı benzer açıklama yaparak bu coğrafyada her zaman bu iki devletin var olacağını altını çizmiştir. Irak'la ilişkiler ilk başlarda Türkmenler, Musul-Kerkük ve su sorunu üzerinden olumsuz geçmiş daha sonra ise ilişkiler düzelterek, bu seferde PKK'nın ortaya çıkarak Kuzey Irak'ı kendisi için güvenli bölge görmesi yüzünden terör olayları ve sınır sorunu üzerinden soğukluk yaşanmıştır.

1992'de Türkiye, İran ve Suriye ile toplantı yaparak Kuzey Irak'ta ABD'nin uygulamaya koymak istediği bağımsız Kürt devletine karşı ortak karar alınmasını sağlamıştır. Sonraki süreçte Kürtlerin en büyük müttefiki olan ABD de Kürtlere devlet kurmakta yardım etmek istemiş daha sonraki süreçte ise İran'ı güçlendireceğini düşünerek Kürtlere olan desteğini geri çekmiştir. Kürt isyanının bastırılması sırasında Kürtlerin büyük çoğunluğu Türkiye'ye kaçmaya çalışmış fakat Türkiye sınırları açmamıştır. Daha sonra Batı'dan gelen baskılar sonucu PKK sorununun artacağı ve ekonomik olarak külfet altına gireceğini bilerekten 1,5 milyon Kürt'ü sınırlardan içeri almıştır. Bu göçler sonrası Türkiye'nin ekonomik olarak zayıflamasının önüne geçebilme adına Turgut Özal, ABD'ye Kuzey Irak'ta tampon bölge oluşturma fikrini açmış ve kabul görmüştür. Uçuşa yasak bölge ilan edilen Kuzey Irak bölgesi dış yardımların da etkisiyle istikrarı sağlayarak maddi yönden rahatlamıştır ki bunun da etkisiyle Türkiye'ye göç eden Kürtler geri dönmüşlerdir. Bu denli dış desteğin verdiği rahatlık hissiyle Kuzey Irak'taki Kürt oluşumu Temmuz 1992'de kendi hükümetlerini kurmuştur. Bu süreçte az bile olsa İsrail desteği olduğu da söylenmekteydi (Kerküklü 2006: 333). Körfez Savaşı sonrasında Irak'a uygulanan ambargolar Türk ekonomisini çok olumsuz etkilemiş, ihracatının yarısına yakınına teşkil eden Irak ve Orta Doğu ticareti sekteye uğramış, kesilen boru hattından aldığı vergi ve petrol durmuştur. Ayrıca kuzeyde Kürtlere verdiği destekle Irak devlet otoritesinin zayıflaması avantaj olarak, değerlendirilse de PKK tehdidi daha da artarak Kuzey Irak'ta filizlenmiştir. Tüm bu süreçlerde

Türkiye ile aynı kan bağına sahip Türkmenler görmezden gelinmiş ve oyunun dışına itilmişlerdir (Şimşir 2004). 2003 ABD işgali sonrası Irak'ta kurulan düzen Türkiye'yi rahatsız etmiş ve İran'a alan açmıştır. Çünkü iktidar Şii kesimin eline bırakılmış, Kürtlerin devletleşmesi hızlandırılmış ve Türkmenlere karşı ayrımcılık politikası devam ettirilmiştir. Buda Irak'ta radikalizmin artmasına sebep olmuştur.

1.11. Irak'ta Radikalizme Karşı Türkiye ve İran'ın Tutumu

Irak'ta 2003 ABD işgali sonrası iktidarda olan Baas kadrosu tamamen ordu ve devlet görevlerinden uzaklaştırılmış ve Sünni taban ciddi oranda siyasetin dışına itilmişti. Bu aynı zamanda Sünnilerin de kendilerini izole etmesiyle sonuçlanmış ve 2005 yerel seçimlerini boykot ederek devlet kademesindeki önemli yerleri Şiilere bırakmışlardır. Fakat zamanla ordu ve devlet kademesinde yer almak için partiler kurarak seçimlere girmişlerdir. ABD, Şiiilerin iktidar olmasının önünü açmış ve bunun neticesinde Sünni-Şii ayrımı daha da derinleşerek, Sünni halk arasında El-Kaide (Ebu Musab ez Zerkavi liderliğinde Irak El-Kaidesi) uzantısı örgütlerin sesleri yükselerek Şii rejime ve ABD işgaline karşı direnişler başlamıştır. ABD'nin Irak'tan çekilmesinden sadece 3 gün sonra 18 Aralık 2011 tarihinde Başbakan Nuri el-Maliki birçok üst düzey Sünni politikacıyı tutuklatmış ve haklarında soruşturma başlatmıştı. Bunun sonucu Irak'ta Sünniler arasında protestolar başlamıştır. Fakat yönetimin Şiiilerin eline geçmesi ABD içinde istenen etkiyi vermemiş ve İran'la korkulan yakınlaşma hamleleri ABD tarafından endişe kaynağı olmuştur.

Türkiye'nin Irak'ta en yakın güruhu olan Türkmenler, ABD işgali sonrası yeni bölünmelerden rahatsız olmuş ve Kürt ayrılıkçıları desteklememişlerdir (Şimşir 2004: 412-413). Irak'ta çok etnik yapı ve mezhepsel bölünme ülke içinde hiçbir zaman istenen düzeyde birliğin kurulmamasının temel unsuru olmuştur. Günümüz Irak'ta bile hiçbir parti istenen düzeyde oy oranı alamamakta ve siyasi ittifaklar hâlinde devleti yönetmektedirler. Fakat yine de genel olarak yönetim kadrosu Şiiilerden oluşmaktadır.

2003 ABD işgali sonrası Sünnilerin ordudan atılması ve kamu görevlerine son verilmesi sonrası Sünni halk arasında radikal örgütlerin çekirdeği oluşmaya başlamıştır. Arap Baharı'yla başlayan protestoların da etkisiyle Irak'ta hükümet otoritesinin zayıf olması sebebiyle Suriye'de de varlığını sürdürerek önemli kazanımlar elde etmiş olan İslamcı örgüt hızla yükselmeye başlamıştı. Ülkenin büyük kısmını kontrolü altında tutarak temelde Irak'ta kurulan ve Sünni kökenli örgüt olan DAEŞ (İŞİD) sırasıyla 2014 Ocak'ta Sünnilerin ağırlıkta olduğu ve ABD işgaline karşı direnişin merkezi olan Felluce ve Ramadi kentleri sonrası Tikriti'de ele geçirdi (Cockburn 2014).

Tablo 1.1: IŞİD'in Kuruluştan Günümüze Kadar Olan Değişimi

IŞİD KÖKENİ	KRONOLOJİSİ	LİDER
TEVHİT ve CİHAT CEMAATİ	1999-2004	Ebu Musab ez-Zerkavi
Irak el-Kaidesi	2004-2006	Ebu Musab ez Zerkavi
Mücahit Şura Konseyi	2006	Ebu Eyyub el-Mısri
Irak İslam Devleti	2006-2013	Ebu Ömer el-Bağdadi
Irak Şam İslam Devleti (Hilafet)	2013-2019	Ebu Bekr el Bağdadi
İD Hilafet	2019-2022	Ebu İbrahim el-Haşimi el-Kureyşi
İD Hilafet	2022-Günümüz	Ebu el-Hasan el-Haşimi el-Kureyşi

IŞİD saldırıları karşısında Irak ordusunun savaşmadan zırhlı araç ve askerî malzemeleri bırakarak şehirden kaçması sonucu peşmerge güçleri ilerleyerek Kerkük gibi tartışmalı bölgeye girdiler. Kerkük'e giren peşmerge, Irak ordusundan kalan zırhlı araçları da kendi bölgesine götürdü. Temmuzda Yezidilerin yaşadığı Sincar bölgesi IŞİD tarafından ele geçirildi (Cockburn 2014: 35). Sincar'ın ele geçirilerek ciddi peşmerge direnişi ile karşılaşmayan IŞİD, Mahmura kadar olan bölgelerde kontrol sağladı (Cockburn 2014: 35). Yezidilerin dağlara kaçması ve erkeklerinin çoğunun katledilmesi sonucu olarak kendi propagandasını yapan PKK tarafından Yezidilere silahlı eğitim vermeye başlandı. Böylelikle PKK da Kuzey Irak'taki olaylara müdahil olma durumunu artırarak Sincar dağına yerleşti. IŞİD'in hızlı ilerlemesi devam ederken daha sonra eski Başkan Saddam'ın doğum yeri Tikrit ve petrol rafinerisi Beici alındı (Cockburn 2014: 17). Tikrit'de ele geçirilen Irak ordusundan Şii askerler infaz edildi (Cockburn 2014: 17-18).

IŞİD tarafından Musul'daki tarihî Nur Camisi'nden yeni halifelik kurulduğu ve Ebu Bekr el-Bağdadi'nin halife olduğu ilan edildi (Cockburn 2014: 27). Dünyadaki çeşitli İslami direniş örgütlerinden kendilerine bağlılık yeminleri alan örgüt, tüm Müslümanların hilafete katılmalarının vacip olduğunu bildiren ses kayıtları yayımladı. 2014 sonunda IŞİD ismini değiştirerek "İslam Devleti" ilan etti. Sonra sırasıyla Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Telafer ve 150.000 Türkmen ve Kürt nüfuslu Tuzhurmatu da IŞİD tarafından ele geçirildi. Kerkük ve Diyala'ya kadar elleri uzanan IŞİD Kürdistan yerel güçleri olan peşmergenin kontrolündeki bölgelere 300 metre kadar geldi ve birçok noktada peşmergelerle çatışmalar yaşandı. Kürdistan yönetiminin başkenti Erbil'e 40 km kala duran IŞİD öte yandan başkent Bağdat'ın 50 km kuzeydoğusunda bulunan Bakuba şehrine kadar dayandı. Ağustos ayına gelindiğinde ABD IŞİD'e karşı hava hareketına başladı (Cockburn 2014: 23).

Irak'ta radikalizmin artması Türkiye için;

- Türkmen nüfusunun güvenliği,
- Diplomatik elçiliklerin güvenliği,
- Kürt sorunu,
- Sınırlarda tehdit,
- Mülteci sorunu sebebiyle Türkiye'yi en fazla etkileyen unsurdur.

Aynı zamanda İran için de durum aynıdır çünkü Irak ile uzun bir sınırı paylaşmakta ve radikal değişimlerden etkilenmektedir. IŞİD'in Irak'ta önemli güç hâline geldiği 2014 yılında İran merkezî

hükümetin ve Irak'ta bulunan Şii milislerin yanında durarak örgütü bitirmeye çalışmıştır. Örgütün Sünni yapıda olması İran'ın Irak'ta uyguladığı Şii Hilali politikasına büyük darbe indirmekte aynı zamanda İran'a daha fazla istihbarat ağı kurmak için fırsat sunmaktaydı. Türkiye ise daha çok örgütün Suriye'deki faaliyetlerine yoğunlaşarak sınırı aşan askeri operasyonlar düzenlemiştir. IŞİD'in ortaya çıkmasıyla büyümesinde İran, Türkiye'yi suçlamıştır. Fakat bu suçlamalar Türkiye'yi resmen tehdit eden ve topraklarında birçok kanlı eylemler yapan bir örgüt ile düşünülemezdi (Saymaz t.y.). Türkiye, Irak'ta IŞİD'e karşı atılan adımlarda hükümeti desteklemiş ve özellikle Suriye üzerinden örgüte karşı askerî operasyonlar düzenlemiştir.

1.12. Türkiye'nin AKP Hükümetine Kadarki Irak Politikası

AKP iktidarına kadar Türkiye'nin Orta Doğu üzerine politikaları Irak ve Suriye başta olmakla güvensizlik üzerine inşa edilmiştir. Irak politikasına baktığımız zaman Irak'ın kuzeyindeki Kürt hareketleri Türkiye'yi endişelendirmiş ve sınırları içerisindeki Kürtlerin de ayrıcalık talep edecekleri endişesi ile Irak hükümeti ile iş birliği yapmıştır. İyi giden ilişkilerin sonucu olarak 1965 yılında iki ülke arasında Ticaret Antlaşması yapılarak ticaret hacmi artırılmıştır. 1970'lerden sonra ekonomik olarak çok yakın ilişkiler kurulan Irak 1973'te yapımına başlanan petrol boru hattını 1977'de tamamlanmıştır. Böylece Türkiye, hem Irak petrolünden yararlanmış hem de gelir kaynağı haline gelmiştir. Bu dönemlerde artan Kürt hareketine karşı iki ülke stratejik iş birliği kurmuşlardı. 1980-1988 Irak-İran savaşı'nda Türkiye tarafsız kalarak Irak ile olan ilişkilerini devam ettirmiştir. Çünkü ilişkiler karşılıklı çıkar esaslarına dayanarak Türkiye'ye maddi gelir ve petrol sağlamaktaydı. Ayrıca Türkiye, İran'la da sıkı ilişkilerini devam ettirmekteydi (Şimşir 2004). Savaş döneminde Türkiye'nin İran'la ticaret hacmi artarak 2,5 milyar dolara ulaşmıştı (Şimşir 2004). Irak ile İlişkilerde kırılma Saddam yönetiminin Barzani ve C. Talabani yönetimindeki Kürt hareketlerini zayıflatmaya yönelik anlaşmalarına karşın bozulmuştur. 1983-1984 yıllarında Türkiye, Irak ile varılan antlaşma sonrası Kuzey Irak bölgesine askeri harekâtlar düzenlemiş fakat daha sonra Saddam yönetiminden kaçan Kürtlerin Türkiye'ye sığınarak himaye edilmeleri ve Irak tarafından izlenilmelerine müsaade edilmemesi Irak tarafından eleştirilerek sınır ötesi operasyonlara izin veren iki taraflı antlaşmanın Irak tarafından feshedilmesine sebep olmuştur. Daha sonra Dicle ve Fırat suyunun Türkiye tarafında kurulan barajlarla tutularak Irak'a giden su hacminin azalması ilişkileri daha da germiştir. Irak ile yaşanan bu sorunlar Batı'nın isteği doğrultusunda tam da Irak'ı yalnızlaştırma adımları atıldığı sıralarda cereyan etmiştir.

1990'da Irak'ın, Kuveyt'i OPEC tarafından belirlenen kotanın üstünde petrol üreterek petrol fiyatını düşürdüğü ve tartışmalı arazilerden petrol çıkararak Irak'ı çok ciddi olarak ekonomik zarara uğrattığı gerekçesiyle işgal etmiştir. İşgal sonrası dış dünyadan çok ciddi tepkiler alan Irak'a karşı uluslararası ambargo tatbik edilmiş ve Türkiye'de bu ambargoya katılarak Irak ile olan ilişkilerini

askıya almış hatta bölge devletleri de ambargoya katılmaları için ikna etme yoluna gitmiştir. 1991 yılında ABD öncülüğünde Kuzey Irak'ta Kürtler için güvenli bölge oluşturularak Türkiye'ye göç eden mülteciler evlerine dönmüş ardından Türkiye topraklarında Irak Kürtlerini rejimin saldırılarına karşı korumak için ‘‘Çekiç Güç’’ isimli ABD askerî kuvvetleri yerleştirilmiştir. Sonraki dönemde Kuzey Irak'ta Kürtleri koruma amaçlı kurulduğu söylenen Çekiç Güç'ün misyonunun altında aslında Kürt bölgesini koruyarak daha sonraki süreçte onlara devlet kurma isteği yatmaktaydı. Bu gelişmeler Türkiye ve Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve Türkiye'yi Irak'a karşı ABD safında tutmuştur. Fakat Türkiye için Irak'ın toprak bütünlüğü hayati derecede önem arz etmekteydi (TBMM 2003) Türkiye hem kendi içinde Kürt devleti kurulmasını engellemeye çalışmış hem de yanı başında ABD önderliğinde kurulmak istenen Kürt devletine yardım etmiştir hatta aralarında çatışan KDP ve KYB'yi 1997 yılında Ankara barış masası etrafında toplamaya çalışmıştır.

Hatta İsrail bile İran'da Şah rejimi aracılığıyla Kuzey Irak'taki Kürtlere yardım edilmesi konusunda müzakereler yürütmüştür (Türkmen 2007: 120).

1.13. 2003 Irak İşgali Sürecinde Türkiye'nin Tutumu

2003 Irak işgaline giden süreçte ana neden her ne kadar Irak'ın kitle imha silahları olduğu söylene de Orta Doğu petrolü özellikle de Irak'ın zengin petrol yatakları Irak'ı her zaman süper güçlerin özellikle de ABD'nin dikkatinde tutuyordu. O dönemde Irak dünyada en fazla beşinci petrol rezervine sahipti. Irak'ı işgal ederek, İran'a yakın noktada askerî üsler kurarak İran'ı da çevrelemeyi hedeflemekte olan ABD aynı zamanda İsrail'e karşı en fazla tehdit teşkil eden Arap devletinin Irak olması sebebiyle Irak'ta kontrolü ele geçirmekte hevesliydi. Nitekim eski ABD başkanı olan J. Carter ABD ile İsrail'in farklı özel ilişkileri olduğunu itiraf etmişti. Irak'ta rejim değişikliği yapıldıktan sonra İsrail için kolay yutulmuş ve istikrarsız Irak ve daha sonra sırasıyla Suriye ve müttefiki İran'ın da parçalanması ve iç savaşa sürüklenmesi muhtemel senaryolardı. Irak'ı işgal ederken ABD Türkiye'nin de kapılarını çalmış ve geçiş izni istemişti (Şimşir 2004: 83). Irak'ın 2003'teki işgaline giden asıl süreç 1990 Kuveyt Savaşı sonrası başlamıştı. BM tarafından Kuveyt topraklarından Irak ordusunun çekilmesini öngören 29 Kasım 1990 tarihinde resmî karar alındı. BM, Irak'ın buna uymayacağı takdirde BM'nin aldığı kararın 7. maddesine dayanarak Irak'a karşı her türlü tedbir alınacağı açıkladı.

20 Mart 2003'te ‘Irak'ı Özgürleştirme’ adıyla Irak işgali komşu ülkeler olan Ürdün, Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan yapılan ABD ve koalisyon bombardımanlarıyla tarafından başlatıldı. Mart 2003'te Irak'a karşı askerî harekât başlayarak Bağdat havadan ve karadan bombalandı (Şimşir 2004: 283). Güneyden hareket eden koalisyon güçleri Nisan ayında Bağdat'a ulaşarak 9 Nisan'da şehri direnmeler sonucu teslim aldılar ve Saddam rejimi resmen tarihe karıştı. Rejimin düşmesini genel olarak Şiiiler sevinç gösterileri yaparak kutladılar. Irak işgali sonrası yapılan aramalarda hiçbir kitle

imha silahına rastlanamadı ve ülke içinden yıllarca çıkılamayacak kaos dönemine girerek fiili olarak, orta kesimde Sünni, güneyde Şii ve kuzeyde Kürt bölgelerine ayrılarak Türkmenler tamamen görmezden gelindi. Hatta Talabani ve Barzani'nin aralarında uzlaşarak Türkmenleri oldukları bölgelerden uzaklaştırmak istedikleri yönünde haberler dolaştı (Şimşir 2004: 283). Irak'ta işgal sonrası oluşturulan hükümet ise ağırlıklı olarak, Şiilere verilerek Sünnilerin devlet otoritesinden uzaklaştırılması sağlandı ki Sünniler işgal sonrası yapılan 2005 yerel seçimlerini boykot ederek hükümette görev almadılar.

Türkiye'nin bu işgal sürecinde Irak'a yaklaşımına gelindiğinde görmekteyiz ki koalisyon safında yer alan Türkiye, topraklarını Irak işgalinde üs olarak ve transit geçiş olarak kullanmasına izin vermedi (Sarıaslan t.y.). Fakat harekâtın kuzey cephesinde askerlerini sınıra yığarak Irak ordusunu oyaladı (Sarıaslan t.y.: 76). ABD'nin talebi üzerine 25 Şubat'ta hükümet tarafından hazırlanarak 1 Mart tezkeresi olarak bilinen "Dış ülkelere silahlı personel yollama ve ülkede yerli olmayan silahlı kuvvetlerin bulunması" salahiyeti veren tezkere yani Irak'a asker gönderme tartışması TBMM'de reddedildi. 20 Mart 2003'de Bakanlar Kurulu kararıyla Irak'a asker gönderilmesi bile ilişkileri düzeltmemiş ve 1 Mart Tezkerenin reddi sonrası olduğu için onunla ilişkilendirilen çuval olayı yaşanmış ve Süleymaniye'de bulunan Türk askerlerinin başına çuval geçirilerek aşağılanmak suretiyle ABD ordusu tarafından sorguya çekilmişlerdir.

Irak işgali sırasında Türkiye koalisyonu askerî değil sivil yöntemlerle desteklemiş ve Irak'la olan ekonomik bağlarını kesmişti (Sarıaslan t.y.: 76). Irak'a karşı 1991'de uluslararası koalisyonun askerî operasyonları başlamış ve sonuç olarak Irak Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalmıştı.

1.14. AKP Hükümetlerinin Irak Politikası

AKP, Kasım 2002'de tek başına iktidar olmuştur (Yavuz 2010). İktidar olduğu yıllarda Türkiye'ye büyük ümitler vadetmiş ve yenilikçi bir parti olduğunu göstermeye çalışmıştır. Dünyada cereyan eden yeni hadiseler AKP hükümetini de etkileyerek dünya siyasetine aktif olarak katılmasını gerekli kılmaktaydı. Bu bağlamda 11 Eylül 2001 İkiz Kulelere saldırı sonrası ABD El-Kaide ve ona destek veren ülkelere karşı topyekün savaş açma niyetindeydi. Bu bağlamda ilk olarak El-Kaide ve onun barındığı ülke olan Afganistan'a 2001'de savaş açmış ve orayı işgal etmişti. Daha sonra ise hedefine Irak'ı koyarak Irak'ın kitle imha silahları sakladığı bahanesini ortaya atarak uluslararası arenada kendisine destek bularak, en sonda Türkiye'nin kapısını çalmış ve burada askerî üs kurarak yeni bir cephe açma isteğini dile getirmişti. 11 Şubat 2003'te ABD kuvvetlerinin büyük bir kısmı Türkiye'ye gelmiş ve resmî olarak TBMM'de bunu onaylayacağı inancı netleşmişti. Fakat Meclis, 1 Mart tezkeresinde 3 oy farkıyla bunu reddetmiştir. Türkiye'nin ABD için sınırlarından yol vermesi ve askerî harekâta katılması kabul görmemiştir. Ret kararında halkın tepkisinin de etkisi vardır. Türkiye,

açıkça Irak işgaline katılmayarak işgale karşı olan Almanya ve Fransa ile beraber hareket etmiştir. Yine de ABD ile ters düşmekten çekinen Ankara, 20 Mart tarihinde ABD uçaklarının hareketi için hava sahasını ABD uçaklarına açan tezkereyi Meclis'ten geçirmiş fakat buna rağmen ABD'yi memnun etmemiştir. 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi sonrası ABD her ne kadar da bu kararın demokratik bir şekilde alındığını savunsa da ilişkilerde bozulmalar görülmüş ve buna atıf olarak 4 Temmuz tarihinde Kürt nüfusun ağırlıkta Süleymaniye ilinde Kürt güçlerinin de yardımlarıyla 11 Türk askeri alıkonularak, ABD ordusu tarafından küstahça davranılarak çuval geçirilmiş ve hakaret edilmiştir. İşgal döneminde bile Türkiye ısrarla bölünmemiş Irak'tan yana olduğunu ifade ederek ABD'ye yapacağı yardımları bile bu şarta bağlamıştı (Şimşir 2004: 252-253). Fakat görünen o ki ABD zayıf bir Irak arzu ederek ilk başta kuzeyde Kürtler için devlet kurarak daha sonra bu devleti İran, Suriye ve Türkiye'ye kadar genişletmek, yönetimi ülkede çoğunluk durumunda olan Şii'lere vermek ve orta kesimlerde kalan Sünnileri de yönetimden ayırarak birbirine düşürmekti. Türkiye'nin PKK'ya karşı verdiği savaşta ABD'nin istihbarat sağlaması sonrası ilişkilerde yumuşama görülmüş ve ABD istediği gibi Türkiye ile Kuzey Irak Kürtlerini yan yana getirerek PKK'ya karşı diyalog kurmalarını teşvik etmiştir. 2007 yılında artan PKK saldırıları sonrası Türkiye, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile görüşmelere başlamış ve PKK saldırıları karşısında iş birliği yapılması kararlaştırılmıştır. Bu görüşmeler sonrası Türkiye, Bağdat yönetimini Kuzey Irak konusunda da yetkili olarak görmekten vazgeçmiş; 2008 yılından itibaren Erbil yönetimi ile doğrudan masaya oturmuştur. Bu gelişmeler sonrası Kuzey Irak Kürt Yönetimi, Türkiye siyasetinde olumlu denge kurmaya başlamıştır. Ayrıca Kürt yönetiminin ABD güdümünde olduğu için bu gelişme ABD'yi de memnun etmiştir. 2009 yılında ABD güçlerinin tüm Irak'ta kontrolü Irak güçlerine devretmesi istikrar getirmemiş daha da iç savaş riskini tetiklemiştir. Sünniler, Şii'ler, Kürtler ve Türkmenler bu güç savaşında farklı cephelerde yer almışlardır. Türkiye en başından beri Irak'ın toprak bütünlüğünden, eğer bölünme olursa da Kürtlere tanınacak haklar kadar Türkmenlere de hak tanınmasını talep etmekteydi (Şimşir 2004: 232). ABD'de işgal öncesi Irak'ta Kürt devleti kurulmayacağı yönünde Türkiye'ye güvence vermişti (Şimşir 2004: 241).

Türkiye, ayrıca Irak siyasetinde dengeli davranarak tüm sorunların diyalog yoluyla halledilmesinden yana tavır almıştır. 2008 yılında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Irak'a ziyaret düzenleyerek ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik anlamlarında ilişkilerin geliştirilmesi yönünde fikir birliği sağlanmıştır. Bu ilişkilerin temel sebebi olarak halklar arasındaki entegrasyonun geliştirilmesi gösterilmiştir. Temel olarak Türkiye, Irak siyasetinde mezhepsel davranmamış ve tüm taraflara ortak nazarla bakarak hepsi ile diyaloglarını sürdürmüştür. Bunun da en büyük sebebi halkın çoğunluğunun Şii, Türkmenlerin ise hem Sünni hem de Şii olmasıdır. Türkiye 2009'da Basra'da 2010 yılında ise Erbil'de konsolosluk açarak tüm taraflarla ilişkilerini sürdürmüştür. Aynı yıl Bağdat ve Erbil'e Dış İşleri Bakanı seviyesinde ziyaret yapılarak Irak ve Kürt yöneticileri aynı zamanda el-İrakiye lideri Ayad Allawi ile görüşülmüştür. Görüşme sağlanan el-İrakiye İttifakı Mart 2010'daki

genel seçimleri kazanınca Türkiye ile Irak ilişkileri olumsuz yönde değişmeye yüz tutmuştur. Olumsuz yönde seyreden ikili ilişkiler Başbakan R. T. Erdoğan'ın Mart 2011'deki ziyareti ile düzelmeye başlamıştır. Olumlu yönde devam eden ilişkiler uzun sürmeden 2012'de Türkiye'nin Suriye muhalefetine yanında yer almasına karşın İran safında olan Şii Irak yönetimi, Türkiye'yi tehdit olarak algılamış ve ilişkiler yeniden bozulmaya yüz tutmuştu. Bu bağlamda hem merkezî yönetimin Türkiye'ye karşı olumsuz davranışları hem de PKK sorununun çözümünden dolayı Türkiye, Kürt yönetimine yaklaşmaya başlamıştır. Çünkü PKK özellikle 1980 sonrası kendini Irak'ta var olan Kürt grupları ve siyasi partilerine kabul ettirmişti (Ertuğrul 2006).

Siyasi hiçbir tecrübesi olmayan Maliki, ABD tarafından ortaya çıkarılarak yönetimi döneminde tüm ülkeyi kendi otoritesinde birleştirme arzusuyla hareket ederek Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı T. Haşimi ve yardımcılarını hakkında idam kararı çıkarttırmış ve bu durum Türkiye'nin haklı karşı koymasına sebep olmuştur. Maliki bu davranışıyla Sünni kesimi aslında devlet idaresinden uzaklaştırma hedefi gütmekte ve Türkiye'yi de bu siyasetine engel olduğu için düşman gözünde görmekteydi. Maliki aynı zamanda Suriye'de Esad safında yer tutarak Türkiye'yi açıkça mezhepçilik yapmakla suçlamıştır. İran da aynı şekilde Esad'ın en büyük yardımcısı olarak Türkiye ile tehdit dilinde konuşmaya başlamıştır. 2013 yılına kadar olumsuz seyreden Irak-Türkiye ilişkileri yavaş yavaş gelişme göstermeye ve üst düzey görüşmeler sonrası ılımlı hal almaya başlamıştır. 2014 yılında IŞİD'in Irak'ta önemli kazanımlar edinmesi ve peşmerge güçlerini geri çekilmeye zorlaması sonrası Erbil yönetimi Türkiye ile yakınlaşarak önemli ölçüde yardımlar almıştır. 2016 yılına kadar Bağdat yönetimi ile soğuk ilişkileri olan Ankara, bu tarihten sonra inişli çıkışlı ilişkiler kurmaya başlamıştır. Irak yönetimi, Türkiye ile düşman üslupta hareket etmekte, Kürt yönetimi ise hem Suriye konusunda hem Fetö ile mücadelede ve PKK sorununda Türkiye ile aynı safta yer almaktadır. Irak'ın Türkiye'yi düşman olarak algılamasının bir diğer sebebi ise Türkiye'nin PKK ile mücadele için kurduğu Beşika Kampı'nı tehdit olarak görmesi ve Irak'a düzenlenen Türk askerî harekâtlarıydı. Türkiye'nin IŞİD'e karşı Musul operasyonunda Irak yönetimine askerî destek vermesi de Irak tarafından hoş karşılanmamış ve en büyük Şii gruplardan olan Haşdi Şabi tarafından vurulmakla tehdit edilmiştir. Gerginleşen iki ülke ilişkileri 2016 sonunda Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan ve Irak Başbakanı Haydar İbadi arasındaki telefon görüşmeleri sonrası yumuşamış ve 2017'de Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde bağımsızlık referandumuna karşın iki ülke ortak hareket etmeye başlamıştır. Türkiye Erbil'e yapılan hava uçuşlarını iptal etmiş, Bağdat yönetimi ise IKBY'yi vurmakla tehdit etmişti.

2018 yılında ABD'nin İran'a uyguladığı ambargonun dozunu artırması Irak yönetimini Şii bloktan çıkarıp Türkiye ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. 2018 yılı sonunda Kerkük petrolü Ceyhan üzerinden tekrar Türkiye'ye gönderilmeye başlanmıştır. Irak'la olumlu seyreden ilişkiler zaman zaman Türkiye'nin PKK kamplarını vurmak için Irak'a askerî müdahalede bulunması sonrası Bağdat yönetimi tarafından toprak bütünlüğünü bozmakla eleştirilse de somut olarak ilişkilerde fazla değişim gözlemlenmemektedir. Günümüzde değişken şekilde devam eden Türkiye-İrak ilişkileri 19 Kasım

2022’de Türk ordusunun PKK hedeflerini vurmak için başlattığı Kızıl Elma operasyonuyla biraz daha soğumuştur. Türkiye’nin Kuzey Irak’ta operasyon yapmasının bir diğer sebebi de PKK’nın bazı Kürt siyasi partileriyle iyi ilişkileri olmasındandı (Ertuğrul 2006: 202).

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İLE REKABET KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN ARAP BAHARI ÖNCESİ VE SONRASI SURIYE İLE İLİŞKİLERİ

2.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Doğu Politikası 1923-2023

Cumhuriyet sonrası Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini 6 evreye ayırabiliriz. Bu 6 evre:

1. 1923-1950 yılları CHP döneminde pasif siyaset,
2. 1950-1960 DP dönemi az ilerleme kaydedilen dönem,
3. 1965-1980 Orta Doğu’daki Arap devletleriyle sıcak ilişkiler kurulması,
4. 1980-1990 Türkiye Batı ile ilişkilerini bozmadan Orta Doğu ile ilişkilerini ekonomik ağırlıkta geliştirmesi, Irak ve İran’a ekonomik pazar gözünde bakması,
5. 1991-2000 Orta Doğu’ya güvenlik endişesiyle bakılması ve İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi,
6. Arap Baharına giden süreçte Orta Doğu ülkeleri ile İslam odaklı iyi ilişkiler kurulması ve Arap Baharı sonrası Suriye ile tamamen kopan ilişkilerle Bölgesel güç olmasının yavaşlatılması.

1’inci evre olan 1923-1950 yıllarında Türkiye Orta Doğu’da fazla ağırlığı olmayan ülke konumundaydı (S. Ayhan 2017: 7). Fakat bu demek değildir ki Türkiye Cumhuriyeti kendisini Orta Doğu’dan tamamen tecrit etmiştir (S. Ayhan 2017). Bu yıllar aynı zamanda Orta Doğu coğrafyasında karışık yıllardı ve emperyalist güçlerin manda yönetimleri hüküm sürmekteydi (S. Ayhan 2017: 6). Osmanlı idaresinden ayrılarak bağımsız olmak isteyen Suriye ve Irak gibi Arap ülkeleri manda idaresi altında işgal dönemlerini yaşamaktaydılar. Çizilen sınırları ise yapaydı ve birbirine karşı koymak için çeşitli entrikalarla yüz yüze bırakılmışlardı. İşgal devletlerine karşı gelme azminde olmayan Türkiye, bölgeye karşı pasif durumda kalmış fakat Irak’ta Musul, Suriye’de ise Hatay’ın kalması sonucu büyük uğraşlar vererek Hatay’ı geri alabilmiş Musul’u Irak’a bırakmıştı. Türkiye o dönemlerde Orta Doğu’da statükocu devlet konumunda bulunmaktaydı. Türkiye’nin Orta Doğu’da pasif kalmasının bir diğer sebebi de Osmanlı sonrası ülke içi istikrarın sağlanması ve ülkenin yüzünü tamamen Batı eksenine tutarak orada kendisine bir yer bulma arayışı içine girmesiydi. 1923-1950 yılları arasında Batı medeniyeti takip edilmiştir. Buna rağmen yeni Cumhuriyet her ne kadar Orta Doğu ile ilişkilerini kısıtlı tutsa bile sınırdaş devlet olduklarından dolayı Orta Doğu’da zuhur eden her yenilik Türkiye’yi de etkilemekteydi. Bahsettiğimiz dönemler Cumhuriyet daha çok iç dengeyi ve istikrarı korumaya yönelik adımlar atsa da dış politikasının 3 temel esasları vardı:

1. Bağımsızlığın tam anlamıyla uluslararası arenada kabul ettirilmesi,
2. Klasik güç dengesi,
3. Yurtta sulh, cihanda sulh

Bu 3 temel, Cumhuriyet'in Orta Doğu dâhil dış dünyada atacağı siyasi adımların temelini oluşturuyordu.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasında 2'nci evre ise 1950-1960 yıllarıdır ki bu dönemde bağımsızlık sonrası hep iktidarda kalmış CHP iktidarının yerini Demokrat Parti almış ve dünyada güç dengeleri SSCB ve ABD lehine değişmiştir. Demokrat Parti döneminde Türkiye, daha fazla Orta Doğu'da ağırlık hissettirmiş ve bölgede doğan SSCB tehdidine karşı ABD ve Batı safında yer alarak 1951'de NATO'ya katılmıştır (Sandıklı 2014). DP, Orta Doğu politikasında açılım izleyeceğini belli etmişti (Sandıklı 2014: 15). Orta Doğu'da Batı meyilli siyaset izleyerek bölge ülkelerini de bu doğrultuda iş birliğine katmak isteyen Türkiye'nin bu doğrultuda en somut adımı İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin katıldığı 1955'te kurulan Bağdat Paktı'dır. Yani bir nevi Türkiye, Orta Doğu siyasetinde Batı temsilcisi gibi davranmış ve SSCB tehdidine karşı Orta Doğu ülkelerini Batı eksenine almaya gayret göstermiştir. Bu dönemlerde Irak ve İran dışında Orta Doğu'daki tüm Arap ülkeleriyle Türkiye'nin arası açılmıştır. 1956 Süveyş Krizi sırasında Türkiye, Mısır'dan değil de Batı'dan taraf olmuş ve Bandung Konferansı'nda Mısır aleyhinde oy kullanmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin Orta Doğu politikasına darbe indirmektedir. Genel olarak bu dönemde Orta Doğu ülkelerinin SSCB ile yakın ilişkiler kurması Batıcı Türkiye'ye karşı düşmanca bakmalarına ve Türkiye'nin istenmeyen sömürgeci güçlerin bölgesel aktörü olduğu görüşünü benimsemelerine yol açmıştır.

Türkiye'nin Orta Doğu ile olan ilişkilerinin 3'üncü evresi ise 1965-1980 yıllarıdır ki bu dönemde zuhur eden İsrail'in genişlemesi, Kıbrıs Harekâtı ve İsrail'e karşı kurulan 'Filistin Kurtuluş Örgütü'ne 1979'ta büro açma izni verilmesi sonucu Türkiye, Batıcı politikasından soğumuş ve Arap Orta Doğu bölgesine yakınlaşma hissetmiştir. Aynı zamanda bölgede kurulan Yahudi İsrail devletinin Müslüman Arapları kendi topraklarından çıkararak bir Yahudi devletini genişletmesi Türkiye tarafından kınanarak Araplarla yakınlaşma sağlanmıştır. Arap devletleri ile yakınlaşma Türkiye'ye ekonomik anlamda rahatlama sağlamış ve 1974 petrol krizi sırasında Türkiye Arap ülkeleri tarafından ambargo uygulanan ülkeler listesine eklenmemiştir (Sandıklı 2014: 17). Aynı zamanda İran, 1979 devriminden sonra uluslararası arenada yalnız kalması sonucu Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya mecbur olmuştur ki Türkiye, İran aleyhine oluşturulan ambargoya katılmamıştır.

Türkiye'nin Orta Doğu ilişkilerinin 4'üncü evresi ise 1980-1990 yıllarıdır ki bu dönemde Türkiye'nin iç meselelerinde huzuru bozularak Suriye, Yunanistan ve diğer dış güçlerden destek alan PKK terör örgütü faaliyetlerini yoğunlaştırmış; Irak-İran arasında 8 yıl sürecek olan savaş başlamış ve İran'ın kontrol altında tutulması için Türkiye, Batı tarafından önemli tarafdaş ülke olarak ilişkiler sıcak tutulmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Türkiye, Batı ile ilişkilerini bozmadan Orta Doğu ile

ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir (Arı 2012). Bu yıllar aynı zamanda Suriye ile gergin geçerek su sorunu ve PKK sorunu, Irak'ın 8 yıl süren İran'la savaş sonrası kuzey bölgesinde otorite boşluğu sonrası ortaya çıkan Kürt otonom bölgesinin PKK tarafından kullanılması ilişkileri germiştir (Sandıklı ve Kaya t.y.: 19).

Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinin 5'inci evresi ise SSCB'nin dağılması sonrası 1991-2000 yıllarıdır. Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Orta Doğu'da Suriye ve Irak'la yaşadığı sorunlar iç meseleleri gündeme getirerek bölgeye bakış açısını kendi güvenlik kaygısı çerçevesinde şekillendirmiştir. Özellikle Suriye ile yaşanan gerginlik ve PKK terörü Türkiye'yi İsrail'e yaklaştırmış ve ilişkiler geliştirilmiştir. 2000 yılı sonrası ise Türkiye komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurarak "komşularla sıfır sorun politikasını" uygulamaya çalışmış ve Orta Doğu bölgesinde aktif olmuştur (Sandıklı ve Kaya: 29-31).

Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerini 6'ncı evresini ise Arap Baharına giden süreç oluşturuyor ki ilk başlarda Orta Doğu ile İslam odaklı çok sıcak ve etkili dış politika yürütülmüştü. Arap Baharı sonrası Suriye ile ilişkiler sekteye uğramış, Irak ile ise değişkenlik göstermiştir. Suriye'de iç savaş başlaması Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefini yavaşlatmıştır.

2.2. Tarihî Süreçte Suriye

Suriye isminin etnik kökenine baktığımız zaman tarihte ilk defa MÖ 1. yy.da Asur Devleti'nin kalıntıları olarak Asura denmiştir. Günümüz Suriye topraklarını Ahameniş İmparatorluğu'nun ele geçirmesi sonucunda bölge Farsçada Atura diye seslendirilerek zamanla Sura olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Zamanla şu anki Suriye bölgesi Atturya ve Arbaya isimlerini almıştır. Herodot ve Hekataios bu bölgeden söz ederken ilk defa burayı Syria diye isimlendirmektedir. Zamanla Güney Anadolu'dan Arap Yarımadası ve Mısır'a kadar uzanan topraklara "Büyük Suriye" denmiştir (Çelikkol 2015). Suriye ismi eski Yunanlılara kadar uzamaktadır (Çelikkol 2015). Suriye toprakları hem Doğu hem de Batı medeniyetlerine ait izler taşıyarak kıtalar arası köprü görevi icra etmiştir (Okur 2016).

Günümüz Suriye coğrafyasında 436 sene Gassani Hristiyan Arap Devleti hüküm sürmüştür. Suriye'de var olan Hristiyan etnik azınlık Gassanilerin devamı olarak bilinmektedir. Bu devlet, Bizans vassalı olarak varlığını sürdürmekte ve Bizans'la İran İmparatorluğu arasında tampon bölge görevi üstlenmekteydi. İranlılar bu bölgeye gözlerini dikerek 613 senesinde Gassanilerin elinden Suriye'yi almışlardır fakat 15 sene sonra Bizans hem tampon devletin yıkılmasını istememiş hem de bölgeyi kendi kontrolüne almak istediğinden dolayı harekete geçerek Suriye'yi İranlılardan geri almıştır.

Hz. Muhammed Peygamber (s.a.v) zamanında Müslüman ordusu Bizans sınırına kadar gelmiş fakat Bizans ordusu karşılına çıkmayınca bölgedeki yapılanmalar İslam Devleti'ne boyun eğdirilerek cizye ödemeye mecbur edilmişlerdi. Hz. Peygamber'in vefatı sonrası İslam Devleti'nin başına geçen Hz. Ebu Bekir, Usame bin Zeyd komutasında hazırlattığı orduyu 26 Haziran 632 tarihinde Suriye üzerine gönderdi. Usame bin Zeyd komutasında Suriye'ye gönderilen ordu Belka denilen mıntıkaya kadar gelerek başarılı harekât gerçekleştirdi. 30 Temmuz 634 senesinde Suriye'de Bizans İmparatorluğun'na karşı yapılan meşhur Ecnadeyn Savaşı'nda İslam ordusu çok az olmasına rağmen Komutan Halid bin Velid'in taktiksel ve askerî zekâsı sayesinde savaşı kazanarak Suriye ve Filistin'i ele geçirdiler. 20 Ağustos 636'da II. Halife Hz. Ömer'in hilafetinde cereyan eden Yermuk Savaşı'yla da Müslümanlar kesin zafer kazanarak Suriye'yi tamamen kontrol altına aldılar (Okur 2016: 10). Sonuç olarak Suriye ve Filistin fethi tamamlandı ve çok kısa el değışmelerin haricinde Suriye ve Filistin I. Dünya Savaşı'na kadar Müslümanların denetiminde kalmaya devam etti. Suriye için tehlike arz eden İran Sasani Devleti'ne 651 yılında son verilerek Suriye'de yönetim sağlaılaştırıldı. 661'de yönetimi devralan Emevi yönetiminde başkentin Şam'a taşınmasıyla Suriye'nin önemi tüm bölgede arttı (Okur 2016).

Bugünkü Suriye toprakları İslam hilafeti döneminde Lübnan, Ürdün ve Filistin'le birlikte Şam diye isimlendirilmiş; daha sonraki Türk yönetiminde ise Suriye, Filistin, İsrail, Lübnan ve Ürdün'ün kapsadığı topraklara Bilad-ı Şam denmiştir. Daha sonra Suriye'nin devlet olarak ortaya çıkmasının temeli 1916 Sykes-Picot Anlaşması'yla atılmış ve Lübnan'la birlikte Fransız mandasına verilmiştir (Atlıoğlu 2018).

2.3. Suriye'de Türk Egemenliği

1516'da Memlük Devleti'ne karşı Mercidabık Savaşı'nı kazanan Osmanlılılar Suriye'yi topraklarına kattılar (Çelikkol 2005). 1831 yılına kadar Osmanlı himayesinde kalan Suriye bağımsızlık isyanları sonucunda Mısır'a bağlandı. Fakat Kütahya'ya kadar gelerek Osmanlı bölgelerini işgal eden Mısır orduları başkomutanı Kavalalı Mehmet Ali Paşa sonunda Osmanlı ve müttefikleri karşısında tutunamayacağını anlayarak 1840 yılında Londra Antlaşması'yla Suriye'yi Osmanlıya teslim etti.

Suriyede bir takım milliyetçi Arapların varolması sebebiyle Cemal Paşa sert tedbirler aldı (Erden 1954). Bu tedbirlerin etkisiyle Suriye halkı Osmanlılara karşı soğumuştı. Yönetimin Araplara karşı hem yazı hem de konuşma şeklinde Türkçeye zorlamasının da etkisiyle Türk idaresi bölgede sallanmaya başladı. 1915 ve 1916 yılları içerisinde birçok milliyetçi Arap mahkemede yargılanarak idam edildi. Bu hadiseler cereyan ederken Fransa ve İngiltere ikilisi arasında 29 Nisan 1916'da gizli olarak Sykes-Picot Anlaşması imzalanarak kendi aralarında Orta Doğu'nun haritası çıkarıldı. Bu antlaşmada yer alan Suriye, Fransa himayesine veriliyordu (Türkman 2007). Bu antlaşmanın sahada

hayata geçirilmesi için Osmanlıyı içten yıkacak ve halk üzerinde etkisi olacak bir isim lazımdı. Bu isim, 1908 yılı Kasım ayında Mekke Emirliği görevine tayin edilen Şerif Hüseyin'di. Şerif Hüseyin İngilizlerin yardımlarıyla I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlıya karşı isyan bayrağını açtı (Çelikkol 2005: 13). Haziran 1916'da Osmanlının Suriye'de bazı Araplara karşı sert tutumlarının da etkisiyle bazı bedevi kabileler Osmanlıya karşı silahlandı. Şerif Hüseyin İngilizlerin yardımlarıyla büyük Arap krallığı ve halifelik kuracağını düşündü (Erden 1954). Kendini Hicaz kralı ilan ederek Ecyad Kalesi'ne taarruz etti. İngilizler tarafından Arap isyancılara Arap Yarımadası'nın yanı sıra Suriye, Irak ve Filistin de vadedilen topraklar arasındaydı. Fakat bu bölgelerin Türklerden alınması sonrası büyük Arap Krallığı'nın yerine kendi idarelerinde manda yönetimleri kurdular. Şerif Hüseyin, 1924'te TBMM'nin hilafeti ilgası sonrası kendisini İslam dünyasının halifesi bile ilan etti. Kutsal topraklarda hüküm sürmesi fazla sürmeden İngilizlerin desteğini alan Suudilerle girdiği savaşı kaybederek Arap Yarımadası'ndan atıldı ve Kıbrıs'a sürgüne gönderildi.

1918'de Mondros Mütarekesi ile Osmanlı fiilen dağılmış ve Misak-ı Millî sınırlarının ilk şekli ortaya çıkmıştı (Başak 2013). Mütareke ile Türklerin tüm bölgelerden çekilmesi sonrası İngiliz yardımlarıyla Suriye'de Arap milliyetçiliği hâkim konuma yükseldi (Okur ve Salık 2016: 13). Faysal'ın kral olarak sadece 1920 Mart-Temmuz aylarında Suriye de yönetim kurmasına karşılık olarak Fransızlar tarafından işgale maruz kaldı ve Suriye 1946 yılına kadar Fransa manda yönetimi altında kaldı (Okur ve Salık 2016: 46). Suriye'de 16 yıldır devam eden manda yönetimi sonrası 1936'da Suriye-Fransa arasında Suriye'nin bağımsız olması ve Fransa'nın Suriye'den çekilmesi yönünde antlaşma yapıldı (Okur ve Salık 2016: 62-63). Fakat Fransa parlamentosunda yapılan oylamada bu antlaşma onaylanmadı. 1944 yılına gelindiğinde Suriye bağımsızlığını ilan etmiş ve 24 Ekim 1945'te BM'ye katılmıştı. 17 Nisan 1946'ta Fransız sömürge askerleri Suriye'yi terk ettiler (Okur ve Salık 2016: 64).

1946 yılında Fransa'nın çekilmesi sonrası I. Suriye Cumhuriyeti, 1950-1958 yılları arasında ise II. Suriye Cumhuriyeti kuruldu. 5 Eylül 1950 tarihinde yeni Suriye anayasası kabul edildi. II. Cumhuriyet'in sonu olan 1958 yılında Suriye Mısır Cumhuriyeti ile birlikte "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni oluşturdu. Fakat bu birlik sadece 3 sene sürdü ve 1961'de her iki devlet bu birleşmeden ayrıldı. Suriye'de 1961-1963 yılları arasında Cumhuriyet devam ederek 1963 yılında Baas darbesiyle Suriye'de iktidar Baas kadrosunun eline geçti.

2.3.1. Türk Egemenliği Sonrası Suriye

Osmanlı sonrası Suriye 1920'de Fransız mandasına girmiştir. Fransızların ülkeyi daha rahat yönetebilmesi ve Arap milliyetçiliğinin önüne geçmesi için Suriye'yi Halep, Şam, Lazkiye, İskenderun ve Cebel-i Dürzi diye 5 otonom bölgeye ayırmışlardır. Fransızlar, 1925'te Şam ve Halep

otonom bölgelerini birleştirerek Suriye devletini oluşturdular (Çelikkol 2015: 16). Fransızların baskıları sonucu Suriye’de çeşitli isyanlar baş göstermiştir (Okur ve Salık 2016: 191). Bu isyanlarda Türkiye, isyancıları desteklemiş ve bir dönem halk arasında Türkiye ile birleşme isteği uyanmıştır (Okur ve Salık 2016: 191). Fransa’nın iç huzuru sağlaması yalnız Türkiye ile yapılan ‘‘1921 Ankara Antlaşması’’ sonucunda gerçekleşmiştir.

1936 yılında Suriye ile Fransa arasında ‘‘Dostluk ve Mütteliklik’’ hakkında mutabakat sağlanmış ve daha önceden bağımsız olan diğer otonom bölgelerle beraber Halep Devleti’ne bağlı olan İskenderun Sancağı da buna dâhil edilmekle Şam’a bağlanmıştır (Okur ve Salık 2016: 17). Fransa’nın işgal altında tuttuğu Suriye’den 1939 yılında ayrılacağı bildirilmiştir. Ayrılırken Fransızlar tarafından Türkiye’nin toprak iddiasında bulunduğu Hatay’ın Suriye’ye bağlanma kararı tepkilere neden olmuştur (Okur ve Salık 2016: 18). Hatay meselesi ortaya çıkmış ve Türkiye’nin siyasi manevraları sayesinde Hatay ilk başta ayrılarak bağımsızlığını kazanmış kısa bir süre sonra ise Türkiye’ye bağlanmıştır. Hatay’ın Türkiye’ye bağlanma süreci Avrupa’da II. Dünya Savaşı’na giden süreçte Almanya ve İtalya’nın güçlenerek komşu devletleri işgal etmesi ve Fransa’nın bu olaylar karşısında daha ılımlı siyaset izlemesi sonucu Fransa’nın Türkiye’nin şartlarını kabul etmek zorunda kalmasıyla neticelenmiştir.

Suriye’nin tam anlamıyla bağımsızlığı ancak II. Dünya savaşı sonrası 17 Nisan 1946’da Fransa’nın çekilmesi sonrası dünya kamuoyu tarafından tanınmıştır (Okur ve Salık 2016: 24). Hatay meselesinden dolayı Suriye’nin Türkiye’den toprak iddiaları olmasına rağmen ülkede üst üste yaşanan askerî darbeler devletin toparlanma sürecini olumsuz etkileyerek aktif dış siyaset izlemesini kısıtlamıştır.

2.4. BAAS Partisi’nin Suriye’de Yükselişi ve Darbeler Dönemi

Baas, Arapça diriliş anlamı ifade etmektedir ve ilk defa bu ismi Zeki Arsuzi kullanmıştır. Arsuzi, Hatay doğumlu Alevi aileye mensuptu. Baas Partisi’nin fikir babası ve kurucusu ise Mişel Aflak’dır. Aflak, 1910’da Osmanlı idaresindeki Şam’da Antakyalı Hristiyan ve ticaretle uğraşan orta düzeyli bir ailede dünyaya gelmiştir. Orta öğrenimini Suriye’deki Fransız okulunda tamamlayan Aflak, daha sonra eğitimini devam ettirmek için Fransa’ya gitmiş ve 1929-1932 yılları arasında Sarbonne Üniversitesinde felsefe bölümü okumuştur. Eğitim aldığı sırada Fransız filozof olan Henri-Louis Bergson’dan etkilenerek sosyalizm ve Marksizm’e ilgi duymaya başlayarak kendi dünya görüşünün ortaya çıktığı bu yıllarda Fransa’da yaşayan Sünni Arap olan Selahaddin Biter ile tanışmıştır. Bu tanışmayla sonradan beraber göğüslenecekleri harekâtın ilk fikirlerini oluşturmaya başladılar. Bu fikirler Arap milliyetçiliği ve sosyalizmin harmanlanmasından ibaretti. Bu ideoloji, zamanla bazı devletlerde rejimleri ele alsalar bile geniş halk kitlelerinden yoksundu. Bu sebeple Mişel Aflak’ın kurucusu olduğu bu akım Suriye ve Irak’la sınırlı kalmıştır (Çelikkol 2005: 34-35).

Salahaddin Biter'in kimliğine baktığımız zaman onun 1912'de Şam'da doğduğu ve ailesinin tahıl ticaretiyle uğraşan varlıklı ve dindar Müslüman aile olduğu görülmektedir. Mişel Aflak'ın Suriye'ye döndükten sonra tarih dersleri vermeye başlamasından sonra Suriye'ye dönen Salahaddin Biter de fizik ve matematik hocalığı yapmaya başladı. 1940'da Mişel Aflak, Suriye'de manda yönetimi kuran Fransa'dan parti kurma müsaadesi istese de bu fırsat ona verilmedi ve o da Salahaddin Biter'le beraber 1940'ta "Arap İhya Hareketi"ni oluşturdu. 1942'den sonra harekâtın ismi "Arap Baas Hareketi" olarak değiştirildi. Daha sonra aralarına Alevi Arap olan Zeki Arsuzi'nin de katılmasıyla 1947'de bu harekât bir partiye dönüştü ve kongre yapıldı (Çelikkol 2005: 181). Kongrede Salahaddin Biter genel sekreter, Mişel Aflak ise manevi lider kabul edildi. 1948'de partinin ilk yaygın organı olan el-Baas gazetesi kuruldu.

1948 yılı 14 Mayıs tarihinde Filistin'de yapılan Millî Yahudi Kongresi'nin kararıyla İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edildi. Bu ilanın hemen ardından Arap Birliği, İsrail'e savaş açtı. Ürdün, Mısır, Irak ve Suriye askerî kuvvetleri harekâta geçerek İsrail'e saldırı düzenledi ve bununla da I. Arap-İsrail Savaşı başlamış oldu. Sayıca çok kalabalık olmalarına rağmen teknolojik anlamda yetersiz olan Arap Birliği, İsrail karşısında yenilgiye uğradı. Bu savaşla İsrail, Filistin'de işgal ettiği yerlere ek olarak daha fazla alan kazandı. Savaş sonrası 3 semavi din tarafından da kutsal kabul edilen Kudüs şehri Ürdün ve İsrail arasında bölünerek Batı kısmı İsrail'e terkedildi. Gazze şeridi Mısır'a bırakıldı. Bu kadar büyük orduların İsrail gibi yeni ve küçük devlet karşısında mağlup olması Suriye'de Mişel Aflak önderliğinde kurulan Baas Partisi tarafından çok büyük tepkiyle karşılanarak protestolara neden oldu. Protestolar sonucu M. Aflak yakalanarak hapse atıldı. Kısa süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı.

Manda rejiminden bağımsızlık sonrası Suriye'nin ilk Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli oldu (Çelikkol 2005: 27). Kuvvetli orduya dikkat ayırmadığı, Arap-İsrail Savaşı'nı kaybettiği ve yönetimi beceriksizce idare ettiği gerekçeleriyle Albay Hüsnü Zaim tarafından 30 Mart 1949'da darbe ile yönetimden uzaklaştırılarak önce tutuklandı ardından Mısır'a sürgüne gönderildi (Okur ve Salık 2016: 36). Bu devrimle Zaim, 11 Nisan'da cumhurbaşkanı oldu (Çelikkol 2005: 29). Hüsnü Zaim'in iktidarı çok kısa ömürlü oldu ve başta silah arkadaşı olmakla 14 Ağustos 1949'da devrilerek yerine Aralık'ta Haşim el-Atasi geçerek parlamentoda oy çokluğunu elde etti ve devlet başkanlığına seçildi. Mişel Aflak, yeni kabinede çok kısa süreli eğitim bakanı olarak atandı. Hükümetin Irak yanlısı politikaları nedeniyle 1951 yılında Albay Edip Çiçekli yönetime darbe yaparak iktidarı ele geçirdi ve tüm siyasi partilere yasak getirildi (Çelikkol 2005). Bu yasaklar sonrası muhalefette yer alan Mişel Aflak arkadaşı Salahaddin Bitar'la beraber Lübnan'a geçerek orada Çiçekli'yi devirmek için yollar aramaya başladılar. Bu amaçla eski Suriyeli milletvekili olan Ekrem el-Havrani ile ittifak oluşturarak 1953 yılında Baas Partisi'ni kurdular. Parti "Arap Baas" Partisi olarak isimlendirildi. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Şubat 1954'te Edip Çiçekli devrildi ve Mişel Aflak arkadaşlarıyla beraber Suriye'ye geri döndü. Bu dönemde Suriye sivil yönetime geçmiş fakat ülke içi huzur sağlanamamıştır. Çiçekli'nin

devrilmesinde ana etken İngiltere ve ABD başta olmakla Batı ile arasının bozulması gösterilebilir. Bunun temel sebebi Filistinlilerin para ve silah yardımı karşılığında Suriye'ye yerleştirilerek halk arasında asimile olmalarını sağlamak ve İsrail için Filistin'in Araplardan temizlenmesiydi. Bu teklifleri kabul etmeyen Çiçekli, muhalefetin de çalışmaları sonucu devrildi ve Lübnan'a oradan da Brezilya'ya kaçtı fakat orada Dürzi bir Suriyeli tarafından suikastla öldürüldü (Karabat 2013). Çiçekli'nin devrilmesi sonrası eski düzen yeniden kurularak Etasi tekrar cumhurbaşkanı oldu ve tüm eski devlet görevlileri görevlerine iade edildiler. Bu dönemde Mişel Aflak da siyasi sahnede görünerek seçimlerde parlamentoda 22 yer aldı. Aflak'ın da yoğun çabaları sayesinde Nasır liderliğindeki Mısır ile Şükri el-Kuvvetli liderliğindeki Suriye 1958 yılında halk referandumları ile de kabul edilerek 1 Şubat'ta "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni kurdular (Okur ve Salık 2016: 32). Suriye'nin Mısır'la birleşmek istemesinin temelinde hem Nasır'ın karizması hem de tüm komşularla soruna ilaveten İsrail karşısında çok zayıf durumda olması gösterilebilir. Fakat Suriye üzerinde artan Mısır hâkimiyeti, ordunun Mısır'dan yönetilmesi, Suriyelilere fazla görev verilmemesi, Nasır'ın teftiş ve yürütme organlarını kendine bağlamak istemesi Suriye'de çok ciddi tepkilerle karşılaştı ve yapılan seçimlerde Baas Partisi ciddi oranda halk desteğini yitirdi. Buna rağmen 1963 askerî darbesi sonucu Baas Partisi Suriye'de iktidara geldi (Okur ve Salık 2016: 32).

2.4.1. Hafız Esad Yönetiminde Türkiye-Suriye İlişkilerinde İran Etkisi

Hafız Esad, 1970 yılı Kasım ayında darbe yaparak hem silah arkadaşı Salah Cedid hem de Cumhurbaşkanı tutuklatmış ve yönetimi kendi eline almıştır (Çelikkol 2005: 40). 12 Mart 1973'te Hafız Esad, yeni bir anayasa hazırlattırarak halk referandumuna sunar. Anayasaya göre Suriye Cumhuriyetçi, demokrat ve sosyalist Arap devletidir. Bu Anayasada devletin resmî dini İslam'dır ibaresi olmadan sadece cumhurbaşkanı Müslüman olacaktır tarzında eklemeler yapılmıştır. Hafız Esad'ın uzun süre iktidarda kalabilmesi İsrail düşmanlığı ve Arap milliyetçiliğine vurgu yapmasından kaynaklanmaktaydı (Okur ve Salık 2016: 52). Hafız Esad'ın dış politikada önem verdiği hususların başında Türkiye ile ilişkiler gelmektedir. Türkiye ile ilişkilerde Esad, Hatay meselesini hep diri tutmuş ve hatta Hatay'ın kurtuluşu için cemiyet bile kurmuştu. Hafız döneminin başlarında İran, Batı yanlısı olduğu için bölgesel Kürt meselesi dışında Türkiye ile dostane ilişkiler sürdürmesinden dolayı Hatay konusunda Suriye'yi desteklememiştir. Fakat 1979 devrimi sonrası İran'da ABD ve Batı aleyhtarı Şii rejimin başa gelmesi sonrası Suriye'nin iyi ilişkiler kurarak İsrail karşısında müttefik kazanması Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Suriye'nin İran'la yakınlaşması beraberinde Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasını getirmiştir. İran'ın da desteklediği "Filistin Kurtuluş Örgütü"ne ait askerî kamplarda Suriye'nin yardımcılarıyla Türkiye'ye karşı savaşçı yetiştirilmesi ilişkileri iyice germiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerini geren bir diğer olay ise İran'ın Suriye ile beraber kesinlikle karşı çıktığı 1977 "Camp-David" Antlaşması olmuştur. İran ve Suriye'nin kesinlikle karşı çıktığı bu

antlaşma Türkiye tarafından desteklenmiştir. Sonraki süreçte Orta Doğu'da yaşanan İran-İrak Savaşı'nda Suriye'nin İran yanında yer alması ilişkilerde çok fazla değişim yaratmamıştır.

İlişkilerde soğuk rüzgârlar estiren en büyük olay, PKK terör örgütünün Suriye tarafından desteklenmesi ve İran'ın bu konuda onlara yardım etmesidir (S. Ayhan 2017). Suriye'nin PKK'ya güçlü destek vermesinin en temel amacı, Türkiye'nin GAP projesiyle Suriye'yi kısıpaca alabileceği düşüncesiydi (Okur ve Salık 2016: 323). Kurucu lider Öcalan'ın Şam'da ikamet etmesine ve örgüt üyelerinin askerî kamplara rahatlıkla yerleşmeleri konusunda İran da Suriye'ye yardım etmiştir. Suriye, PKK kozunu kullanarak, Türkiye'yi bölgede zayıflatmaya çalışarak İran'ın desteğini bu konuda arkasına almaktaydı. Çünkü İran Türkiye'yi ABD ve Batı piyonu olarak gördüğü için bölgede zayıf düşürmeye ve terör sorunlarıyla uğraştırmaya istekliydi. Suriye'nin İran'la ortak hareket etmesi Türkiye-Suriye ilişkilerine olumsuz etki ederek iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir.

2.5. Türkiye ve Suriye Arasındaki Siyasi Sorunlarda İran Etkisi

Suriye'nin 1946'daki bağımsızlığına kadar Türkiye ile arasında aktif ilişkiler kurulmamış ve resmî hiçbir gözle görülür hareketlenme yaşanmamıştır. Bağımsız olmasına kadar Türkiye-Suriye ilişkilerini Fransa-Türkiye ekseninde ele almak daha doğru olacaktır. Manda yönetimi altında ilk Türkiye-Suriye sınırını belirleyen antlaşma, 1921 tarihinde TBMM ve Fransa arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma Türkiye'nin güney sınırlarını belirleyerek Türkiye-Suriye sınırını İskenderun Sancağı dışında çizmiş ve 1923 Lozan Antlaşması kapsamında dünya kamuoyunda resmîyet kazanmıştır. İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye katılması Suriye tarafından itirazlarla karşılanmış ve MC'den bu kararın durdurulması talep edilmiştir. Suriye'nin yanı sıra diğer Arap devletleri de Hatay konusunda Suriye'den yana tavır almaktaydılar. Onlara göre Hatay, Türkiye tarafından işgal edilmiş Suriye toprağıydı. Yine de Türkiye, Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerdendi ve iyi ilişkiler geliştirme taraftarıydı (Türkman 2007: 104).

İlk başlarda Hatay meselesinin de etkisiyle Suriye ve Türkiye arasında üst düzey ilişkiler kurulmamıştı. Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi için Irak'ın arabuluculuğu sonucunda 1946'da Türkiye ve Suriye arasında müzakereler yapılarak, İskenderun Sancağı'nın Türkiye toprağı olarak tanınması karşılığında Türkiye, Suriye devletini resmî olarak tanımıştır. Suriye'nin Türkiye ile olan dış siyasetinde ilk başlarda İskenderun Sancağı'nı kendi toprağı olarak görmesi resmî ilişkiler kurmasını engellemiş ve Suriye resmî olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmamasından dolayı 1950'lere kadar ilişkiler üst düzey seviyede kurulmamıştır. İlişkileri olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisi de SSCB'nin Türkiye'den toprak etmesi üzerine Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönerek NATO'ya katılmak istemesi gösterilebilir. İngiltere, Belçika, Hollanda, Norveç ve Danimarka'nın itirazları sebebiyle Türkiye'nin üyelik süreci gecikmiştir (Sandıklı ve Kaya t.y.: 11). Ankara'nın kendisini

Batı'ya müttefik olarak ispatlaması çabasının sonucu olarak Orta Doğu'da Filistin toprakları üzerine kurulan İsrail'i 28 Mart 1949'da ilk tanıyan İslam ülkesi olmuştur (Kılınç 2011). Bununla da Suriye ve Arap dünyası ile ilişkilerini olumsuz yönde şekillendirmiştir. Bu dönemlerde İran'ın fazla etkisi olmadığı için Türkiye-Suriye ilişkileri daha çok Hatay meselesi ve Filistin sorunu üzerinden ilerlemiştir. İran şah rejimi o zamanlar Batı ile sıcak ilişkilere sahip olduğu için Türkiye ile iyi ilişkilere sahipti ve Suriye politikasında olumsuz etkisi gözle görülmüyordu. İran'ın 1949 yılına kadar işgal altında kalması Türkiye ile istenildiği gibi ilişkiler kuramamasına ve Suriye-Türkiye ilişkilerinde etki edici güce sahip olamamasına etki etmekteydi.

1949-1953 yılları Suriye'de istikrarsız yıllar olmuş ve Hüsnü Zaim ile başlayarak daha sonra Albay Sami el-Hillavi ve Edip Çiçekli iktidara askerî darbeler yaparak yönetimleri ele geçirmişlerdi (Sandıklı t.y.). Çiçekli'nin devrilmesi sonrası Türkiye, Orta Doğu'da SSCB'ye karşı Savunma Paktı kurmaya çalışmış ve sonuç olarak 24 Şubat 1955'te "Bağdat Paktı" ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin böyle Batı yanlısı bir pakt kurması ve Suriye'nin iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı Irak'ı da bu pakta dâhil etmesi sonrası Türkiye ile ilişkiler daha da bozulmuştur (S. Ayhan 2017: 19). Suriye, Mısır'da 1952'de Hür Subaylar darbesi ile yönetimi devralan Cemal Abdülnasır'ın Arap milliyetçiliği ve Batı aleyhtarlığı çizgisini takip ederek SSCB ile yakın ilişkiler kurmuş ve pakta karşı Mısır'la birleşmeyi gündeme getirmeye başlamıştır. Suriye, Mart 1955'te Bağdat Paktı'na karşı Mısır'la birlikte Arap Paktı kurmaya teşebbüs etmiştir (Okur ve Salık 2016: 47). Suriye'nin bu tavrı üzerine Türkiye Suriye'yi uyararak 10 Mart 1955'te resmî nota göndermiştir. Nota verilmesine rağmen Mısır'ın Batı'ya karşı SSCB ile ilişkilerini geliştirerek yeni silahlar alması Suriye içinde örnek olmuş ve Kasım 1955'te Suriye ile SSCB arasında ticaret ve iş birliği hakkında antlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin tepkisini çeken bu hamle 1956 Süveyş Krizi sonrası daha da büyüyerek SSCB ile ilişkileri en üst düzeye çıkarmıştır. Dışişleri başkanlığı ve cumhurbaşkanları seviyesinde artarak, devam eden Suriye-SSCB ilişkileri 1956 yılında ivme kazanarak Suriye'de sol görüşlü partilerin yükselişe geçmesine sebep olmuş ve komünist düşüncelerin Suriye üzerinden Arap dünyasına yayılmasında aktif süreç izlenerek SSCB-Suriye arasında iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. 1958 yılında "Halk Partisi"nin iktidar olduğu Baas'ın ise önemli rol oynadığı Suriye 1 Şubat 1958'de Mısır'la birleşme hakkında antlaşma yapmıştır. Suriye 1961 yılı askerî darbeye kadar fiilî olarak Mısır yönetimine bağlı kaldı (Sandıklı ve Kaya 2014: 33). 8 Mart 1963'teki Baas Partisi iktidarına kadar Suriye çalkantılı bir dönemden geçerek askerî darbeler ve hükümet kabinelerinin sık sık değişmesi sonucu dış siyasete ağırlık verememiş ve komşusu Türkiye ile sorun yaşamıştır.

İran'ın 1950'lerde Şah yönetiminde İsrail ve Batı dostu olması Suriye ile ilişkilerini olumsuz etkileyerek Türkiye ile daha yakın olmasına sebep olmuştur. Ne var ki Orta Doğu'da hegemon güç olduğu iddiasında olan İran, Türkiye'nin elini Suriye'de zayıflatarak iki ülke ilişkilerinin gergin olmasından yana tavır almaktaydı. İlâveten İsrail'in İslam ülkeleri içerisinde ilk olarak Türkiye tarafından resmen tanınması ve ticari ilişkilerin kurulması sonrası İran dışında neredeyse tüm Orta

Doğu ülkeleri Türkiye'yi kınamışlardır (S. Ayhan 2017: 18). İran'ın Batı yanlısı yönetimi İsrail konusunda Türkiye ile ortak düşünceye sahipti. Türkiye İsrail'e ilk başta bağımsız devlet olmaktan ziyade SSCB'nin bölgede gözlemci devleti olduğu kanısına düşerek Arapların safında yer almış daha sonra Suriye'nin de düşmanca tavırlarından dolayı İsrail ile ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye SSCB'ye komşu olması ve toprak iddiaları sebebiyle yüzünü Batı'ya dönmüş, Suriye'nin de içinde olduğu Arap devletleri ise SSCB sınırlarından uzak oldukları için onu kendilerine bir tehdit olarak algılamamışlardır. Suriye ile ilişkiler bu sebepler doğrultusunda olumsuz olarak devam etmiştir (S. Ayhan 2017: 20-21).

Kötü giden Suriye-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir sebep de Mısır'ın, Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonrası Fransa ve İngiltere'nin karşı çıkarak İsrail eliyle Mısır'a askerî baskı yapmasıdır ki 22 devletin Süveyş krizi için toplandığı konferansta Türkiye, Mısır aleyhinde görüş bildirmiş ve bu da doğal olarak Mısır'ın müttefiki konumunda olan Suriye'nin daha fazla tepki göstermesine sebep olmuştur. SSCB'nin Mısır ve Suriye ile sık ilişkiler geliştirmesi, Türkiye'nin müttefiki ABD'yi rahatsız etmiştir. Başkan Eisenhower Orta Doğu'da Sovyet tehdidini bertaraf etmek için Türkiye'nin de dâhil olduğu Orta Doğu ülkelerine yardım teklif etmiş fakat Suriye, SSCB ile yakın ilişkiler içerisinde olması ve onu tehdit kabul etmemenin sonucu olarak bu yardımları reddetmiştir. Eisenhower Doktrini bile Türkiye ve Suriye ilişkilerini olumsuz etkileyerek iki farklı cephede yer aldirmiştir. 6 Ağustos 1957'de Suriye ve SSCB arasında askerî ve ekonomik faaliyet alanlarını kapsayan bir antlaşma imzalanarak Suriye'ye maddi yardım, Lazkiye'de askeri üs, havaalanları ve diğer ülkenin altyapı projelerinin finanse edilmesi ile yüklü miktarda silah verilmesi sağlanmıştır. Komünist blok tarafından çevrelendiğini düşünen Türkiye, Suriye'ye askerî ayar vermek için sınırda askerî tatbikatlara başlamıştır. Türkiye'nin Suriye'ye gözdağı vermesi müttefiki Sovyetleri rahatsız ederek Başbakan Bulganin tarafından Türkiye'ye mesaj gönderilerek üstü kapalı şekilde Suriye'nin yanında olduklarını bildirmişlerdir. SSCB, Suriye ile müttefiklik ilişkileri geliştirmekteydi (Okur ve Salık 2016: 241). Türkiye ise cevap mektubunda Suriye'nin bu kadar silahlandırılmasından duyduğu endişesini ifade etmiştir. Suriye, Türkiye'nin askerî faaliyetlerinden rahatsız olması ve SSCB'nin kışkırtmaları sonrası BM Genel Kuruluna başvurarak Türkiye'nin Suriye'de darbe yapmak için hazırlıklar yaptığı iddiasını ortaya atmıştır. Türkiye'nin bu iddiaları asılsız adlandırarak reddetmesi ve Suudi Arabistan'ın da arabuluculuk yapması sonrası 1957 yılında iki ülke arasındaki bu krizde atlatılmıştır (Okur ve Salık 2016: 321). Suriye ve Türkiye arasında ilişkiler 1958'de Suriye ve Mısır'ın tek devlet hâlinde birleşerek oluşturdukları "BAC"ı Türkiye'nin 11 Mart'ta tanınması sonrası normalleşmiştir (Okur ve Salık 2016). Fakat yine de Türkiye-Suriye ilişkilerinde Fırat suyunun paylaşılmasıyla ilgili sorunlar devam etmekteydi çünkü su ihtiyatlarının bol olduğu Suriye'ye ait Golan Tepeleri İsrail'in işgali altında bulunmaktaydı. Daha önce birkaç defa iki devlet arasında görüşülerek adil paylaşımında mutabakat sağlanan Fırat suyunun bölüştürülmesi uğrunda su krizi Türkiye'nin 1970'li yıllarda Fırat Nehri üzerinde inşa etmeye başladığı Keban Barajı ile ortaya

çıkıştır. Türkiye'nin bu adımına cevap olarak Suriye de Fırat Nehri üzerinde Tapqa Barajı'nın yapımına başlamıştır. Barajların yapımı ile her iki devlete gelen su hacminde azalma görülmüştür. Suriye, Türkiye'nin su krizini politik araç olarak, kullanarak Orta Doğu'da lider konumuna yükselmek istediği kanısındaydı. Türkiye ve Suriye arasında bir süre devam eden su krizi görüşmeler sonucu Suriye'nin PKK terör örgütüne ve diğer Türkiye aleyhine sol görüşlü gruplara destek vermeyeceği ve Türkiye'den Suriye'ye 450 m³ su vereceğini taahhüt etmesi sonrası aşılmıştır.

Suriye'nin su konusunda istediği Fırat ve Dicle nehirlerinden akan suyun ortak olarak paylaşılması görüşüydü ki bu, Türkiye tarafından kabul edilmemekteydi. Suriye bu dediğine kendisi bile uymayarak kaynağını kendi topraklarından aldığı varsayımına dayanarak Asi Nehri'nin suyunu istediği zaman kesmekte ve Hatay iline bağlı Amik Ovası'nı kurak bırakmaktaydı. Konuyla ilgili Türkiye'nin yaklaşımıysa suların ortak kullanımı değil de Türkiye, Suriye ve Irak arasında ihtiyaç oranında ortak komisyonun çalışmaları sonrası belirlenerek yararlanılmasıydı. Türkiye'yi suyu kesmekle emperyalist adımlar attığı konusunda suçlayan Suriye rejimi, yeni ortaya çıkmış PKK terör örgütü üzerinden Türkiye'ye ayar vermeye çalışarak PKK'nın yanında saf tutmuştur (s. Ayhan 2017: 29). PKK konusunda İran da Suriye'nin yanında durarak PKK'nın desteklenmesi konusunda yardımlarını esirgememiştir (S. Ayhan 2017: 28). Türkiye'nin 1939'da Hatay'ı topraklarına katması, Batı'yla iş birliği içinde bulunması, Fırat ve Dicle nehirlerinden Suriye'ye akan suyun kurulan barajla azaltılması ve sınırda askerî hareketlilik ilişkileri savaş durumuna kadar germiştir. Siyasi olarak Türkiye ile doğrudan baş edemeyeceğini anlayan Suriye rejimi, 1960'ların sonlarında Türkiye'de yayılmaya başlayan sol görüşlü Marksist terör gruplarına destek vermeye başlamıştır (Çelikkol 2005: 72-73). Bunlardan en fazla bilineni Türkiye'ye karşı milliyetçi yaklaşımla terör eylemlerinde bulunan radikal Ermeni terör örgütü olan ASALA'dır ki bu örgüt, Suriye rejimi tarafından her türlü desteklenmiş ve Lübnan'da eğitim almaları ve terör kampanyalarını organize etmeleri için ihtiyaç duydukları her konuda desteklenmişlerdir. ASALA'nın Suriye denetiminde Bekaa Vadisi'ndeki eğitimleri de Suriye istihbaratı tarafından koordine edilmekteydi. Bu örgütün terör faaliyetleri sonucunda ABD, Avusturya, Avustralya, Fransa, Vatikan, Madrid, Hollanda, Yunanistan, İsviçre, İtalya, Portekiz, Sırbistan, Belçika ve İran'da görev yapan Türk diplomatları ve ailelerine suikast yapılarak öldürülmüş ayrıca İstanbul ve Ankara'da birçok terör eylemlerinde onlarca insan hayatını kaybetmiştir (Tarihi Olaylar t.y.) 1980'li yıllardan ASALA terörü dünya çapında etkinliğini artırarak Türk diplomatları öldürmesi sonucu Türkiye Suriye'ye baskı yapmaya başlamış ve üst üste sert notalar vererek askerî müdahale tehdidinde bulunmuştur. Suriye'nin kendine güvenli şekilde Türkiye'yi karşısına almasının en büyük sebebi 1980 de başlayan İran-İrak Savaşı sırasında İran'ı açıkça destekleyerek sıkı bir ilişki içerisinde oldukları gösterilebilir (Çelikkol 2005: 53).

27 Kasım 1978 yılında Abdullah Öcalan önderliğinde Suriye, Irak, Türkiye ve İran toprakları üzerinde Marksist-Leninist ideolojiye sahip 'Büyük Kürdistan' kurmayı hedefleyerek kurulan sol görüşlü Marksist terör örgütü olan PKK da Suriye tarafından Türkiye'yi zayıflatmak için

kullanılmıştır. PKK'nın kendisini geliştirmesinde önemli rolü olan Suriye istihbaratı el-Muhaberat denetimleri altındaki Lübnan'a ait Bekaa Vadisi'nde PKK militanlarına silahlı eğitimin yanı sıra lojistik destek de sunulmuştur (Çelikkol 2005). Türkiye'ye karşı yıpratma savaşına girerek, halkı galeyana getirerek devlet otoritesini yıkmayı, dünya çapında kendisine yer edinmeyi ve en önemlisi tüm Kürt halkını Türkiye devletine karşı kışkırtarak kendi emellerine ulaşmayı uman PKK'ya en büyük destek Suriye'deki Esad rejiminden gelmiştir. Esad rejimi hem ülke içindeki muhaliflerine hem de dış siyasette ters düştüğü yönetimlere karşı terör örgütlerine el-Muhaberat aracılığıyla destek vererek yönetimlerin gücünü sarsmayı hedeflemiştir ki bunların da başında Türkiye'nin başına dert olmuş PKK terör örgütü gelmekteydi. PKK'nın kuruluşundan itibaren destek aldığı Suriye'nin destekleri sonrası Abdullah Öcalan 8 ay sonra Suriye'ye geçmiştir. Suriye'nin Türkiye'ye karşı kanlı eylemler yapan sol görüşlü Marksist-Leninist gruplara, Ermeni ve Kürt terör örgütlerine verdiği desteğin 3 temel sebebi vardı. Bunlar:

1. Su krizi sebebiyle Fırat ve Dicle nehirlerinin suyundan istediği kadar alamaması ve Türkiye'nin baraj inşa ederek Suriye tarafına giden su hacmini azaltması,
2. Türkiye'nin İsrail ile olan sıcak ilişkileri ve güvenlik üzerine anlaşmaları,
3. Hatay'ı hâlâ Suriye toprağı olarak kabul etmesi.

2.6. Beşar Esad Döneminde Türkiye-Suriye İlişkilerine İran Etkisi

Babasının ölümü üzerine yeni Cumhurbaşkanı olan Beşar Esad, ekonomik ve teknolojik alanlarda değişim vaatleri vererek babası zamanında uygulanan birçok politik meseleleri eleştirmiştir (Okur ve Salık 2016: 214). Beşar yönetiminde ekonomi 4,5% gelişme göstererek az da olsa toparlanma eğilimine girmiştir (Okur ve Salık 2016: 215). Fakat ekonominin toparlanması sürecinde kırsal kesimde yaşayan halkın gelirlerinde tasarruf yapılması kırsal kesimde yoksulluğu derinleştirmiştir (Okur ve Salık 2016: 229). Beşar, ilk yıllarında ayrıca olağanüstü hâli kaldırmış, yolsuzlukla mücadele için hazırlık yapmış ve ifade özgürlüğüne saygı göstereceğini bildirmiştir. Fakat bunlar genel anlamda uygulanmamış ve verilen özgürlükler çok kısa sürerek tekrar rejim karşıtlığı tutuklamalar başlamıştır. Bu özgürlüklerin verilmesindeki en temel amaç yönetime karşı kimlerin ses etme eğiliminde olduğunu görmektir. Ekonomik olarak gelişimi amaçlayan Beşar Esad'ın da siyaseti başarısız olmuş ve genelde ekonomistlerin uzlaşma neticesinde aldığı kararlar uygulanmamıştır. Siyasi tavır olarak ise Beşar, ülkenin etnik azınlığını oluşturan Nusayri kitleyi kendisine yakın tutarak Osmanlı sonrasına kadar hep yönetimde söz sahibi olan Sünnileri devlet idarelerinden mümkün kadar uzak tutmaktaydı. Fakat Suriye yönetimi, Nusayri Elit kesimi en kritik görevlere getirmenin yanı sıra Sünni kesim, Halep ve Şam'da yaşayan ticaret ehline de görevler vermekteydi (Şen t.y.: 60). Beşar zamanında yurt dışında 15 yıldan fazla ikamet eden Suriyelilere zorunlu askerlik şartı kaldırılmış, özel sektöre ihtiyaç hissedilmiş ve özel bankalar kurularak ve kamu işçilerinin ödemelerine zam yapılmıştır

(Okur ve Salık 2016: 228-229). 2005 yılına kadar hem petrol fiyatlarının artması hem de özel sermayenin teşvik edilmesiyle Suriye ekonomisi büyümüştür.

1998 yılında Türkiye’de Suriye sınırından kaynaklı olarak teröristlerin rahat hareket ederek sınırı aşmaları sonrası Türkiye Suriye’yi savaşa tehdit etmiştir. Sonuç olarak iki devletin anlaşması sonrası PKK mensuplarının ülkeden ayrılması sonrası ilişkilerde düzelme görülmüştür. 1998’de başlayan iyi ilişkiler AKP döneminde zirvesini yaşamıştır (Şen t.y.: 54). 2004 yılında Türkiye ve Suriye arasında ‘‘Serbest Ticaret Antlaşması’’ imzalanarak eski sorunlar olan Hatay meselesi ve su sorunu çözümlenerek kardeşçe ilişkiler geliştirilmiştir (Şen t.y.). Özellikle 2009 yılında Beşar Esad’ın Türkiye’ye ziyareti ve karşılıklı vizelerin kaldırılması ilişkileri hiç olmadığı kadar olumlu yönde etkilemişti (Şen t.y.).

2.7. 1979 İran Devrimi Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri

1979 İran Devrimi sonrası ABD tarafından İran’a karşı uygulanan ekonomik ambargolara Türkiye katılmamıştır. Dünya kamuoyunda yalnız kalan İran, Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve aynı zamanda diğer komşusu Suriye ile İsrail karşıtlığı sebebiyle müttefiklik ilişkileri kurmuştur. O dönemlerde gergin olan Türkiye-Suriye ilişkilerine İran’ın bakış açısı İsrail karşıtlığından dolayı Suriye’ye yakın politika benimsemesi olmuştur. Mart 1985’te Suriye ve Türkiye arasında teröre karşı birlikte hareket edilmesi hakkında antlaşma imzalanmıştır. Suriye bu antlaşmaya tam anlamıyla uymayarak terör yuvalarını Suriye’den diğer Şii bloktan müttefiki olan Lübnan’a kaydırmakla yetinmiştir. Suriye’nin asıl sorunu olan su krizini aşarak PKK ve diğer terör gruplarına karşı desteğini kesmesi için Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Hafız Esad’la görüşme yaparak su konusunda Suriye’yi memnun edecek 1987 ‘‘Ekonomik İş Birliği’’ Antlaşması’nı yapmış ve Barış Suyu Projesi gündeme alınmıştır (Okur ve Salık 2016: 324). Buna rağmen Suriye yönetimi yine de terör örgütlerine el altından destek vermiştir. Suriye’nin terör örgütlerine destek vermesi Türkiye’yi İsrail ile sıcak ilişkiler kurmaya itmiş ve Türk hava sahası İsrail uçakları için açılarak, Suriye’yi doğrudan hedef hâline getirerek korku yaşamasına sebep olmuştur. Suriye Türkiye’nin İsrail ile yakın ilişkileri yaşadığı Fırat Su Krizi’ne binaen 1995’te hava sahasını Yunanistan uçaklarına açmış ve Stratejik İş birliği Mutabakatı yapmıştır (Okur ve Salık 2016: 326). Bu adıma cevap olarak Türkiye, 1996 tarihinde karşı tarafa nota vermiştir (Okur ve Salık 2016). 1998 yılına gelindiğinde Türkiye’nin birinci sorunu olan PKK terörü masaya yatırılmış ve en büyük destekçisinin Suriye olduğu açıklanmıştır. Suriye’ye karşı ilk başta akan suyun kesileceği daha sonra ise savaş yapılacağı konusunda tehdit edilerek PKK’ya olan desteğini çekmesi istenmiştir. Suriye’nin Türkiye’ye karşı yürüttüğü propaganda faaliyetleri Türkiye’yi Arap coğrafyasında İsrail dostu ve Arap düşmanı olarak lanse etmesiydi. Suriye’nin hedefi tüm Arapların Türkiye’yi karşılarına almaları ve Türkiye’ye karşı

ambargo uygulanmasıydı. Suriye ile iplerin tamamen koptuğu dönemlerde AB, ABD ve Rusya gibi büyük güçler tarafsız kalmış; bazı Arap devletleri, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi açıkça Suriye'yi, Irak kısmi Azerbaycan ise tam olarak en yakın müttefiki Türkiye'yi savunmuştur. Hatta Libya lideri M. Kaddafi Suriye'ye yapılacak herhangi müdahalede bizzat müdahale edeceğini bildirerek Türkiye'yi hedef almıştır. İran bu dönemde arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuş olsa da daha çok Suriye'den yana tavır almaktaydı. Bunun da en büyük sebebi Türkiye'ye güvenmemesi ve onu Laik Batı iş birlikçisi görmesiydi. Ayrıca İran-İrak Savaşı'nda Hafız Esad'ın açıkça İran'dan yana tavır alması ve İran'ın Suriye'ye lojistik destek ve petrol sağlamasıyla Suriye'nin ekonomisini düzeltmesi sonucu iki devlet arasında çok yakın ilişkiler kurulmuş ve Türkiye politikasında İran en büyük yardımcılarından olmuştur (Okur ve Salık 2016: 249).

Türkiye'nin Suriye ile devam eden kriz ortamının yumuşatılması ve tarafların müzakerelere dönmesi için Mısır ve İran arabuluculuk yaparak taraflarla görüşmüşlerdir. Suriye ile nihai barış antlaşmasının imzalanması için Türkiye; Abdullah Öcalan'ın teslim edilmesi, PKK'ya silah, para ve eğitim verilmesinin sonlandırılması talebi iletilmiştir. Türkiye'nin ısrarları sonucu Suriye terörist başını sınır dışı ederek İran ve Mısır'ın arabuluculuğunda 19 Ekim 1998'de başlayarak iki gün Adana'da müzakere masasına oturmuşlardır. Görüşme sonrası ortaya çıkan "Adana Mutabakatı" ile Suriye, PKK'yı resmen terör örgütü olarak tanıyarak verdiği tüm desteği keseceğini, yakalanan teröristlerin iade edileceğini ve ülkesine teröristlerin girmeyeceğini ve transit olarak kullanmayacaklarını ayrıca teröre karşı Türkiye ile irtibat hâlinde olacağını taahhüt etmekteydi (Okur ve Salık 2016: 329). Mutabakat sonrası Türkiye-Suriye ilişkileri yavaş yavaş normalleşmeye başlamış ve 2011 Suriye İç Savaşı'na kadar devam etmiştir. İç savaş sonrası Suriye-Türkiye ilişkileri bozulmuş ve bölge üzerinde İran ve Türkiye'nin askerî müdahaleleri ve rekabetleri açıkça gün yüzüne çıkmıştır.

2.8. Suriye İç Savaşı

1998 yılında başlayan normalleşme süreci 2011 Suriye İç Savaşı'na kadar olumlu yönde devam etmiştir. Fakat o tarihten sonra Suriye rejiminin vadettiği reformları yapmaması ve halkına karşı silah kullanması Türkiye'yi Suriye ile ilişkileri yeniden gözden geçirmeye mecbur bırakmıştır. Sonuç olarak Suriye rejimi ile tüm ilişkiler kopartılarak Suriye muhalefeti desteklenmiştir (S. Ayhan 2017). Bu tutum karşısında Suriye, Türkiye'de huzurun bozulması için girişimlerde bulunmuş ve Türkiye ile sınırdaki YPG Kürt unsurlarına etkinlik alanı kurarak Türkiye'yi tehdit etmelerine seyirci kalmıştır.

2010'da Tunus'ta ilk ateşi fitillenen isyan dalgası 2011'de Suriye devletini de derinden etkileyerek bugün bile içinden çıkılamayacak iç savaşa doğru sürüklemiştir. Esad rejiminin halkına karşı tavırları ve ülkeyi örümcek ağı gibi saran istihbarat teşkilatı (Muhaberat) rejime karşı halkın

nefretini pekiştirmiştir. 2011 yılı Mart ayına gelindiğinde güneydeki Ürdün'le sınır Deraa kentinde bir grup ilkokul öğrencisi tarafından duvarlara Beşar Esad'ı kastederek "Ey Doktor sıra sana geldi" yazısı yazılmış ve bunun sonucunda çocuklar tutuklanarak kötü muameleye maruz kalmışlardır (Yavuzaslan 2019). Çocukların tutuklanmasına karşı aileleri tarafından protesto gösterisi düzenlenmiş ve güvenlik güçleri tarafından ateş açılarak sivil halktan ilk ölümler yaşanmıştır. Deraa kentinde aşiretlerin baskın olması sebebiyle ilk başta Aşiret reisleri, Emniyet Müdürü ve Vali'yle görüşmeler yaparak çocukların serbest bırakılmalarını talep etseler bile reddedilmişlerdir (Yavuzaslan 2019: 24-25). Bunun üzerine 18 Mart 2011'de Cuma namazı sonrası Haysiyet Cuma'sı adı verilen bir dizi protesto eylemi başlanmıştır (Yavuzaslan 2019). Bu eylemlerde Vali Faysal Keysum ve Beşar'ın akrabası Emniyet Müdürü Assaf Necib'in istifası ile çocukların serbest bırakılması talep edilse bile silahsız bu protestolara karşı da şiddet kullanılarak halktan 5 kişi katledilmiştir. Olayların tırmanması üzerine Şam yönetimi heyet göndererek aşiret reislerine çocukların serbest bırakılacağı, Vali ve Emniyet Müdürü'nün görevden azledileceği, ekonomik birtakım vaatler verileceği ve halktan özür dileneceği hakkında taahhütname vererek ortamı yumuşatmaya çalıştı. Fakat Vali'nin azledilmesi dışında neredeyse verilen hiçbir söz yerine getirilmedi ve daha da kötüsü halkın üzerine ordu gönderildi (Okur ve Salık 2016: 334). Ordu müdahalesi sonrası Ömeri Camisi bombalanmış ve halktan ölenler olmuştur. Bu adımlar sonrası Esad rejimine karşı isyan dalgası Hama, Humus, Lazkiye, Halep ve başkent Şam'a kadar ulaşmıştı (Yavuzaslan 2019: 27). Gösterilerde sivil halktan toplam 59 kişi güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu ölmüştür. Aslında rakamlar resmî bilinen çok üzerinde olduğu söylenerek sadece Deraa kentindeki gösterilerde 150 kişinin öldüğü bildirilmektedir. Artan şiddet olayları sonrası 30 Mart'ta yeni reformlar paketi açıklayacağı beklenen Beşar Esad ne reformun içeriğinden bahsetmesi ne Deraa'da yaşanan şiddet eylemlerini kınayarak halka ateş eden güvenlik güçlerinin cezalandırılacağını beyan etmemesi halkta nefreti daha da tetikledi. Üstüne üstlük rejim tarafından tutuklamaların yapılması isyanları daha da alevlendirmiştir (Sandıklı 2014). Beşar Esad'ın ulusa seslenişi sonrası 14 Nisan'da Ömeri Camisi imamı liderliğinde bir heyet onunla şahsen görüşerek verdiği taahhütlerin yerine getirileceği hakkında söz alsalar bile hiçbir şey değişmeden halka karşı orantısız güç kullanılmıştır. Olayların tırmanması üzerine Deraa Müftüsü, 2 milletvekili ve bazı parti üyeleri istifa etmişlerdir. Bu kadar büyük protestolara karşı Beşar Esad, göstericileri hain ve eylemleri komplo diye tanımlayarak protestoların şiddetini artırmıştır. Halkın reform taleplerinin yerine getirilmemesi sonucu olarak Türkiye Dış İşleri ve MİT (Millî İstihbarat Teşkilatı) seviyesinde Şam'a ziyaret gerçekleştirerek reformların bir an önce yapılması ve halka karşı şiddet kullanılmamasını rejime tavsiye ederek aynı istekleri uluslararası teşkilatlarda da Şam rejiminden talep etmiştir. Tüm bunlara rağmen hem halka karşı orantısız güç kullanılmış hem de reformlar başlatılmamıştır.

29 Temmuz 2011 tarihine gelindiği zaman Suriye muhalefeti halkın üzerine ateş açmayı reddeden subaylar tarafından yavaş yavaş silahlanmaya başlamıştı. Silahlı muhalefet subaylar

tarafından kurulan merkezden bağımsız gruplar olarak ortaya çıkmıştır. Şam ordusunda hava kuvvetlerinde albay olan Riyad el-Esad liderliğinde “Özgür Suriye Ordusu” adını alarak büyüyen merkezîyetçi örgüt protesto boyutunu daha da büyüterek silahlı eylemlerine hız kazandırmıştır. Vurkaç stratejisinden taarruz stratejisine geçen ÖSO 2013 yılına kadar Halep’in doğu kesimlerine kadar genişlemiş fakat silah yetersizliği sebebiyle fazla devam edememiştir. 21 Ağustos 2013’te Doğu Guta’da muhaliflerin elinde bulunan bölgeye rejim tarafından kimyasal silahlarla saldırılarak yüzlerce insan öldürülmüştür. Bu saldırı sonrası duruma kırmızı çizginin aşılması tepkisini gösteren ABD daha sonra Rusya ile uzlaşarak tüm kimyasal silahların Suriye’den çıkarılması veya imha edilmesi yönünde uzlaşma sağlamıştır. Fakat rejim elindeki kimyasal silahların hepsini imha ettirmemiş ve daha sonra birkaç defa yine sarin gazı kullanmıştır. İç savaşa büyük güçlerin müdahale etmesi sonrası savaş daha karmaşık bir hâl alarak bitmeyen bir savaşa dönüşmüştür (Sandıklı 2014: 27).

Savaşın seyri devam ederken ilk başta muhalifler açısından avantaja dönüşecek sonra ise muhalefet aleyhinde kullanılacak olan İslamcı cihat gruplarının organize olarak savaşa dâhil olmaları ve en önemli olay olan 2003 ABD’nin Irak İşgali sürecinde Irak’ta ortaya çıkan İİD (Irak İslam Devleti) yani eski bilinen ismiyle Irak El-Kaide’sinin bir kısım güçlerini 2013 yılında el-Nusra adıyla muhalif Suriyelilere yardım olarak göndermesi savaşın dengelerini değiştirerek ABD ve Batı’nın zamanla muhalefete verdiği desteği kesmesine sebep olmuştur. Bu aynı zamanda komşu Türkiye’nin sınırlarında İslamcı örgütlerin kurularak Türkiye için birer tehdit hâlini alması ülke için kabul edilemez (Sandıklı 2014: 28).

Tüm bu ortamlarda Türkiye, Batı yanlısı çizgi seyretmesine rağmen ilk başta Esad rejimini uyararak reformlar hakkında ısrarcı olmuş; daha sonra ise halkın katledilmesi ve Esad rejiminin sözlerini tutmaması sonrası saf değiştirerek muhaliflerin yanında yer almıştır.

2.8.1. Suriye İç Savaşında Türkiye-İran Rekabeti

Suriye’de isyanların daha ilk gününden Türkiye, Esad rejimini uyarılmış ve reformlar konusunda ısrarcı davranarak bu konuda yardım teklif etmiştir. Fakat Esad rejiminin verdiği sözleri tutmaması ve halkın isteklerini göz ardı ederek isyancılara karşı silah kullanması Türkiye için bardağı taşıran son damla idi. Türkiye, halka karşı artan katliamlar sonrası 21 Eylül 2011’de Suriye tarafı ile tüm ilişkileri kestiğini bildirdi (Okur ve Salık 2016: 334-335). Türkiye adım adım Esad rejiminden koparak isyancıları desteklemeye başlayarak İstanbul’da muhalifler için merkez oluşturmuş ve resmen himaye etmeye başlamıştır (Okur ve Salık 2016). Ayrıca Türkiye “Açık Kapı Politikası” çerçevesinde Suriye’de iç savaştan kaçanları himaye etmiştir (Yavuzaslan 2019: 22). Türkiye bu politikası ile Suriye’de rejimin en büyük destekçilerinden olan İran’ı karşısında bulmuştur. İran daha 1979 Devrimi sonrası Suriye ile müttefiklik ilişkileri kurarak İsrail’e karşı ortak cephe kurmaya

çalışmıştır. İran, Türkiye-Suriye sorunlarında özellikle terör meselesinde Suriye'ye destek vererek Türkiye'yi bölgede zayıflatmaya çalışmıştır. Suriye İç Savaşı sırasında İran ilk başta kayıtsız şartsız rejimi destekleyerek bölge üzerinde emperyalist güçlerin bir oyunu olduğu algısı oluşturmaya çalışmıştır. İran elbette Esad rejimini kaybedemezdi çünkü Suriye İran'a göre hem İsrail'e karşı jandarma görevi görmekte hem de Lübnan'da var olan İran destekli Hizbullah örgütüne giden transit geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. Ayrıyeten Suriye'de Sünni çoğunluğa rağmen Nusayri yönetim hüküm sürmekteydi ve bu da her ne kadar Şia inancı ile ters düşse bile Sünni olmadığı için İran'ı rahatlatmaktaydı. İran zaman zaman Esad'ın katliamları sonrası halkın meşru istekleri konusunda reformlar yapmasından yana tavır alsada rejime en güçlü desteğini sunmuştur. İran ayrıca Batı hedefinde olduğu için Suriye'den sonra sıranın kendisine geleceği endişesi ile Esad'a tam bir destek vermiştir.

İran'ın 1979 Devrimi sonrası Suriye ile sıcak ilişkileri kurulmuştu. Özellikle İran-Irak Savaşı'nda Suriye'nin açıkça İran'dan yana tavır alması ilişkileri pekiştirmiş ve müttefiklik seviyesine getirmiştir. İran, Suriye'ye maddi yardımların yanı sıra petrol, Suriye ise Irak'la savaş döneminde İran'a silah temin etmekteydi. İki devleti birbirine yaklaştıran en büyük 2 dış sebep İsrail karşıtlığı ve Lübnan meselesiydi. Çünkü Lübnan hem Suriye'nin müdahil olduğu bölge hem de İsrail ile çatışma ortamındaydı ve bu iki devlet tarafından desteklenerek Şii blokun bir parçası olarak görülmekteydi (Okur ve Salık 2016: 350-351). Lübnan meselesi zaman zaman Suriye ve İran'ı karşı karşıya getirirse de dış siyasette birbirine olan ihtiyaçtan dolayı ilişkiler tekrar olumlu yönde devam etmekteydi. İran, Suriye İç Savaşı'na kadar Esad rejimi ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve iç isyanlar daha yeni başladığında Esad rejimine güçlü desteğini ifade etmiştir. Esad rejiminin halkın üzerine ateş ederek, sivil halka karşı katliam yapması zaman zaman İran tarafından zayıf sesle eleştirilerek taraflara diyalog çağrısı yapılsa da resmi olarak Suriye rejimi desteklenmiş ve savaş sürecince maddi ve askerî olarak yardımda bulunulmuştur (Okur ve Salık 2016: 355). Türkiye'den Halep şehrine giden İran kargo uçaklarında hafif silahlar bulunması da elbette ki sır değildir. İran Suriye'deki tüm savaş cephelerinde askerleri ve generalleriyle savaşmasının yanı sıra Şii ülkelerden de savaşmak için militanlar getirmektedir. Bu da Suriye İç Savaşı'nı içinden çıkılmaz bir hâle sokarak mezhep savaşını körüklemektedir.

Suriye İç Savaşı sırasında Türkiye ve İran arasında ilk yarı resmî sürtüşme 2011 başında başlamıştır. İran tarafı Türkiye'nin muhalifler safında olmasına karşın en güçlü destekle Esad rejiminin yanında olacağı sinyalini vermiştir (Okur ve Salık 2016: 356). Suriye Savaşı İran ve Türkiye'nin Orta Doğu'da liderlik savaşı yaptığı bir bölgeye dönüşmüştür (Sayın 2015). İran, bu savaşta Türkiye'yi Batı iş birliği olmak ve Suriye iç işlerine karışmakla, Türkiye ise İran'ı zalim diktatörün yanında durmakla itham etmektedir (Sayın 2015). Suriye konusunda İran hiçbir surette taviz vermeyerek Türkiye'yi tamamen kaybetme riskini göz ardı etmektedir. Suriye, İran için çok önemli olduğundan kaybetme riskini göze alması mümkün değildir. Kaybederse hem yakın müttefikini hem transit geçiş güzergâhını hem de Alevi yönetimini kaybedecektir. Bu sebeple halkın değil

başından sonuna kadar yönetimin safında olacağını en güçlü şekilde bildirmektedir (Sayın 2015: 131). Suriye rejiminin düşmesi hâlinde sıranın kendisine geleceği için İran'ın endişelenmesi normal kabul edilebilir. Bu sebeple Türkiye ile Suriye konusunda sonuna kadar rekabet etmeye devam edeceği ve bunun için açık savaş vermekten çekinmeyeceği kanısı doğmaktadır. İran Suriye'de devam eden savaşa on binlerce asker ve milyonlarca dolar para harcamaktadır. Kaybetmesi durumunda Şii Hilali'nin çok önemli kısmını kaybedeceğini ve İsrail karşısında güçsüz durumda kalacağını farkındadır. Türkiye ise İran'ın rejime bu kadar açık bir şekilde destek vermesini yanlış bularak devletin şahıslara değil halka güvenmeli olduğu fikrini savunmaktadır (Sayın 2015: 134). Türkiye Cumhurbaşkanı, Şam rejimini açık bir şekilde eleştirerek, katil olduğu ve on binlerce insanı öldürerek yurtlarından sürdüğünü ve dolayısıyla da Türkiye'nin bu katil rejimle iş birliği imkânının bulunmadığını ifade etmektedir (Sayın 2015: 135-136). Bu kadar ihtilafa rağmen Suriye konusunda Türkiye ve İran'ı ortak politikada buluşturabilecek en büyük etken Kürt sorunudur. Suriye'de bağımsızlık için savaşan Kürtler aynı zamanda Türkiye, İran ve Irak'tan toprak talep ederek Batı ve ABD tarafından desteklenmektedirler. Devletlerin bu gerçeklik karşısında ortak masada toplanması Suriye'de akan kanın bir nebze durdurulmasına katkı sunabilecektir.

2.9. AKP Hükümetlerinin Suriye Politikasında İran Etkisi

AKP öncesi Suriye'nin düşman statüsünde tanınması AKP döneminde rafa kaldırılarak iyi ilişkiler kurulmuştur. ABD baskısı yüzünden kendini yalnız hisseden Suriye rejimi de Orta Doğu'da Şii blok olan Lübnan ve İran ile ilişkilerin yanı sıra Türkiye ile de yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler 2004 yılında Suriye Cumhurbaşkanı'nın ilk defa olarak Türkiye'yi ziyaret etmesiyle ivme kazanmıştır. Daha sonra Recep Tayyip Erdoğan'ın da Suriye'yi ziyaret etmesi ile ilişkiler olumlu yönde ilerlemiştir. Çıkar ilişkilerine dayanan bu yakınlaşma Türkiye için Orta Doğu'ya açılma, Suriye için ise Batı ile arada rabıta olarak görülmekteydi. Suriye ile ilişkilerin iyileştirilmesi aynı zamanda Suriye rejiminin PKK'ya olan desteğini çekmesi ve PKK'lıları ülkesinden çıkarması faktörüydü.

Türkiye'de 2002 yılında AKP'nin iktidar olmasıyla Orta Doğu'ya bakış açısı değişerek komşu ülkelerle ilişkiler geliştirilmiş ve dostane bir tavır izlenmiştir (Zengin 2013). Türkiye yeni iktidarla 2003-2011 yılları arasında "Komşularla Sıfır Sorun" politikasını uygulayarak özellikle Suriye ile dostane ilişkiler geliştirmişti (Zengin 2013). O dönemlerde AKP hükümeti Orta Doğu'daki Arap ülkeleri için model ülke olarak görülmekteydi. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri içerisinde en uzun sınırını paylaştığı Suriye ile Hatay meselesi daha sonra ise su sorunu ve PKK terörü yüzünden hep gergin ilişkiler yaşamış fakat 1998 "Adana Mutabakatı" ile ilişkiler iyi yönde gelişmiştir. Bu iyileşmelerinde etkisiyle 2002 AKP iktidarı sonrası Suriye, Hatay meselesi başta olmakla arada var olan sorunları dillendirmemiştir.

Suriye'nin bağımsızlık sonrası kendi toprağı olduğu ve Fransa tarafından ondan kopartılarak bağımsız ülke yapıldığı kanaatindeki Lübnan, 2000'li yıllarda Suriye meyilli politika izlemekteydi. Cumhurbaşkanı Emil Lahud, Suriye taraftarıydı ve bu siyasetini eleştiren Başbakan Saad Hariri 2004'te istifa etmiş ve 1 sene sonra suikast ile öldürülmüştü. Bu suikast sonrası ABD ve Batı tarafından Suriye rejimi eleştirilerek yalnızlaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat Türkiye, bu dönemde Suriye'yi destekleyerek siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmişti. Aynı zamanda Suriye eskiden Irak'taki Kürtleri desteklemiş fakat ABD işgali sonrası ABD'nin müttefiki olmaları sebebiyle kendi içindeki Kürtlerin de organize olarak Kürt devleti kurabilecekleri ihtimali ve 2004 Kamışlı Ayaklanması sonrası Kürtlere olan desteğini çekmiştir. Bu gelişmelerin etkisiyle Suriye, Kürt gruplarına karşı mücadelede Türkiye ile iş birliğine önem vermeye başlamıştır. 2004 yılında Türkiye ile Suriye arasında "Serbest Ticaret Antlaşması" yapılarak ticaret hacmi 2 milyar dolara çıkarılmış ve her iki ülke ekonomik olarak gelişim sağlamıştır. 2009'da Türkiye ve Suriye "Savunma ve İş Birliği" alanında antlaşma imzalayarak cumhurbaşkanı seviyesinde görüşmeler yapmış ve birçok alanda ortak hareket edilmesi hakkında antlaşmalar imzalanmıştır.

AKP döneminde Suriye başta olmakla Türkiye dış siyasette çok aktif davranarak başarılı siyaset yürütmüştür. Arap Baharı öncesi genel hatlarıyla Türkiye-Suriye ilişkilerine baktığımız zaman Suriye ile iyi ilişkiler geliştirilerek vizeler kaldırılmış ve ticaret hacmi 20 milyar dolara kadar artırılmıştır. Bu dönemlerde Türkiye, Orta Doğu bölgesinde söz sahibi ülke konumundaydı. Fakat 2011 Arap Baharı, Suriye'ye de sıçramış ve rejim bu isyanları çok kanlı bastırmaya çalışarak dış güçleri suçlamıştır. Rejim halkın haklı taleplerine karşın rejim somut hiçbir adım atmamış, verdiği sözleri de tutmayarak halkın daha da galeyana gelmesine sebebiyet vermiştir. Buraya kadar iyi ilişkiler geliştiren Türkiye, halkın meşru talepleri ve rejimin acımasızlığı karşısında mecburi seçim yaparak halkın yanında olmayı tercih etmiştir (Zengin 2013: 34). Türkiye'nin o dönemde Orta Doğu siyaseti değişmemiş sadece halkın reform taleplerini meşru bularak mecburi bir şekilde rejimlere olan desteğini çekmiştir (Zengin 2013: 35). Suriye'de isyanın artarak tüm ülkeye yayılması sonrası Cumhurbaşkanı Beşar Esad reform sözü vererek babası döneminden kalma olağanüstü hâli kaldırmışsa da isyan ateşini söndürememiştir. Halkına karşı şiddet kullanan Esad yönetimi, Türkiye dâhil birçok ülke tarafından uyarılmaktaydı. Türkiye Esad'a Suriye'nin çehresini değiştirmeyi ve bir an önce reform yaparak halkın isteklerini karşılmasını tavsiye etseler bile Esad bu uyarıları dikkate almayarak bildiği gibi davranmaya başlamıştır (Zengin 2013: 126). Şiddet kullanarak sivil halka ateş eden Suriye rejimi isyanı bastırmak bir yana sivil isyanları silahlı isyana dönüştürmüştür. Dış güçlerinde Suriye İç Savaşı'na müdahil olmasıyla Suriye krizi içinden çıkılmaz bir mecraya girmiş ve Arap Baharı, Suriye'de on binlerce insanın öldüğü Suriye Kışı'na dönmüştür. Bu dönemlerde Türkiye hâlâ Suriye dâhil Orta Doğu'da çok aktif bir dış siyaset takip etmekte ve Arap Baharı ile birlikte bölge ülkeleri tarafından model ülke olarak görülmekteydi. Suriye olaylarında rejimin halkını öldürmeye devam etmesi ve meşru istekleri göz ardı etmesi Türkiye'yi Suriye ile olan ilişkileri gözden

geçirmesine ve muhalifler yanında saf tutmasına itmiş ve muhalif silahlı grup olan “Özgür Suriye Ordusu” halkın yasal temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Suriyeli muhalifler defalarca Türkiye’de bir araya getirilerek Esad rejimin düşmesi hedeflenmiştir. Bu toplantıların ilki “Suriye’de Değişim Konferansı” adı altında 30 Mayıs 2010’da Antalya’da bir araya getirilen Suriye Ulusal Konseyi’nin toplantısıydı (Zengin 2013: 111). Ayrıca Türkiye, Arap Birliği’nin Suriye’ye karşı uygulamaya koyduğu ambargoyu desteklemekteydi. Türkiye, Suriye politikasında kararını bölgesel güç olma hedefi istikametinde atarak büyük güçlerin yer edinmeye çalıştığı Suriye’de kendi varlığını hissettirmek için çalışmıştır. Türkiye, 2011 yılında Kahire’de toplanan Arap Birliği tarafından Suriye’ye gözlemci gönderilmesi kararını desteklemiş ve Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu aktif rol üstlenmişti. Gözlemci heyetin ulusal birlik hükümeti kurulmasına yönelik kararı Esad rejimi tarafından reddedilmiş ve bu durum Türkiye tarafından endişe verici olarak değerlendirilmiştir.

Suriye sorununda Türkiye, İran ile karşı karşıya kalmıştır. İran rejimin en güçlü destekçisi olmasından dolayı Türkiye, Suriye’de zorlanmaya başlamış ve desteklediği muhalefetin bölünmesi sonrası büyük oranda başarısızlığa uğramıştır. Türkiye’nin Suriye politikasında İran’a yenilmesinin en büyük etkeni muhalefetin bölünmesi, radikal unsurların savaşa dâhil olması ve Batı desteğinin azalması gösterilebilir. Bunun yanı sıra savaştan en fazla zarar gören ülke olan Türkiye, kendi topraklarında terör olaylarına maruz kalarak milyonlarca mülteciye ev sahipliği yapmıştır. İran rejime olan güçlü desteğiyle hem kendi elini güçlendirmiş hem de Şii blokun yara almadan büyümesini sağlamıştır. İlk başlarda muhaliflerin başarısına rağmen daha sonra İran ve önemli ölçüde Rus güçlerinin savaşa dâhil olmaları sonrası güç dengeleri Esad’dan yana değişerek Suriye rejimi yıkılmamış fakat tüm ülkede iç savaş devam ederek istikrarsız ülke portresi çizilmiştir. Suriye sorunu bölge ülkeleri içerisinde en fazla Türkiye’yi etkilemiştir. Türkiye, bölgede İran’ın yanı sıra Rusya gibi bir gücü de karşısına almıştır. Son dönemlerde artık Esad rejiminin düşmeyeceğine olan inancından dolayı Türkiye artık muhalefete eskisi gibi yardım etmemekte ve Esad ile görüşmeye hazır olduğunu beyan etmektedir. 2015 yılına kadar model ülke olarak gösterilen Türkiye, bu yıldan sonra model ülke olmaktan çıkmış ve Orta Doğu’da eski söz sahipliğini kaybetmiştir. Türkiye’nin Suriye’ye karşı tavrı 2012 Haziran ayına kadar ikna etmek, daha sonra ise aktif rol almak ve Esad’ı devirmektir. Bu tarihten itibaren Suriyeli muhalif savaşçılar Türkiye’de askerî eğitimler görmekte ve rejimi devirmek için eğitilmekteydiler. Bazılarının ifade ettiği gibi yıllar önce Suriye’nin PKK ve ASALA terör örgütlerini eğitip, donatarak Türkiye üzerine musallat etmesi sonucu haklı bir şekilde kanlı rejimi devirmek isteyen Suriye muhalefetinin Türkiye tarafından eğitilmesi ile kıyaslanamazdı. Çünkü birisi terör örgütü diğeri ise meşru halkın talepleriydi. Türkiye’nin Suriye İç Savaşı’na müdahil olmasının ana sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz güvenlik endişesiydi çünkü istikrarsız Suriye en uzun sınırı paylaştığı Türkiye için de riskli bölge demektir. Arap Baharı öncesi Türkiye, Suriye’nin yalnızlaştırılması politikasına bile karşı çıkarak dünya kamuoyunu karşısına almıştır (Okur ve Salık 2016: 332-333).

Ak Parti hükümetinin Orta Doğu siyaseti zaman zaman mezhepçilik yönünden eleştirilse bile Türkiye'nin orta siyasetinde mezhep etkisi görülmemektedir (Okur ve Salık 2016: 40-42). Buna rağmen "Uluslararası Orta Doğu Araştırmaları" Başkanı Veysel Ayhan, Türkiye'nin 2010 yılından itibaren Sünni eksenli bir politika izleyerek Şiiilerin varlığını tehdit edecek kadar çekinilen bir ülke hâline geldiğini belirtmiştir. Hükümet sözcüsü İbrahim Kalın, Suriye İç Savaşı öncesi Türkiye'nin Nusayri Esad rejimi ile iyi ilişkiler kurması ve vizelerin kaldırılması nasıl ki mezhepsel bir fark olmadan yapıldıysa bugün de Türkiye mezhepsel bir çizgisi olmadan Suriye muhalefetinin yanında yer almaktadır. Zira Suriye'de gösteriler daha yeni başladığı sırada Türkiye, Esad rejimini ikna etmek için çok uğraştı. Fakat ikna edilemeyen Esad rejimi, halkını açıkça katlederek Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde kalamazdı (Yavuz ve Erduramaz 2012: 235-236). AKP kurucu başkanı R. T. Erdoğan da Türkiye'nin mezhepçi politika ekseninde davranmadığına vurgu yaparak bunun İslam âlemini parçaladığını ve en somut görüntülerin de Suriye, Irak ve Yemen'den geldiğini söylemektedir. Türkiye'nin İslam âleminin büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni ülkelerle beraber hareket ederek Suriye rejimi aleyhinde faaliyette bulunması onun mezhepsel politika değil de realist politika üretmek istemesinin tezahürüdür. En açık örneği de Şii çoğunluğa sahip Irak'ın parçalanmasından değil de bütün olarak kalmasından yana olduğu gösterilebilir.

İran'ın Suriye iç işlerine müdahale olarak nitelendirmesine rağmen Türkiye'nin Suriye'ye müdahalede bulunmasının sebebi hem mülteci sorunu hem sınır güvenliği hem de uluslararası arenada Süleyman Şah Türbesi'nin Türk toprağı olarak kabul edilmesidir ki çevresinde yaşanan çatışmalar sonrası Türkiye mecburen ölümleri engellemek için müdahale etmek zorunda kalmıştır. AKP hükümetleri döneminde Suriye ilişkilerini 5 evreye ayırabiliriz:

1. Arap Baharı öncesi ilişkiler hiçbir zaman olmadığı kadar iyi olması.
2. 2011 Mart- 2011 Eylül arası Suriye halkının meşru taleplerine karşın Türkiye'nin Esad rejimini reform yapması için ikna çabaları ve reform yapacağı takdirde ekonomik ve siyasi olarak destekleyeceğini taahhüt etmesi.
3. 2011 Eylül sonrası Türkiye; Suriye rejimi ile ilişkilerini keserek, örgütlenen halkın yanında yer alarak Suriye Ulusal Konseyi'ni İstanbul'da toplamış ve muhaliflere askerî destek sunmuştur,
4. Şubat 2015 sonrası Türk ordusunun "Şah Fırat Operasyonu" ile sınırı geçerek Kuzey Suriye'ye girmiş ve Türk toprağı olan Süleyman Şah Türbesi'nde bulunan naaş ve 38 personel Türkiye'ye getirilmiştir.
5. İran ve Rusya'nın her türlü desteğini almış Esad rejiminin ilk başta zannedildiği gibi çabuk yıkılmadığını gören Türkiye, söylemlerini yumuşatmaya ve muhalefete olan güçlü desteğini azaltmaya başlamış ve zaman zaman Esad rejimiyle başta mültecilerin güvenli bir şekilde geri dönüşünü temin etmek üzere görüşme isteği dillendirilir olmuştur.

2.10. Suriye ile Gerilim Yaratan PKK Terör Örgütünün Kurulması

PKK terör örgütü 1978 yılında Abdullah Öcalan ve birtakım arkadaşı tarafından kurulmuştur. A. Öcalan, 1948'te Şanlıurfa'da bulunan Ömerli köyünde doğmuştur. Öcalan, ortaokul döneminde asker olmak istemiş fakat askerî sınavlarda başarısız olmuştur. Asker olamaması üzerine daha sonra 1966'da tapu ve kadastro lisesine girer. 1971'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine daha sonra ise Siyasal Bilgiler Fakültesine kayıt olan Öcalan, Marksist-Leninist görüşlü THKP-C ile yakından ilgilenmeye başladı. O dönemlerde Suriye rejimi de Öcalan'a elinden geldiğince yardım etti (Karabat 2013). Türkiye'de siyasal Kürt hareketleri Demokrat Parti iktidarının (1950-1960) sonlarına doğru gün yüzüne çıkmaya ve organize olmaya başlamıştı. 1960 askerî darbesi sonrası 1961 Anayasası'nda özgürlüklerin artırılması sol görüşlü örgütlerin palazlanmasına olanak tanıyarak siyasi zeminde Kürt sol hareketlerin oluşmasına müsaade etti. A. Öcalan, diğer Marksist sol örgütlerden farklı olarak silahlı mücadeleye dayanan ve diğer sol görüşlü Kürt hareketleri Türk maşası adlandıran görüş içerisinde bulunarak, 1973 senesinde Çubuklu Barajı'nda birkaç arkadaşıyla toplanarak, işgal altındaki Kürdistan topraklarından bahsederek "Özgür Kürdistan" fikrini açıklamıştır. 1974 ve 1975 yılında Ankara'da toplanan Öcalan ve beraberindekiler daha sonra örgütün lider takımını oluşturacaklardı. Ankara'da yapılan toplantıda stratejisini açıklayan Öcalan, açıkça Özgür Kürdistan davası güttüğünü belirtmiştir. 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır'da bulunan Fis köyünde "Kürdistan İşçi Partisi"nin kurulduğu resmen ilan edilerek PKK'nın ilk kuruluş kongresi yapılmıştır. Sınıfsız cemiyet ve bağımsız Kürdistan vadeden PKK kuruluşunu duyurmak için Şanlıurfa Milletvekili Celal Buca'yı öldürmeye çalışmıştır. PKK terör örgütünün kurulmasına giden süreçte devletin etkin olamamasında o zamanlarda yaşanan anarşik ortamın etkisi büyük olmuştur. İdeolojisini Marksizm ve Leninizm'e dayandıran PKK, kuruluş bildirgesinde demokratik ve Marksist-Leninist devlet kurmayı amaçladığını vurgulamaktaydı. PKK'nın silahlı mücadeleye başvurmasının en önemli sebebi siyasi bir seçenek görmediğini ifade etmesiydi. Örgütün Kürt bölgelerinden seçilen devlet adamlarına karşı tavrı onların feodal düzenden yana oldukları ve bu sistem sayesinde kendilerine çarkı işleyen iyi düzen kurdukları bu sebeple de devlete karşı gelmeyerek onlara uşaklık yapacağı fikri hâkimdir. PKK'nın hedefi faşist olarak nitelediği Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı devlet adamlarının Kürt bölgelerinden zorla çıkarılmasıydı gerekirse silah zoruyla. Örgütün savaş stratejisini A. Öcalan kırsalda savaşmak olarak belirlemiştir, sebep ise kırsalda devlet otoritesinin zayıf ve köylü Kürt kesiminin bu bölgelerde yerleşik olmasıydı.

Türkiye'nin son 20 yılda ekonomik ve askerî alanda hızlı bir yükseliş gösterdiği açıkça görülmesi elbette ki Türkiye'ye karşı bir takım iç ve dış mihrakları harekete geçirmiştir. Bu dış mihraklara örnek en başta komşu Suriye gösterilebilir (Karabat 2013). İç mihraklara gelince onların bazı dernek, kurum, kuruluş ve iş camiası gösterilebilir. Devleti hem ekonomik hem de askeri olarak yıpratmak isteyen bu güçler, elbette ki terör kozunu da kullanmışlardır. Özellikle 1980'lerde Türkiye'nin başına ciddi anlamda dert olmuş PKK bazı devletlerce desteklenmekte ve

silahlandırılmaktaydı. Bu devletlerin başında Suriye Esad rejimi gelmekteydi. Türkiye ile arasında olan su sorunu, Hatay meselesi ve Batı'ya yakınlaşma tehlikesi yüzünden Suriye PKK'ya tam anlamıyla arka çıkarak her türlü eğitimleri ve teçhizatlarında elinden geleni esirgememiştir. Onlara askeri kamp tahsis ederek rahat ortam sağlamıştır. PKK'nın 1980'lerden itibaren yaptığı gerilla tarzı saldırılar yüzünden yüzlerce sivil ve asker şehit edilerek devlet ve kamu mallarına zarar verilmiştir. PKK tarafından Güneydoğu Bölgesi'nde bazı yerlerde kendi kontrol birimlerini oluşturarak zaman zaman halktan vergi toplanmış ve makbuz verilmiştir. Türkiye'nin yanı sıra Irak, Suriye ve İran'dan da toprak talebi olan PKK en büyük hedef ve eylemlerini Kürt nüfusun en fazla Türkiye'de olmasından dolayı burada hayata geçirmiştir. 1980 Askerî Darbesi'nden hemen önce Şam'a sığınan A. Öcalan, 1980 Askerî Darbesi sonrası Diyarbakır cezaevinden serbest bırakılan Kürtlerin de katılımıyla gücünün zirvesine ulaşarak devlet aleyhinde terör saldırılarına hız kazandırdı. İnsanlar arasında korku yayan örgüt birçok bölgede devlet otoritesini zayıflatarak bölgenin ekonomik bağlarını da terör eylemleriyle koparmayı hedeflemekteydi. PKK, komşu devletlerden hem Suriye hem İran hem de zaman zaman Irak yönetimi ile anlaşarak topraklarını kullanmak suretiyle Türkiye'yi kısıpca almayı hedeflemekteydi. PKK'nın askerî hedefleri sadece Türklerle sınırlı kalmayarak destek vermeyen Kürt halkını da kapsamaktaydı. Kurulduğu 1978 yılından 2012 yılına kadarki 34 sene içerisinde Türkiye'de 7918 güvenlik ve kamu görevlisi, 5557 sivil insan PKK'nın terör eylemleri sonucu öldürülmüştür.

PKK'nın siyasi olarak Türkiye'yi etkilemesi komşu devletlerle ilişkilerinde de hissedilmiş ve bir nebze olsun elini zayıflatmıştır. Suriye ile aralarında savaş çıkmasına kadar sorun derinleşmiş fakat en son PKK kamplarının kapatılması ve 1998 'Adana Mutabakatı' ile ilişkilerde olumlu istikamette kısa süreli gelişme görülmüştür (Okur ve Salık 2016: 326-327). Fakat 2011 iç savaş sonrası yeniden rejimle iş birliği içerisinde hareket eden PKK, Türkiye'nin hedefine çevrilmiştir. Irak siyasetine de etki ederek Kuzey Irak'ta bulunan Mesud Barzani liderliğindeki 'Kürdistan Demokratik Partisi' ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, partiye maddi olarak yardımlarda bulunmuş ve sınır noktalarına karakol inşa etmelerine yardımcı olarak PKK'nın sınırdan geçişlerine engel olmaya çalışmıştır. Fakat zaman zaman Türkiye ve İYKB ile ilişkilerde gerilmeler görülerek PKK sorunu yüzünden Türkiye, sınırı aşarak askerî operasyonlar düzenlemiştir (Arı t.y.: 464).

İran topraklarında da PKK'nın PJAK diye yapılanmasının olması zaman zaman İran'ı Türkiye ile iş birliğine sevk etse bile A. Öcalan zamanında özellikle 1988 yılında İran sınırlarını PKK militanlarına açmış ve Türkiye ile Irak aleyhinde kullanmak için onlardan yararlanmayı düşünmüştür. Bu durum, Türkiye tarafından Orgeneral Eşref Bitlis'in İran, Irak ve Suriye dışişleri bakanları ile bir araya gelmesine sebep olmuş; daha sonra şaibeli bir uçak kazası sonrası 17 Şubat 1993'te Orgeneral hayatını kaybetmiştir.

Artan terör olayları ve dinmeyen acıları durdurmak için Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Irak Bölgesel Kürt Yönetimi aracılığı vasıtasıyla PKK ile görüşmeler düzenleyerek PKK'nın silahlı eylemlerini bırakmasını sağlamaya çalışmıştır. Fakat bu isteğine ulaşmadan vefat etmesi ve PKK'luların 24 Mayıs

1993 tarihinde 33 Türk askerini Elazığ-Bingöl otobüslerinden indirerek infaz etmeleri sonucu terör eylemleri kaldığı yerden devam etmiştir. Türkiye'nin en önemli sorunu hâline gelen PKK sorunu yüzünden Türkiye, Suriye ve Irak'la iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiş ve defalarca sınır ötesi operasyonlar yapmak zorunda kalmıştır.

2.10.1. Türkiye-İran Rekabeti Bağlamında PYD/YPG'nin Suriye'deki Faaliyetleri

İmralı Adası'nda tutuklu bulunan Öcalan, tutuklanmasından 3 sene sonra avukatları sayesinde Suriye'deki taraftarlarına yeni bir parti kurulması için talimat gönderdi. Bu talimatla beraber 17 Ekim 2003'te Kuzey Suriye bölgesinde "Demokratik Birlik Partisi" (PYD) kuruldu. Parti A. Öcalan'ı önder kabul ederek PKK alt tabanlı kurularak yönetimi Kandil'den idare edilmekteydi. Başkanlığına aynı yıl Halef el-Muhammed getirilmiştir. Partinin kurulmasıyla örgütün hedefi Türkiye, Suriye, Irak ve İran içerisindeki Kürt bölgelerini konfederalizm altında birleştirmektir. Suriye'de bölücü faaliyetlere girişeceklerinin anlaşılması üzerine B. Esad tarafından dağıtılan parti üyeleri tutuklandı ve günümüz PYD eş Başkanı Salih Müslim ve Halef el-Muhammed Irak'a kaçtı. İç savaş sonrası siyasi ve askerî durumun Esad aleyhinde olması sebebiyle Esad yönetimi tutuklu bulunan PYD üyelerini serbest bırakarak, ülke dışına kaçmış PYD üst düzey yöneticilerinin de ülkeye giriş yasağını kaldırdı. Bu gelişmelerin akabinde güçlenmeleri için her fırsatı kendilerine sunan Esad rejimi, Kürt bölgelerini savaştan onlara bırakarak, Türkiye'nin yanı sıra terör devleti oluşmasına olanak sağlayarak Türkiye'yi cezalandırmaya çalıştı. 2004'te PYD'nin askerî kanadı olarak "Halk Savunma Birlikleri" yani YPG kuruldu. 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı'nda rejimin tamamen zayıflaması ve kontrolündeki çoğu yeri muhaliflere kaybetmesi sonucunda Suriye rejim ordusu Kürt bölgelerinden geri çekilerek buraları Türkiye'ye tehdit oluşturması için YPG birliklerine bıraktı. YPG'nin Afrin başta olmak üzere bazı Kuzey Suriye bölgelerini kontrol altına alması sonrası yaptığı kutlamalarda Öcalan posterleri açması ve verdikleri röportajlarda PKK ile olan bağlarını itiraf etmesi elbette ki Türkiye'nin sabrını zorlamaktaydı. Esad ordusunun çekilmesi sonrası YPG Kobani, Afrin ve Haseke bölgelerinde yönetimi ele alarak kendi öz yönetimlerini kurdular. Akabinde Irak'taki PKK kamplarından her türlü mühimmat ve insan desteği sağlanmasıyla kısa sürede büyük bir ordu hâline geldiler. İKYB'nin bile güçlenmesini istemediği PYD hızla büyümekteydi (Karabat 2013: 263). Gelişmeler üzerine Suriye rejimi PYD'yi resmen bir Kürt partisi olarak tanıdı ve iyi ilişkiler kurdu. Tabii ki bu durum daha öncesinden Esad rejimine karşı saf alan Türkiye'yi kızdırmaktaydı.

PYD'ye karşı olan savaşta Esad rejimine karşı Türkiye ile aynı safta duran ABD yüzünü Türkiye'den dönerek açıkça PYD'ye tırlarla askerî malzeme göndererek PYD'nin yanında olmuştur. Aynı zamanda IŞİD ile mücadele bahanesi ile PYD'ye en büyük yardımlardan birisi de İran'dan gelmiştir. İran, PYD ve rejimi buluşturmaya ve karşılıklı çıkarlara dayalı anlaşma yapmalarına olanak

sağlamaktaydı. İran aynı zamanda PYD konusunda ABD ile ortak noktada buluşarak IŞİD'e karşı başlatılan hava harekâtını desteklemiştir. Ayrıca İran ve ABD arasında Başkan Obama döneminde iş birliği kurularak Suriye'de YPG'nin güçlendirilmesi sağlanmıştır. İran'ın YPG'ye destek vermesi elbette ki Türkiye'yi bölgede saf dışı bırakma isteminin tezahürüydü. İran'ın PYD'ye desteğini artırmasının bir diğer sebebi de Türkiye'nin Yemen İç Savaşı'nda İran'ın karşısında olduğu ve İran'ın Yemen'i kontrol etmesinin kabul edilemez olduğunu bildirmesidir. İlk başlarda muhaliflere destek vermekle yetinen Türkiye, sonraki süreçte kendi sınırlarında PYD terör örgütünün devlet kurma politikalarına yönelik askeri müdahalede bulunma zarureti hissetmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN ORTA DOĞU'DA ETKİSİ VE TÜRKİYE İLE REKABETİ

3.1. 1925-1979 İran Şah Pehlevi Rejimi

Türk asıllı Kaçar Hanedanlığının yönetimi 31 Ekim 1925'te İran Millî Meclisi'nin aldığı kararla son buldu. Okuma yazma dâhil bilmeyen Rza Han'ın resmen yönetimi devralması ve Pehlevi Hanedanlığını ilan etmesiyle İran'da 9 asırdır süregelen Türk iktidarı yıkılmıştı. Yönetim kademesinde Türklerin yerini Fars unsurlar almaya başladı. Türklere karşı hayatın her alanında baskıcı politika belirlenmeye başladı. Güney Azerbaycan bölgesinin komşu Türkiye ile dahi ticari ilişkileri tamamen durdurularak bölgenin iktisadi açıdan yoksullaştırılması hedeflendi. Devlet tarafından Türk bölgelerine zamanla Farslar yerleştirilmeye başlandı. Tüm devlet dairelerinden Türkçe kaldırılarak tek resmî dil Farsça ilan edildi. Türkler yaşayan bölgelerde yatırım adına hiçbir işlem yapılmadı. Kaçarlar döneminde en üst seviyede tutulan Azerbaycan Türkleri, Pehleviler döneminde ekonomik ve kültürel anlamda tüm hakları ellerinden alınarak yoksulluğa terk edildi. Rza Şah aynı zamanda Türkiye'de cereyan eden Kürt isyanlarını da destekleyerek İran ve Türkiye arasında tampon Kürt devletine sıcak bakmaktaydı. İngilizlerin yardımıyla yönetimi devralan Rza Şah ilk başlarda sert bir diktatörlük baskısı oluşturmuştu. 1934'te devletin ismi Persia'dan İran olarak değiştirildi. Pehlevi rejimi bu uygulama ile Fars soyunun Ari ırkına dayandığı ve asi bir ırk olduğunu savunarak ülkesindeki Türk soyluları asimile etmeyi resmî devlet politikası hâline getirdi. Onun döneminde çocuklara Türk isimleri koymak resmen yasaklanarak Fars ismi konulması zorunlu devlet politikası olarak belirlendi.

Türkiye'nin yüzünü tamamen Batı'ya dönerek laik düzen kurması Rza Şah'ı etkilemişti. Rza Şah ilk olarak Fransa hukuk sistemini ülkesine entegre ederek Fransa modelinde hukuk sistemini kabul etti. Mahkeme sisteminde Şii din adamları zamanla sistem dışına çıkarılarak yargı sistemi laik kesimin eline bırakıldı. Fakat yine de Şah rejiminde özgürlükler kısıtlı, seçimler ise göstermelik olarak Millî Meclis tamamen Şah'ın denetimi altındaydı. Buna rağmen Rza Şah, tıpkı Türkiye'yi örnek alarak modern doğrultuda reformlar yapmaya çalıştı fakat Türkiye'deki kadar başarılı olamadı (Yıldırım 2009). Çünkü İran'da ulema Cumhuriyet fikrine sıcak bakmamış ve bunun dini baskılayacağını düşünmüşlerdi (Yıldırım 2009: 66).

Şah rejiminin en büyük korkusu yanı başındaki Türkiye'deki milliyetçilerin de yardımları sonucu Azerbaycan Türklerinin özgürlükleri için daha önceden olduğu gibi isyana kalkarak Türkiye ile birleşmeleri ve İran'ı parçalayacakları endişesiydi. Nitekim İran, bu siyasetini hiçbir zaman

değişmeyerek 1989-1994 Azerbaycan-Ermenistan “Dağlık Karabağ Savaşı” ve 2020 Eylül-Kasım II. D. Karabağ Savaşı’nda tüm gücüyle Ermenistan’dan yana olarak tavrını açıkça ortaya koymuştu. Çünkü küçük Ermeni devletini Türk dünyası ile arasında tampon bölge olarak görmekteydi.

Pehlevi iktidarında İran ekonomik açıdan zayıflamıştı. Hem dış siyasette denge unsuru olarak yabancı bir devletle sıkı ilişkiler kurarak ülkesini kalkındırmak hem de dış istilaya karşı elini sağlamlaştırmak amacıyla yeni Şah dış siyasetini belirlemeye başladı. İlk başlarda İngilizlerin yardımlarıyla tahta oturtulan Rza Şah onların her istediğini yapsa bile zamanla dış siyasette değişikliklere giderek İngiltere ve Rusya tasallutundan kurtulmaya çalıştı. O dönemde İran, Türkiye’yi model ülke olarak gördüğünden dolayı bazı reformlarda Türkiye’yi örnek aldı (Yıldırım 2009: 65-66). Dış siyasetini belirlemeden önce iç işlerinde güvenliği ve emniyeti sağlamak için sert tedbirler almaktan çekinmeyen yeni Şah’a karşı içte huzursuzluklar görünmeye başladı. İran’ın zengin yer altı servetlerinden dolayı İngiltere ve Rusya’nın gözünün bölgede olmasını bilen Şah, dış siyasette ağırlığı denge unsuru olarak Almanya ile ilişkilere vermeye başladı. Çünkü İngiltere ile petrol gelirlerinin bölüştürülmesi konusunda anlaşamayan Pehlevi rejimi, yanı başındaki Rusya’yı da doğal olarak düşman konumunda görmekteydi. Hem İngiltere hem de Rusya, İran için tehlike arz etmekteydiler ve İran’ın bu iki büyük güce karşı duracak ne silahı ne teknolojisi ne de ekonomik yeterliliği yoktu. Bu sebepten dolayı İran Almanya ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Fakat Almanya’nın I. Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılması ülkeyi oldukça zayıflatmış ve dış siyasette daha fazla ilişki kuracağı zengin ülkeler aramasına sebep olmuştu. İran’ın Almanya ile kuracağı ilişkilerde teknolojik olarak ülkesine katkı sağlayacağı, Almanya için ise zengin yer altı servetlerinden faydalanarak savaş sonrası açığını kapatmada yardımcı olacaktı. İran’ın Almanya’dan sanayinin yanı sıra askeri teçhizat anlamında da yararlanmak istediği ortadaydı. Bu politikasında kısmen başarılı olan Pehlevi yönetimi İran’ı belirli ölçüde kalkındırmayı başarmış ve Almanya ile ilişkileri en üst seviyede tutarak, askerî danışmanlar ve ordusu için yeni silahlar alarak ülkesindeki askerî kadroların Almanya’da eğitim almalarını başarmıştı. İlişkilerin iyiye gitmesinin yanında İran hava sahasını 5 yıllığına Alman hava yolu şirketine kiralamıştı. Almanya’dan aldığı büyük krediler hesabına altyapı sistemini yenilemeyi de ihlal etmeyen İran, bu sayede demir yolu inşasını tamamlayarak hız kazanan Alman-İran ticari ilişkileri için İran mallarının ülke içinde dolaşımını ve taşınmasını kolaylaştırmayı hedeflemekteydi. II. Dünya Savaşı sırasında İran’ın tarafsızlığını ilan ederek tüm kozlarını Almanya’nın savaştan galip ayrılması üzerine oynaması ve SSCB ile İngiltere’nin bölgesel çıkarılardan dolayı rahatsız olması sonucu olarak İran 1941’de iki devlet tarafından işgal edildi. Almanya ile sürdürülen yakın ilişkiler, II. Dünya Savaşı başladıktan sonra SSCB ve İngiltere’nin İran’ı işgal etmesiyle son buldu. 25 Eylül 1941’de SSCB’nin kuzeyden saldırması sonrası, İngiltere’nin de güneyden işgaliyle Rza Şah Pehlevi yönetimi devrildi. Müttefiklerin İran’da iktidar değişikliği yapmasının ana nedeni işgal ettikleri ülkede en azından halkın istekleri doğrultusunda, elle tutulur ölçüde bir şeyler yaptıklarını göstermeleriydi.

SSCB ve İngiltere'nin Nazi yanlısı İran'ı işgal etmelerindeki ana neden, İran üzerinden gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmek ve Nazi Almanyası'na yardım edilmesini engellemektir. Bu amaçla kalıcı olmadıklarını vurgulayarak 1942'de kendi aralarında anlaşarak savaşın bitmesi hâlinde en geç 6 ay içerisinde ordularını İran'dan geri çekmeyi taahhüt ettiler. Fakat savaş bitimi ile SSCB hâlâ Güney Azerbaycan bölgesinde kalmaya devam etmekteydi. SSCB'nin burada kalmaya devam etmesi 3 ana nedene dayanmaktaydı:

1. Güney Azerbaycan'ın stratejik olarak önemi,
2. İran'a ait petrol yollarının yararlanması,
3. Kuzey Azerbaycan'ın da Rusya işgali altında bulunması.

SSCB ordusunun Güney Azerbaycan topraklarında kalmaya devam etmesi İran Fars rejimi için tehlike oluşturarak İran'ı zayıflatmıştır. Azerbaycan Türklerine Sovyet propagandası yapılmış ve Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyanın Sovyetleştirilmesi programına uygun olarak destek sağlanmaktaydı. Bu dönemde Güney Azerbaycan'da bağımsızlık sesleri yükselerek Fars rejiminden kurtulma istekleri artmıştır. İran devleti tarafından Azerbaycan Türklerine karşı haksızlıklar ve kavmiyetçilik tutumlarından dolayı yaşanan anlaşmazlıklar üzerine masaya oturan taraflar Haziran 1946 yılında anlaşarak Güney Azerbaycan bölgesine geniş yetkiler vermek zorunda kaldılar. Anlaşmayla Güney Azerbaycan'a birçok haklar tanınarak askerî gücü olan fedai destekleri yerel jandarma kuvveti olarak görev alacak, derslikler Türkçe yapılabilir, daha önce toprak ıslahatları neticesinde zarara uğrayan yerli halkın zararları temin edilecek, bölgeden elde edilen gelirin yüzde 75%'inin bölge için harcanacağı, Azerbaycan Türklerinin kadınlarına da seçme hakkı verilerek ahalî nüfusu oranında İran parlamentosuna yerli milletvekillerinin seçilmesi garanti altına alınacaktı. Bu anlaşma hakkında dış basında özellikle ABD diplomatik cephesinde oluşan fikir İran'ın Sovyet yanlısı Azerbaycan demokratları tarafından istila edildiği görüşüydü. Azerbaycan Türklerinin bu denli isteklerini İran'a kabul ettirmeleri sonrası bölgede önemli etnik unsurlardan olan Kürtlerin lideri konumundaki Qazi Muhammed, Azerbaycan Millî Hükümetinin Başkanı Seyid Cafer Pişeveri ile görüşmeler yaptı (Ulus Gazetesi 1946).

3.2. Millî Mücadele Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

1920'de Türkiye'nin Yunanistan ile savaşta olması ve ülkenin toparlanmaya en fazla ihtiyacı olduğu bir dönemde mecburi olarak komşularla iyi ilişkiler geliştirmek zorundaydı. Bu komşuların başında ise İran gelmekteydi. Bunun sebebi İran'ın o dönemler İngiliz etkisinde olmasıydı (Çin 2007). Sovyetlerle yapılan görüşmede Türkiye-İran ilişkileri hakkında Mustafa Kemal, "İran'la münasebetlerimiz dostluk içerisinde devam etmektedir. İngiliz baskılarına rağmen İran hükümeti ile ilişkilerimiz dostluk seviyesindedir." demiştir (Çin 2007). Fakat tüm bu söylemlere rağmen İran-

Türkiye ilişkileri karşılıklı güvene dayanmamaktaydı. İran hiçbir şekilde Türkiye'ye güvenemezdi. Sebep İran açısından çok anlaşılırdı. Bu sebepler;

1. Osmanlının I. Dünya Savaşı sırasında tarafsız olan İran'ın batı ve kuzeybatı topraklarını ele geçirmesi,
2. İttihat ve Terakki hükümetinin İran'da yaşayan başta Azerbaycan Türkleri olmakla diğer Türk soylular üzerinden Turancı politikalar üretmesi,
3. İran'ın Türkiye'den çok ciddi anlamda toprak talebinin olması,
4. Sınırlardaki Kürt aşiretlerin huzursuzlukları,
5. Kemalistlerin milliyetçilik düşüncelerinin Turan ideolojisine dayanması kuşkusu,
6. Henüz savaşta olan Türkiye ile kurulacak ilişkilerin İngiliz tepkisine neden olacağı endişesi (Çin 2007: 57).

İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyen en önemli sebeplerden birisi de İran'da Simko liderliğindeki Kürt ayaklanmasıdır. Uzun uğraşlar sonucu Simko'nun İran tarafından bertaraf edilmesi sonrası Türkiye tarafına geçmesi ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir (Çin 2007: 63-66). Gerilen ilişkiler sonrası her iki taraf durumu yatıştırmaya çalışarak karşılıklı olumlu mesajlar vermişlerdir. İran, Ankara ile ilişkileri normalleştirmek için sefiri Mümtazüddeve İsmail Han'ı Ankara'ya göndermişti. 30 Haziran 1922'de itimatnamesini TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e sunan sefir karşılıklı iyi ilişkilerden söz etmişti. 30 Ağustos tarihinde Yunanlılara karşı kazanılan savaş sonucunda İran heyetleri Ankara'yı ziyaret ederek çeşitli hediyeler takdim etmiş ve zaferden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdi. İlişkilerin olumlu yönde seyretmesinin bir sonucu olarak Türkiye 7 Kasım'da Tuğgeneral Muhiddin Paşa'yı Tahran'a büyükelçi olarak atadı. Özet olarak ilişkiler her ne kadar olumlu gibi görünse de Ankara hükümeti İran'a, İran ise Ankara hükümetine tam anlamıyla güven duymuyordu. Çünkü TBMM Başkanı Mustafa Kemal, verdiği bir mülakatta İran'la ilişkilerin tam olarak billurlaşmadığı ve İran'da muktedir bir hükümet olmadığını açıkça dile getirmişti (Çin 2007: 77).

3.3. Pehleviler Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

Nisan 1926'da Rza Han'ın şah olmasından sonra İran'da yeni bir hanedan olan Pehlevilerin dönemi başlamıştı. Türkiye'nin son yıllarda İran'la ilişkileri olumlu yönde tutmak için gayret göstermesine rağmen her iki devletin birbirlerine kuşkulu bakışları ve rekabet unsurları vardı. Yeni kurulan Pehlevi rejimi ile iyi ilişkiler geliştirmek için Türkiye derhal geçici hükümeti tanıyarak ilişkileri devam ettirdi. Fakat bu ilişkiler istenen düzeyde devam etmeyerek kısa bir süre sonra iki devletin Kürt meselesine bakış açısından dolayı bozuldu. Türkiye doğu bölgelerindeki Kürt isyancılarla mücadele ederken İran'ın Kürtlere karşı ılımlı siyaseti ve sınır bölgelerindeki Kürtleri kazanma isteği iki devletin arasını açıyordu. İran'ın bu ılımlı politikasının sebebi;

- Türkiye’deki Kürtleri kendi topraklarına çekmek,
- Sınırdaki güvenli bölge oluşturmak (Çetinsaya 1999).

İran’ın bölgedeki Kürtleri yanına çekmekte 3 gayesi vardı, bunlar;

- İstikrarı sağlamak,
- Bölgedeki Kürtleri yanına alarak etnik destek bulmak,
- Sonraki yıllarda Türkiye ve Irak’a karşı kullanabilmek.

İran’ın bu tutumu Ankara’yı endişelendirmekte ve İran’a karşı ekonomik yaptırımlar uygulanmaktaydı. Orta Doğu’da özgürce hareket edebilen iki büyük devletin arasında rekabet ortamı ve zaman zaman düşmanlık artsa da birbirlerine ihtiyaç duymalarından dolayı ilişkileri düzeltmek için 26 Nisan 1926’da taraflar arasında ‘Dostluk ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşması’ imzalanarak ilişkiler normalleştirilmeye başlandı (Çin 2007: 86).

1927’de Türkiye içerisindeki gizli ‘Kürt Ulusal Kongresi’ toplanarak Kürtler yaşayan bölgelerden Türk askerlerinin çıkarılması için ‘Hoybun’ isminde gizli oluşum kurmuşlardır. Bu oluşumun hedefi milliyetçi Kürt gruplarını tek çatı altında toplamaktı (Çin 2007: 99-100). Bu oluşum ve daha önce baş gösteren Şeyh Sait İsyanı 1930 yılında Ağrı isyanlarına dönüşerek Türkiye ile İran arasında sorun oluşturmaktaydı. Türkiye isyancıların vurkaç taktiği uygulayarak İran’a sığındıklarına ve İran’ın da onlara yardım ettiğine dair açıklamalar yaparken İran da kendi sınırlarının Türkiye tarafından çiğnendiğinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmekteydi. İran’la anlaşma yoluna giden Türkiye hükümeti, isyanı kısa süre içerisinde bastırmakta muvaffak oldu. İsyanın bastırılmasıyla İran’la ilişkiler de olumlu seyretmeye başlamıştı. Ağrı isyanında Türkiye’yi en fazla etkileyen etken Küçük Ağrı dağının İran sınırları içerisinde kalmasıydı. Bu da isyan boyunca Türkiye’nin istediği gibi müdahale etmesini engellemekteydi. Sorunun çözümü için Türkiye tarafı fiilî olarak Küçük Ağrı bölgesini işgal ederek İran’a farklı bölgeden toprak almasını teklif etti. İran’la uzun süren görüşmeler sonucunda 23 Ocak 1932’de iki devlet arasında ‘Uzlaşma, Adli Tasviye ve Hakem Muahednamesi’ ismiyle iki yeni Antlaşma imzalandı. Anlaşma ile Türkiye tarafı Ağrı Dağı’nın tamamını alırken, İran’a Van’ın Kotur bölgesinin bir kısmı verildi (Çin 2007: 144). Sınır sorununun çözümlenmesi sonrası İran ve Türkiye arasında 5 Kasım tarihinde Ankara’da ‘Dostluk, Bitaraflık ve Karşılıklı İş Birliği’ antlaşması imzalandı. İki ülke arasında yapılan bu antlaşma 1933 yılı 28 Aralık tarihinde TBMM’de onaylanmak suretiyle yürürlüğe girdi (Soysal 1997). Fakat ilişkilerin normalleşmesi sürecinde bile Türkiye ve İran arasında karşılıklı olarak güven ve siyasi rejim endişeleri hüküm sürmektedir (Görçün 2008).

3.4. 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Bölge Ülkelerine Karşı Genel Siyasi Hatları

Humeyni'nin devrim sırasında kasetlerinin elden ele dolaşması ve coşkulu kalabalık tarafından resimlerinin bile öpülmesinden dolayı Fransa'dan İran'a döndüğü an ülkenin kahraman bir başkanı olarak karşılandı. Humeyni, yeni rejimin tüm sorumluluğunu üstüne alarak yeni başbakan olarak Mehdi Bazargan'ı atasa bile tüm yönetimi aslında kendi elinde toplamıştı (Saray 1999). Olayların bu şekilde gelişmesi tüm kesimden halkı memnun etmemiş ve Şah rejiminin yerine teokratik düzen kurulmak istenmesi bazıları için mutsuz etmişti. Özellikle de kamuda çalışan binlerce işçi ve asker yeni rejimi benimsemeyerek mahkemelerde göstermelik olarak yargılanmış ve idam edilmişlerdi. Binlerce subayın ve askerî görevlinin ülke dışına kaçması ve idam edilmesi sonrası silahların halka dağıtılmasıyla devrimi destekleyen düzensiz halk ordusu oluşmaya başlamıştı. İran'da özellikle kadın protestolarının dağıtılmasında bu gruplar çok faal iş yapmışlardır. Yani aslında Şah dönemindeki isyanların şiddetle bastırılması geleneği Humeyni zamanında da aynen devam etmiştir. Humeyni döneminde Şah zamanında var olan istihbarat teşkilatı Savak'ın ismi değiştirilerek aynı görevi icra etmeye ve muhalifleri ezmeye devam etmekteydi. İran'da Şii rejimin kurulmasıyla aynı zamanda Caferi mezhebinin Usulilik ekolüne dayanan Merci-i Taklid sistemi devlet düzeyinde resmî inanç hâline getirildi. Humeyni, imam kabul edilerek el-Uzma eklentisi yapıldı ve en üst düzey makama sahip oldu. Bununla da ömür boyu dinî ve siyasi liderliği kendi bünyesinde topladı. İran 1979 devrimi sonrası Humeyni önderliğinde yeni amaç ve politikalarını belirleyerek kendini hem Batı dünyasından hem de Doğu dünyasından uzak tutma politikası gütmüştür. İran'da yeni Şii rejiminin kurulmasıyla nüfusunda büyük oranda Şii kitle barındıran birçok Arap devleti rahatsız olmuştur. Bu devletlerin en başında hiç şüphesiz nüfusunun yüzde 55-60% gibi önemli kısmını oluşturan Irak gelmekteydi. Diğer ülkeler ise Bahreyn, Lübnan, Yemen, Kuveyt ve kısmî olarak BAE, Suudi Arabistan ve Katar gibi Körfez ülkeleriydi. Şii inancının ülkesine ihraç edilerek Şii çoğunluğu etkisi altına alacağından endişe duyan Saddam yönetimindeki Irak rejimi diğer Körfez ülkelerinin de geniş yardımlarıyla 1980'de İran'la 8 sene devam eden savaşa girdi. Galibi olmayan savaş her iki ülkeni de ekonomik olarak bitirirken İran'daki Şii yönetim savaştan daha sağlam çıkararak konumunu güçlendirdi ve Humeyni iktidarı ülke içinde daha da arttı.

İran'ın dış siyasetinin belirlenmesinde en etkili kişilerden birisi de Humeyni'nin en yakın arkadaşlarından birisi olan Ali Hamaney'di. Hamaney, çeşitli üst görevlerde bulunmuş ve 1989 Humeyni sonrası İran'da dinî lider olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Humeyni hayattayken Cumhurbaşkanı olan Hamaney'in dinî lider olarak seçilmesinden sonra cumhurbaşkanlığı makamına Humeyni'nin eski silah arkadaşı H. Rafsancani (1989-1997) seçilmiştir. Rafsancani, ayrıca Humeyni döneminden kalma dış siyasette bazı değişiklikler yapmak istemiştir ki bunlara örnek olarak ilk başta Şiiliği dış ülkelere aktarmaktan vazgeçtiğini bildirerek başta ABD olmakla Orta Doğu'daki Arap ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Fakat bu siyaseti hem iç siyasetteki Şii kesim hem de

ABD tarafından ciddiye alınmaması sebebiyle uygulanmamıştır. Rafsancani, komşu devletlerle ilişkileri üst düzeyde tutmak için gayret göstermiş buna rağmen Azerbaycan ve Türkmenistan, devlet için tehdit olarak görülmüştür. İran'da on milyonlarla Azerbaycan Türkü'nün var olması ve kuzeydeki Azerbaycan'la birleşmek istemeleri düşüncesi her zaman İran'ı rahatsız etmiştir. Bu sebeptendir ki Azerbaycan'ın varlığını kendisine tehdit olarak gören İran, her zaman Ermenistan'dan yana tavır almıştır. Rafsancani döneminde İsrail ile de ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde adımlar atılarak tutuklu bulunan Yahudi ajanlar serbest bırakılmıştır. Filistin konusunda eskisi kadar üst perdeden konuşmayan İran yönetimi, artık iki devletli çözümden yana olduğunu vurgulamıştır. Avrupa ülkeleri ile ilişkiler Rafsancani iktidarında gelişme kaydederek İran'a karşı başlatılan tüm ambargolar kaldırılmıştır. İran ile hem Avrupa devletlerinin ticari çıkar ilişkileri hem de İran'ın Körfez krizindeki tutumu Batı'yı memnun etmiştir. Rafsancani aynı zamanda ülke içinde ekonomik dengeyi düzeltmeye uğraşmış fakat 8 senelik Irak'la devam eden savaş sonucunda İran ekonomisinin yerle bir olmasından dolayı istediği sonucu tam olarak alamamıştır. Rafsancani iktidarı sürecince İran daha ılımlı politikalar geliştirmiştir (Görçün 2008).

Rafsancani dönemi sonrası yapılan 1997 seçimlerinde sürpriz bir şekilde Alî Dinî Rehberliğin gösterdiği aday olan Ali Ekber değil de halka yenilik vadeden Muhammed Hatemi büyük bir oy farkıyla cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hatemi, değişimden taraf olarak önceki ılımlı cumhurbaşkanı olan Rafsancani tarafından da desteklenmekteydi. Devletin Şii ideolojisini diğer Arap devletlerine ihraç etme çabaları İran halkında isteksizlik doğurmakta ve halk daha çok ekonomik dar boğazın düzeltilmesinden yana tavır alarak yeni cumhurbaşkanından çok fazla beklenti içine girmektedirler. Hatemi'nin büyük oy almasının asıl nedenleri özgürlükçü oluşu, dinî kimliği ve sorunların diyaloglar yoluyla çözülmesinden yana tavır almasından kaynaklanmaktaydı. Cumhurbaşkanlığının ilk evresinde İran'ı yalnızlıktan çıkararak bölgede hak ettiği konuma getirmek isteyen Hatemi, başarılı olmuş; büyük devletlerle ilişkiler kısmen yumuşatılmış; Körfez ülkeleri ve Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir. Hatemi her ne kadar ABD ile de tüm ilişkileri düzelterek yeni sayfa açmak istese bile bu ABD tarafından sürekli reddedilerek zamanla tekrar eski hâline dönmüştür. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin şer ekseni olarak tasvir ettiği İran'la artık herhangi ilişkileri düzeltmek mümkün olamazdı. Bu sebeple ambargo altında olan İran ambargodan kurtulamadığı gibi istediği şekilde ABD ile ilişkilerinde de ilerleme kaydedemedi.

Türkiye ile İran arasındaki en büyük sorun Kürt sorunu idi. Çünkü her iki devlet Kuzey Irak'ta bulunan Kürt unsurlarından yararlanarak bölgeyi kendi etki alanlarına almak peşindeydiler (Olson 2005). Rafsancani döneminin sonlarına doğru Türkiye ile ilişkilerin bozulması Hatemi döneminde yoğun diplomatik çabaların bir sonucu olarak düzeltilmiştir. Nitekim bu ilişkilerde fazla sürmeyerken İran'ın Suriye ile beraber PKK'ya olan desteği ve Türkiye'de bulunan Hizbullah örgütüne olan desteği ilişkileri bozmuştur. Türkiye ile İran ilişkilerinin sürekliliği iş birliği ve ekonomik çıkarlara dayanırken anlaşmazlıklar esasen PKK'ya olan İran desteği ve bölgesel güç olma yolunda iki

devletin rekabeti gösterilebilir. Hatemi, yenilikçi bir cumhurbaşkanı imajı vererek özellikle İran'da on milyonlarla Azerbaycan Türkü'nden oy almasına rağmen Azerbaycan ile ilişkiler hiç de iyiye doğru gitmemiş ve İran, Azerbaycan devlet sınırını resmî olarak tanımamaya her zamanki gibi Ermenistan'a olan askerî ve siyasi desteğini devam ettirmiştir. Tabii ki bu tutumu İran'da bulunan ve neredeyse nüfusun yarısına denk olacak Azerbaycan Türkleri tarafından hoş karşılanmamaktaydı çünkü seçimlerden önce onları umutlandırmıştı. Bu siyasetin altında yatan asıl neden Türk unsurlardan korkularak devletin yapısal bütünlüğünün bozulabileceği endişesiydi (Olson 2015: 15). Hatemi dönemi de genel olarak dış dünya başta ABD ve Avrupa olmakla ilişkilerin normalleştirilmesi hedeflense de Rafsancani dönemiyle aynı başarısızlıkla sonuçlanarak istenen etkiyi vermemiştir. İran halkının hem Rafsancani hem de Hatemi dönemlerinde istedikleri değişim tam olarak yapılamamış, dış siyasette uzlaşma sağlanamamaya İran'ın yalnızlığa itilmesi devam etmiştir. Bu da sonuç olarak İran'da ılımlı kanadın pasifize olarak radikal Şii kanadın güçlenmesini beraberinde getirmiştir.

2005'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini M. Ahmedinejad kazandı. Ahmedinejad, dindar tutuma sahip bir lider olarak Rafsancani ve Hatemi dönemlerinin aksine dış dünya özellikle ABD'ye karşı yumuşak siyaset takip etmeyerek bir nebze İran'ın enerji programları dâhil her konuda haklı olduğunu dünya kamuoyuna göstermeye çalışmıştır. Dış siyasette Şii ideolojinin diğer Arap devletlerine ihraç edilmesinin yerine İslam ülkeleriyle karşılıklı iş birliğine dayanan iyi ilişkiler kurma yönünde çabalayarak ilk başlarda başarılı olmuştur. Fakat zamanla Ahmedinejad her ne kadar Şii devriminin ihraç edilmemesini sözde savunsa da siyasette bunun tersini yaparak İran yönetiminin bu siyasetten hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini göstermiş oldu. İran için Şii iktidar veya kendilerine yakın herhangi oluşumun zafer kazanması Müslümanların birliğinden ve mazlum halkların korunmasından daha önce gelmekteydi. Ahmedinejad döneminde Türkiye'de daha önce büyükelçi olarak görev yaparak ilişkilerin bozulmasına sebep olarak istenmeyen kişi konumuna gelen Manuçehr Muttaki dışişleri bakanı olarak atanmıştır. İran, Türkiye'nin kendisine karşı İsrail'le yakın ilişkiler kurmasına karşılık olarak hem PKK'yı desteklemiş hem de ülke içindeki İslamcı grupları organize etmeye çalışmıştır (Olson 2015: 75). PKK sorunu başta olmakla İran ile ilişkilerin bozulması Türkiye tarafından da istenmeyen bir durum olduğundan iki devletin ticari ilişkileri, doğal gaz satışı ve diğer bağımlılık seviyesinden dolayı düzeltilmiştir.

Ahmedinejad sonrası cumhurbaşkanlığı koltuğuna Hasan Ruhani oturdu. Ruhani döneminde dış siyasette İran'ın eski dönemlerden beridir katı tutumlarından dolayı daha da yalnızlığa itilmesi sonlandırılmaya çalışılarak ABD ve Batı ile uyum içerisinde nükleer müzakereler yürütülmüştür. Ruhani döneminde Suriye rejimine hem askerî hem de ekonomik yönden daha fazla destek verilerek Türkiye'nin aleyhinde Esad rejiminin ayakta tutulması sağlanmıştır. İran'ın kendi ordusunu göndermesinden ziyade Afganistan, Pakistan, Irak, Lübnan ve Azerbaycan'dan da Şii gençlerin Esad safında savaşmak için Suriye'ye getirdiği bilindik bir gerçektir. Bu siyasetin sonucu olarak hem Arap dünyası hem de Türkiye ile ilişkilerin bozulması pahasına bile olsa İran bu siyasetinden taviz

vermemiştir. Ruhani aynı zamanda dış siyasette karşılıklı kazanma ilkesine dayalı politika izlemiştir. Onun amacı, İran'a uygulanan ambargoların kaldırılması ve bunun sonucu olarak ülke ekonomisinin düzeltilmesi idi. Bu siyasetinde kısmi başarı yakalayan Ruhani, geçmişte nükleer müzakerelerin başındaki isim olmasının da verdiği tecrübe sayesinde İran'a uygulanan birçok ambargoların kaldırılmasında başarılı olarak ekonominin iyileşmesine büyük katkı sunmuştur. Fakat bu durum ekonomiyi istenen düzeyde değil de sadece belli oranda iyileştirmiştir.

Ruhani sonrası dönemde 2021 seçimlerinden galip ayrılan İbrahim Reisi döneminde de Suriye siyasetinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Reisinin en temel söylemleri İran'da ekonominin düzeltilmesiydi. Reisi izleyeceği siyasette daha önceki selefi Ahmedinejad'a kısmi benzerlik göstermiştir. Reisi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran ekonomisi ciddi darbe almıştır. Bir de bunu Suriye'de savaşa dâhil olması; Yemen'de, Lübnan da ve Irak'ta savaşın tarafı olması kötü etkilemektedir. Reisi, cumhurbaşkanlığında yönünü Batı'dan Doğu'ya çevirerek Rusya ve Çin gibi dengeleyici güçlerle iyi ilişkiler kurmaya hatta Pakistan ve Hindistan'ı da kapsayarak Latin Amerika'sına kadar ilişkileri geliştirmeye önem vermektedir.

İran dış siyasette en önemli ağırlığını Orta Doğu bölgesinde başta Şii ağırlıklı ülkeler diyebileceğimiz Suriye, Lübnan, Yemen ve Irak üzerine oynamıştır. İran'ın temel beslenme içgüdüsi aslında Orta Doğu bölgesinde var olan kaostur. Aynıyeten ABD'nin 2001 ve 2003 Afganistan ve Irak işgalleri de İran'a alan kazandırmıştır. Yukarda saydığımız ülkelere Suriye de aslında Şii nüfus Sünni oran karşısında az olsa bile rejiminin Sünni olmaması İran için yeterli bir sebeptir. Yemen'e geldiğimiz zaman nüfusun yüzde 30%'luk bir kısmı Şii olsa da genel olarak İran'da var olan Caferi mezhebinden çok farklı olarak Zeydi ekolündendirler. Buna rağmen İran; Suudi Arabistan destekli Yemen yönetimini de devirmek için Zeydi olan Husi isyancılara her türlü yardımda bulunmak suretiyle bölgeyi içinden çıkılmaz iç savaş ortamına sokmuştur. Lübnan'da var olan Hizbullah örgütü de resmen İran kontrolündedir ve direktifleri doğrultusunda Suriye'de savaşın tarafıdır. İran'ın Irak siyasetine baktığımız zaman 2003 ABD işgalini memnuniyetle karşıladığını görmekteyiz. İran bu işgal sırasında Irak'ta Sünni rejimin devrilerek yerine Şii rejimin getirilmesi için elinden geleni yapmış ve Irak'ta var olan Şii örgütlerine her türlü desteğini sunmuştur.

3.5. 1979 Devrim Sonrası Türkiye-İran İlişkileri

İran ve Türkiye ilişkileri 1920'li yıllarda sınırda cereyan eden aşiret sorunları ve küçük sınır paylaşımları dışında her iki devletin Batı meyilli olmaları sebebiyle olumlu yönde seyretmiştir (Yıldırım 2009: 48-49). İran Başbakanı Musaddik 1951 yılında Batı meyilli Pehlevi rejimine rağmen İran petrolünü millileştirmeye çalışmıştır. Bu hamlesi Batı ile ters düşmesine neden olsa da Türkiye ile aralarında ciddi sorun görünmemekteydi. 1979'da İran'da şah rejiminin devrilerek Şii esaslara

dayalı İslam Devleti'nin kurulması sonrası Türkiye, yeni yönetimi tanıyarak iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek istediğini bildirdi. Fakat kısa zaman içerisinde dünya çapında soyutlanmaya başladı. Bu da Türkiye için arzu edilen politika değildi çünkü bu durumda İran, SSCB safında yer alabilirdi. Dönemin Başbakanı B. Ecevit, İran'da yaşanan devrimle ilgili Türkiye'nin diğer ülkenin iç meselelerine karışmama ilkesi gereği karışmadığını bildirmiştir. Bu tavır, İran'da kitle tarafından olumlu karşılanırsa bile Humeyni dış basına verdiği demeçte Türkiye'yi halkın isteklerini göz ardı eden emperyalizm korkusu altındaki devlet olarak tasvir etmiştir. Türkiye'nin komşuluğunda SSCB'nin bulunması sebebiyle İran'da yeni rejimin kurulması ve SSCB karşıtı olması Türkiye'nin bir nebze olsun daha rahat nefes almasını sağlamıştır.

Türkiye'de rejimin laik, İran'da ise Şia inancına dayalı Şariat devleti olması ilk başta ilişkilerin kötü olacağı yönünde tahminler verilmesine rağmen kısa süre içerisinde İran'ın yalnızlaştırılması ve Türkiye'nin ticari ilişkilerinden dolayı iyi safhada ilerlemiştir. Karşılıklı güvene dayanmasa bile ilk başta dostane devam eden Türkiye-İran ilişkileri 8 sene devam eden İran-İrak savaşı'nda da devam ettirilmiştir. Bu dönemde Türkiye, sadece İran'la değil karşılıklı olarak Irak'la da iyi ilişkilerine devam ederek tarafsızlık politikasını sürdürmüştür. Türkiye'nin bu tutumu her ne kadar iki tarafı da memnun etmese bile Türkiye'nin konumundan ve gücünden dolayı hem İran hem Irak, Türkiye hakkında olumsuz beyanlardan çekinmişlerdir. Savaş boyunca Türkiye, her ne kadar İran ile olan ilişkilerini devam ettirmişse bile ticari ilişkiler gözle görülür düzeyde sekteye uğramıştır. Türkiye'de 1980 askerî darbe sonrası ilişkilerde kırılma görülmeye başlandı. İran, Türkiye'yi laik-demokrat devlet modelini İran'a taşımakta, Türkiye ise İran'ın köktendinci modeli ülkesine ihraç etmek istediklerini dile getirmekteydiler. Fakat Orta Doğu'da söz sahibi bu iki devlet arasındaki sorun kısa zaman içerisinde aşılarak görünürde olumlu hava esmeye başlamıştı. Çünkü her iki devlet belirli konularda birbirlerine muhtaç durumdaydılar ve ticarete önemli ortaklıkları vardı. 8 sene devam eden İran-İrak Savaşı boyunca da Türkiye, tarafsız kalarak hem Irak hem de İran ile ilişkilerini en üst düzeyde devam ettirmiştir. Türkiye-İran arasındaki en önemli kırılma noktasını oluşturan etkenler ABD ve İsrail ile kurulan ilişkilerdi. İran bundan dolayı Türkiye'yi her ne kadar eleştirse bile ekonomik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda iyi ilişkileri devam ettirmeye gayret göstermekteydi.

1979 Devrimi sonrası yönetimi eline alan Humeyni, Şah döneminden kalma tüm izleri silerek kendi yönetim şeklini oluşturdu ve İran rejimini dünyadaki tüm rejimlere alternatif olarak sunarak İran dışındaki rejimlerin hepsinin batıl ve gayrimeşru olduğunu savundu. Çünkü İran Anayasası'nda kendisini Müslümanların başı olarak göstermesi ve İran halkı yerine Müslüman halkı demesi laik Türkiye'yi endişelendirmekte ve rejim ihracı fikrini diri tutmaktaydı. İran, Şii İslam felsefesi çerçevesinde hareket edeceğini açıkça bildirerek, kendisinden başka tüm rejimleri gayrimeşru kabul ederek daha ilk başından beri kendisini meşru diğer tüm ülkeleri ise gayrimeşru kabul ediyordu (Yıldırım 2009: 82-83). Türkiye Cumhuriyeti ise kurulduğu tarihten beridir komşularla barış içerisinde ve istikrarını korumayı hedefleyen Batıcı bir politika izlemiştir. Yani Türkiye'nin ne bölgesel ne de

dünya çapında hedefi yoktu. İran ise kendisini İslam dünyasının öncüsü ve mazlumların kurtarıcı olarak tanıtmaktaydı.

Türkiye, İran'daki rejime karşı şüpheli yanaşsa bile 1979 devrimini tanıyarak ilişkileri zedelemek istememiştir. Bunun sebeplerine bakacak olursak;

1. Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan dolayı ambargolara maruz kalması,
2. Ülkede baş gösteren siyasi kriz,
3. Hükümetin önemli bir ticari ortağı olan İran'ı kaybetmeyi göze alamaması,
4. İran'ın anti-empyrialist söylemleri

İran ise devrim sonrası Türkiye ile ilişkilerinde karşılıklı olarak şüpheli tavırlar takınmıştır ki bu da sebepsiz değildir. Nüfusu içerisinde barındırdığı kimi çevrelere göre 35 milyona yakın Azerbaycan Türkü hem kuzeydeki bağımsız Azerbaycan Devleti hem de etnik köken olarak aynı soydan olan Türkiye ile birleşebilecekleri ve bunun sonucunda da İran'ın etnik temelli bölünme yaşayacağı açıktı. Karşılıklı şüpheli tavırların en üst zirveye çıktığı dönem 1992 yılı Azerbaycan'da iktidarda olan milliyetçi Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in açıkça İran'dan toprak talep etmesi ve Güney Azerbaycan Türklerinin ayaklanmalarını teşvik etmesiyle ilişkiler daha da bozulmuş ve İran, Türkiye'yi ülkesini bölmekle suçlamıştı. Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktör ise İran'ın Şah zamanından beridir Kürtleri elde etmek için Kürt gruplarla iş birliği yapmasıdır ki bu kategori içerisine Irak'taki Kürtler ve PKK dâhil edilebilir. İran'ın Kürtleri kullanmadaki temel amacı bağımsız Kürt devleti değildir. Kürtleri kullanmadaki temel amacı bölgede güç dengesini sağlamak, Kürt gruplardan kendi istekleri doğrultusunda yararlanmak, Irak'ı tehlike olmaktan çıkarmak ve Türkiye'yi bölgede zayıflatmaktır (Yıldırım 2009: 94-97). İran'ın kendi bekasını korumak için uygun gördüğü bir diğer politik aracı ise Ermenilerdir. Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı olması sebebiyle her daim Ermenilerin yanında duran İran, aynı zamanda Batı'daki Ermeni lobisinden de faydalanmayı ummaktaydı (Yıldırım 2009: 97). İran'la Türkiye arasında bir diğer sorunlu alan ise SSCB'nin dağılması sonrası kuzeydoğusunda Türkmenistan'ın bağımsız olmasıdır. Türk soylu bu millet, İran'da 5 milyonluk nüfusu oluşturmakta ve İran için Türk-Azeri-Türkmen üçgeninde tehlike boyutu oluşturmaktadır.

İran, aynı zamanda savaş sonrası Türkiye'ye rejim ihracı yapmak istemekteydi ki bunun da en doğal sebebi özellikle Körfez ülkelerini Şia inanç çemberinde şekillendirerek Şia inancına dayalı rejimler tahsis etmekte ki Türkiye'nin de laik yapıda devlet yönetiminin kalması diğer İslam ülkeleri için örnek teşkil etme vasfına haizdi. İran ve Türkiye arasında savaş sonrası ilk kriz 1988 yılı 10 Kasım tarihinde başlamıştır. Hatta dönemin Cumhurbaşkanı H. Rafsancani 1991 Ankara ziyareti sırasında Anıtkabir'i ziyaret etmemiştir. Bir sonraki kriz ise 1989 yılı Mart ayında Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin kararı olmuştur. Kararda Türbanlı öğrencilerin üniversiteye girişleri yasaklanmıştı. Bu karar İran tarafından çok sert tepkilere neden olmuştu. Bu gelişmeler üzerine İran tarafından Türkiye

ile ticari ilişkilere sınır konulacağı bildirilmiştir. Türkiye cevap olarak İran büyükelçisini geri çağırmıştır. İki ülke arasındaki siyasi krizin çözümü 4 Haziran 1989'da Humeyni'nin ölmesiyle aşılmıştır (Yıldırım 2009). Humeyni'nin ölümü sonrası Türkiye tarafından hem bayraklar yarıya indirilmiş hem de resmî düzeyde cenazede iştirak edilmişti.

Humeyni sonrası Cumhurbaşkanı seçilen Rafsancani döneminde Türkiye ile ılımlı münasebetler kurulmaya başlandı. Türkiye'ye yeni atanan büyükelçi Anıtkabir'i ziyaret ederek görevine başlamış ve 10 Kasım tarihinde İran Büyükelçiliğinde bayrağı yarıya indirilmiştir. Bu krizin atlatılması sonrası Körfez'de Irak ve Kuveyt arasında yeni sorunlar baş göstermiş ve 1990 yılı Ağustos ayında 2 gün içerisinde Irak ordusu Kuveyt'i işgal etmiş ve bu işgal 7 ay sürmüştü. Bu süre zarfında Türkiye ve İran arasında sık sık görüşmeler yapılarak fikir alışverişi yapılmıştır. Özellikle her 3 devlette bulunan yoğun Kürt nüfusundan dolayı İran ve Türkiye tehlikeyi sezmekteydiler. Irak işgali devam ederken 9 Ağustos tarihinde BMGK 662 sayılı kararı ile Kuveyt'in işgalini tanımayarak Irak kuvvetlerinin derhal Kuveyt'ten çekilmesini talep etmiş akabinde de Irak'ı hedef alan askerî ve ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır. Türkiye bu yaptırım kararına uyararak Irak ile arasında olan ve kendisi için çok önemli olduğundan dolayı İran-İrak Savaşı boyunca İran'dan özellikle burayı hedef almamasını talep ettiği Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmıştır. Bu karar Türkiye'ye maddi olarak çok olumsuz yansımıştır. Körfez Savaşı'nın akabinde ABD önderliğinde koalisyon oluşturularak 1991 yılı 24 Şubat tarihinde Irak güçleri tamamen Kuveyt'ten atıldı. Irak'ın sınırlarına çekilmesi sonrası bölgesel ortak adımlar atmak yönünde uzlaşan İran ve Türkiye arasındaki ittifak ilişkileri yerini bölgesel rekabete bıraktı. 1996 yılına gelindiğinde Türkiye'de kısa süreli başbakanlık görevinde bulunan Necmeddin Erbakan hükümeti İran'la ilişkileri geliştirerek ABD ambargolarına aldırmadı. Hükümet ülkesinin ihtiyacı olan doğal kaynaklar konusunda İran'ı alternatif olarak gördüğünden dolayı dış muhtaçlığı azaltmak adına İran'la 1996'da "Doğal gaz Anlaşması" imzaladı (İnat 2017). ABD ve Batı'nın kesinlikle karşı çıkması sonucu hükümetin baskı altında kalması sonrası 28 Şubat süreciyle yönetimden uzaklaştırılan 54. dönem hükümetin yerine başa gelen yeni hükümet tarafından İran'la yapılan antlaşmalar tek taraflı olarak iptal edildi. Bu durum İran'ın çok sert tepkisine neden olarak ilişkilerin tekrar ABD ve Batı güdümünde bozulmasına neden oldu.

Türkiye ve İran arasında bir diğer kriz sebebiyse 1991 yılında SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri daha sonra ise SSCB'nin kökten yıkılmasıydı. İran özellikle kuzeyindeki komşu Azerbaycan ve Türkmenistan başta olmakla Orta Asya'da bulunan Türki Cumhuriyetlere Şii devlet modelini sunmaktaydı. Türkiye'nin o dönemlerde verdiği milliyetçi ifadeler İran'ı rahatsız etmekteydi. Azerbaycan ve Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinin bağımsız olması sonrası yaygın olan görüş bu bölgelerin ya Türkiye ya da İran tesirine gireceği yönünde olsa da bu bölgeler tam anlamıyla ne İran ne de Türkiye etkisine girmeyerek daha çok bu devletlerle karşılıklı ilişkilere dayanan ticari bağlar geliştirdiler. İran özellikle sınırlarında on milyonlarla Azerbaycan Türkü'nü barındırması sebebiyle başta Azerbaycan olmakla 5 milyon gibi azımsanamayacak sayıda Türkmen nüfusundan

dolayı ise bağımsız Türkmenistan devletini kendisi için tehdit olarak algılamaktaydı. Bu sebeptendir ki özellikle 1988-1994 Azerbaycan-Ermenistan D. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a her türlü desteği sunmuştur. Buna rağmen İran Azerbaycan'da güçlü konumdadır. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunun Türk olmasına rağmen İran'ın Azerbaycan siyasetinde bu kadar güçlü olmasının ana nedeni halkın büyük oranda Şia inancına sahip olmasıdır. İran'ın Azerbaycan'dan çekinmesinin ve Ermenistan'ın safında yer almasının tek sebebi İran'ın toprak bütünlüğü kaygısından da ziyade Haziran 1992-Haziran 1993 yılı arasındaki 1 sene içerisinde Azerbaycan'da iktidarda olan Ebülfez Elçibey'in Türk milliyetçisi olmasından kaynaklanmaktaydı. E. Elçibey, asla İran'a güvenmeyerek İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan'ın da bağımsız olacağından yana konuşmalar yapmaktaydı. Tüm bu olumsuz gidişat sonucunda zaten en başından beri Azerbaycan konusunda tedirgin olan İran Azerbaycan'ı dolaylı olarak ise en yakın müttefiki Türkiye'yi Kafkaslarda yıldırma planları yapmaktaydı.

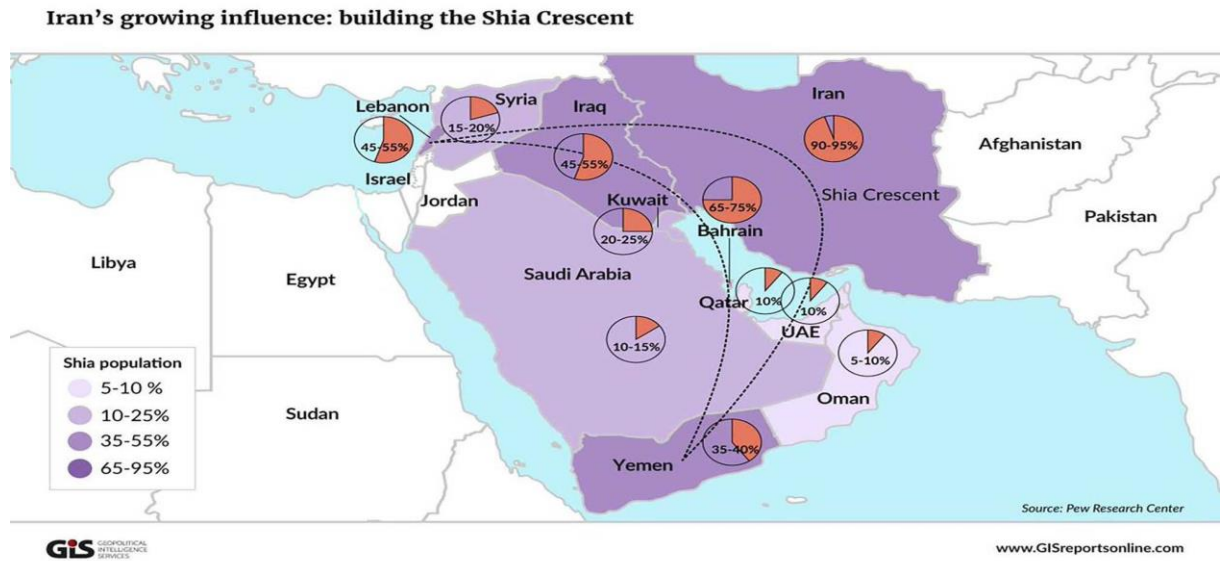
İran'la Türkiye arasında bir diğer kriz nedeniyse Türkiye'nin İsrail ile olan yakın askerî iş birliği idi. 1997 yılında Ankara Sincan ilçesinde belediyenin organize ettiği Kudüs gecesine katılan İran'ın Türkiye büyükelçisi Bagheri Orta Doğu'da terör devleti olan İsrail'in Türkiye ile yakın ilişkiler kurması sebebiyle Türkiye'yi suçlamıştı. Daha sonra Türkiye tarafından Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Çevik Bir, açıklama yaparak İran'ın Şia rejimini ihraç etmeye çalıştığını ve bu sebeple terör devleti olarak tanımlanması gerektiğini bildirmiştir. İlişkilerde gerilim yaratan bu açıklamadan sonraki süreçte İran Cumhurbaşkanı Rafsanjani Türkiye'yi İsrail ile yakın ilişkilerde, S. Demirel ise İran'ı Azerbaycan'la savaş hâlinde olan Ermenistan'la yakın ilişkilerde suçlamıştı. Fakat kısa süre içerisinde ilişkiler tekrar onarılarak karşılıklı büyükelçiler atanmıştır. 1998 yılında her iki devletin Dış İşleri Bakanları İsmail Cem ve Kemal Harrazi, Kürt sorunundan ve PKK terör örgütünden bahsederek ortak tavır alınması hususunda fikir birliği sağlamışlardır.

1997 seçimlerinde M. Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı seçilmesinden ve Türkiye'de o dönem askerin idarede söz sahibi olmasından dolayı ilişkiler olumlu yönde düzelmeye başlamıştır. Özellikle M. Hatemi'nin komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmaya yönelik söylemleri ilişkileri etkilemiştir. Türkiye'nin daha önce İran'a karşı rejim ihracından endişe ettiği zamanlar Erbakan liderliğindeki 54. T.C. hükümetinin düşmesi sonrası yavaş yavaş azalmıştır. Türkiye ile İran arasında bir başka kriz ise Hazar'ın servetlerinin kullanılması ve Türki devletlerle olan sorundur. İran, Hazar'ın göl statüsünde kabul edilerek sadece kıyıdaş 5 devlet tarafından kullanılmasını uygun görmekteydi. Türkiye ise bu konuda Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ı destekleyerek Türki devletlerin yanında yer almıştır. İran, Hazar sorununda Türkiye'yi kendisine düşman görerek saf dışı etmek için uğraşmaktaydı. Türkiye'nin Hazar üzerinden transit geçecek petrol boru hattı projelerini şiddetle reddederek Türkiye'nin PKK terör örgütünden dolayı istikrarsız ülke olduğunu vurgulamaktaydı. İran'ın karşı gelmesine rağmen Türkiye'nin ABD desteği alması sonucu Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Trans-Hazar doğal gaz hattı çekilmiştir.

Türkiye’de 2002 yılı itibarıyla AK Parti’nin iktidarı gelmesi sonrası Orta Doğu ile ilişkiler özellikle de İran’la olan ilişkiler gözle görülür düzeyde ivme kazanmıştır (Olson 2015: 215-216). Türkiye artık AKP iktidarında Orta Doğu siyasetini merkez noktaya almıştı. A. Davutoğlu’nun yazdığı ‘‘Stratejik Derinlik’’ kitabının da etkisiyle ‘‘Komşularla sıfır sorun politikası’’nı tatbik ederek İran dâhil özellikle Orta Doğu ile iyi ilişkiler geliştirmişti. Türkiye, AKP iktidarının ilk yıllarında İran’la ilişkilerde tereddüt etse bile kısa süre içinde iyi ilişkiler geliştirilmişti. Özellikle 2003 ABD’nin Irak işgaliyle Türkiye ilk başta ABD tarafından siyasi baskılara maruz bırakılmak istenince İran’la yakınlaşma gözlemlenmiştir. Türkiye’nin İran’la iyi devam eden ilişkileri ABD ve bazı Batı ülkelerini rahatsız etmekteydi çünkü ABD, İran’ı ekonomik olarak çevreleme politikası yürütmekteydi. Türkiye hem Batı dünyası hem ABD hem de İran’la iyi ilişkiler geliştirmeye gayret etmiştir. Karşılıklı ilişkilerde İran’da Türkiye’ye yaklaşmaya çalışarak ekonomik ambargolar karşısında kendisine müttefik aramaktaydı. 2011 yılına kadar İran’la olumlu yönde devam eden siyasi ilişkiler özellikle Suriye İç Savaşı’nın başlamasıyla açıkça rekabeti aşan ve düşmanlık konumuna gelen siyasi görünüme bürünmüştür.

3.6. İran’ın Arap Baharı Öncesi Orta Doğu Politikasında Türkiye Etkisi

İran’ın Orta Doğu siyasetine göz attığımız zaman bölgesel güç olma isteğinin var olduğunu açıkça görmekteyiz. Özellikle bu isteğini Kral Abdullah tarafından isimlendirilen, Şii Hilali olarak tanımlanan jeopolitik konumun Lübnan’dan başlayarak Suriye, Irak, İran, Kuveyt, Bahreyn ve Yemen’e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsadığı görülmektedir.

Şekil 3.1: İran’ın Orta Doğu’da Yaydığı Şii Hilali (Emeç 2020)

Yukarıda ismi sayılan ülkelere ek olarak Orta Doğu'da söz sahibi olan petrol zengini Suudi Arabistan'da İran'ın rakibi olması ve azınlık olarak doğuda Şii nüfusu barındırması sebebiyle İran'ın burada da 1979 devrim sonrası gözü olduğu söylenebilir. İran'ın, Arap Baharı'ndan önce Orta Doğu'da en fazla ağırlığını koyduğu 5 devlet olduğu görülmektedir. Bunlar Suriye, Lübnan, Bahreyn, Irak ve Yemen'dir. Bu devletlerden Lübnan ve Irak, Şii nüfus ağırlığına; Suriye Şii yönetime; Yemen ise yüksek Zeydi Şii oranına sahiptir. Ayrıca Yemen'de Husilerin Sünni yönetime karşı iç savaş vermelerinden dolayı İran tarafından desteklenmektedirler. Irak'ta ABD işgaliyle yönetimin Şiilere devredilmesi, Lübnan'da İran'a bağlı Hizbullah örgütünün aktif olması, Suriye'de halkın genelinin Sünni olmasına karşın yönetimin Alevi olması sebebiyle iyi ilişkiler geliştirdikleri, Bahreyn ve Yemen'de ise yönetimlerin Sünni olmasına rağmen Şii nüfusun kalabalık olması İran'ın elini güçlendirmektedir. Bu devletler içerisinde İran'ın Suriye ile olan ilişkileri İran-Irak Savaşı'ndan beri hep olumlu yönde seyretmiştir çünkü savaş boyunca Suriye kendisi gibi Arap olan Irak'ın yerine İran'ı desteklemiştir. Yemen'le olan ilişkiler ise açıktır ki hem Suudi Arabistan'a komşu olması hem de halkın 35-40% gibi küçümsenmeyecek grubunun Zeydi Şii olmasından dolayı askerî ve ekonomik olarak rejime karşı savaşan Husileri desteklemiştir. Irak'la olan ilişkileri ise Saddam zamanında Şatt'ul Arab suyolu, Irak'ta bulunan Şii çoğunluk, İran destekli kuzeyde Kürtler ve İran'da Huzistan bölgesinde bulunan Arap nüfus sebebiyle iki devlet 8 sene devam eden ve her iki ülkeyi ekonomik ve askeri olarak bitirmiş olan bir savaşa girmiş olsalar bile 2003 ABD işgaliyle Irak'ta Şii yönetimin kurulması İran'ı güçlendirmiştir. İran'ın yoğun propagandaları neticesinde Orta Doğu'da Şiilik gözle görülür biçimde artarak devletleri tehdit eden önemli bir unsur haline gelmiştir. 1979 Şah dönemine kadar İran rejimi Şiiliğin yayılması için çaba göstermemiş aksine laik bir düzen tesis etme yoluna gitmişlerdir. Ne var ki 1979 devrimi ile Humeyni'nin başa geçmesi sonrası Şii inancı devletin resmî mezhebi olarak benimsenerek diğer komşu Arap devletlerine ihraç edilmek istenmiştir. Bu da zamanla Arapların İran karşısında düşman tavır takınmaları ve Irak'la savaş döneminde Irak'tan yana cephe almalarına sebep olmuştur.

1979 İran Devrimi sonrası değiştirilen İran Anayasası'nın 12. maddesine göre İran'ın resmî mezhebi Şiiliğin Caferi ekolu olurken ayrıca dünyada zulme uğrayan Müslümanlar ve masum halklara yardım etmek ve onların haklarını savunmak için diğer devletlerin iç işlerine karışmak pahasına bile olsa yardım edileceği kabul edilmiştir. Devlet tamamen Şii temeller üzerinde oturtulmuş ve yönetim tamamen Humeyni'nin eline geçmiştir (Saray 1999). Zira Körfez ülkelerinde Şii halktan yararlanılarak rejimlerin düşürülerek yerine İran yanlısı Şii iktidarların oluşturulmasına karşın Arap dünyası ve İran karşı karşıya gelmişlerdir. Özellikle İran'ın askerî açıdan Körfez ülkelerinden çok güçlü olması onları korkutmuş ve Körfez ülkelerinin Suudi Arabistan önderliğinde toplanmalarına sebep olmuştur. Körfez ülkelerinden Bahreyn'de Arap Baharı sonrası protestoların İran'ın da teşvikleriyle artması sonucu yönetimin düşmesine ramak kala Suudi Arabistan önderliğinde Sünni Arap devletlerinin yardımları sayesinde iktidar değişmedi.

Arap Baharı sonrası Irak'ta küçük çaplı protestolar yapılmasına ve zaman zaman Sünni direniş gruplarının aktif olmasına rağmen İran bölgede etkinliğini askerî olarak sürdürmektedir. Özellikle 2011 ABD ordusunun Irak'tan çekilmesi sonrası IŞİD güç kazanarak 2014 Ocak ve Haziran aylarında Felluce, Musul, Tikrit, Şengal, Ramadi şehirlerini ele geçirerek Bağdat'ın 50 km ötesindeki Bakuba şehrine dayandı. IŞİD'in bu hızlı ilerlemesi karşısında geri çekilen Irak ordusuna en büyük dış desteklerden birisi de İran'dan geldi. Irak bu dönemde İran'ın sunduğu desteği kabul etmek zorunda kalmıştır (İnat 2017).

Lübnan'a baktığımız zaman İran burada etkisini Arap Baharı sonrası daha da artırarak Hizbullah'ı âdeta kendi askerî oluşumu gibi Suriye'de Beşar Esad safında savaşa sokmuştur. Lübnan'da Şii nüfusun yoğun olması ve Suriye gibi müttefik devletle komşu olması burada İran'a harika konum sunmaktadır ki İran bunu çok iyi değerlendirerek Lübnan'da kendisi için savaşılabilecek büyük bir askerî grup oluşturmuş ve askerî danışmanlık hizmetinin yanı sıra ihtiyaç duydukları her türlü silahı vermişlerdir. Yemen'de ise Arap Baharı sonrası ülkede huzursuzluğun daha da artmasını fırsat bilen İran destekli Şii Zeydi grup olan Husiler, 2015 Mart'ına kadar başkenti ve Güney Yemeni kontrol altına aldılar. Suudi Arabistan önderliğinde Körfez ülkeleri tarafından oluşturulan anti-Husi koalisyonun askerî operasyonları sonucunda Husiler zayıflasa bile Yemen'de sağlam konumlarını İran desteğiyle sürdürmektedirler. İran'ın özellikle Suudi Arabistan'la ilgili siyaseti kutsal mekanların zamanla onların elinden alınarak Şii dünyasına kazandırılma çabasıdır ki şu ana kadar İslam'ın en kutsal iki mekânı olan Mekke ve Medine şehirlerinin yerine İran'da bulunan Meşhed ve Irak'ta bulunan Kербela şehirleri Şii kesimin gözünde kutsallaştırılarak bir nebze Mekke ve Medine'nin bile önüne geçirilmiştir.

İran'ın 8 sene devam eden Irak'la savaşında Suriye'nin İran'ın yanında olması ilişkileri pekiştirmiştir. Özellikle Suriye toprağı olan Golan Tepelerinin İsrail tarafından işgal edilmesi İsrail'e karşı en sert söylemleri yapan İran ile Suriye'nin yakınlaşmasını gerektirmekteydi. İran, bölgeye hem İsrail'e komşu olması hem Şii Hilalin önemli parçası olması hem de Lübnan'a transit geçiş güzergahında bulunması sebebiyle çok değer vermekteydi. 2023 yılına girdiğimiz bu dönemde Suriye İç Savaşı'nda İran'ın en başından Esad rejimine olan desteği en güçlü şekliyle devam etmektedir. İran, savaşın başladığı 2011 yılından bugüne kadar Esad rejimine milyarlarca dolar değerinde askerî yardım ayırmış ve sayıları resmî olmasa da on binlerce üzeri asker göndermiştir.

Körfez'de küçük ve zengin bir petrol ülkesi olan Bahreyn, Suudi Arabistan destekli Sünni Halife ailesi tarafından yönetilse de nüfusun yarından çoğu Şii'lerden oluşmaktadır. Arap Baharı'nın Körfez'de yayıldığı ilk ülke olan Bahreyn'de Şii halk İran desteğiyle meydanlara dökülerek yönetimi protesto etseler bile Suudi Arabistan destekli Körfez birliklerinin baskılarıyla protestolar rejim değişikliği olmadan bastırılmıştır. Petrol bölgelerinin Şii nüfusun yoğun olduğu doğu bölgesinde olması İran'ın iştahını kabartmaktadır. Bahreyn'de Şii yönetimin oluşması Suudi Arabistan'ın yanı

sıra en çok komşusu Kuveyt'i rahatsız etmektedir çünkü Kuveyt nüfusunun yüzde 25-30%'u Şii'dir ve Bahreyn'de Şii rejiminin kurulması İran'la müttefiklik yapılmasına zemin hazırlayabilir. İran ayrıca eskiden Bahreyn'de Lübnan Hizbullah'ı örneğinde Bahreyn Hizbullah'ı oluşturmaya çalışmış fakat başarılı olamayarak Bahreyn ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

3.7. Arap Baharı'nın Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

3.7.1. Mısır Örneği

Arap Baharı'nın başladığı 2011 yılı itibarıyla Türkiye ve İran arasındaki rekabet ortamı hızla büyüyerek sahada nerdeyse askerî sürtüşmeye kadar dayanmıştır. Arap Baharı sonucunda ilk başta Tunus'taki Zeynelabidin bin Ali hükümeti devrilmiştir. Tunus sonrası Mısır ve Libya isyan ateşiyle yanarak Mısır'da 30 seneden fazladır görevde bulunan Cumhurbaşkanı H. Mübarek devrilerek ilk başta "Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Konseyi" daha sonra ise yapılan halk seçimleri sonrası yönetime M. Mursi gelmiştir. Mursi'nin seçilmesi Türkiye ile İran arasında Arap Baharı sonrası ilk ayrışmanın net olarak ortaya çıktığı siyasi etken olma özelliğine sahiptir.

H. Mübarek döneminde kısıtlı süren Türkiye-Mısır ilişkileri yeni yönetimin rejimi devralması sonucu hızlı bir ivme kazanarak Türkiye tarafından 2 milyar doların üzerinde kredi verileceği bildirilmiştir. Mısır'ın yeni yönetiminin Türkiye ile olumlu yönde ilişkilerini geliştirmesi İran ve İsrail başta olmakla Batı dünyası ve ABD'yi rahatsız etmekteydi. İran Orta Doğu'da Türkiye'yi, Arap dünyası içerisinde ise başta Suudi Arabistan olmakla 1979'dan itibaren Mısır'ı da kendisi için hasım olarak görmekteydi. Türkiye'nin Mısır'la yakınlaşması İran için Sünni güçlerin birleşerek İran'ın Suriye başta olmakla Orta Doğu'daki hedeflerine darbe indireceği endişesi taşımaktaydı. Fakat İran'ın endişelerine fazla mahal kalmadan Mursi, kendisinin atadığı Savunma Bakanı Abdulfettah el-Sisi tarafından askerî darbe sonucu 3 Temmuz 2013 tarihinde devrilerek ev hapsine daha sonra ise idamla yargılandığı şaibeli mahkemece tutuklandı. Meşru bir şekilde seçilen cumhurbaşkanının devrilmesi dünyada istenen etkiyi vermeyerek birçok Arap devletleri tarafından bile olumlu karşılandı.

Mursi döneminde iyi yönde gelişen Mısır-Türkiye ilişkileri hızla bozulmaya yüz tuttu (Sarıaslan t.y.: 189). Türkiye'nin Mısır'daki darbeyi şiddetli bir biçimde kınayarak tanımaması sonrası Mısır Cunta yönetimi de Ankara ile ilişkileri askıya alma stratejisi izleyerek Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin karşısında yer aldı.

Şekil 3.2: Mısır, Yunanistan, GKRY ve İsrail'in Türkiye'yi sıkıştırmak istedikleri alan (TRT Haber 2020)

Şekil 3.3: Türkiye'nin Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Meb Antlaşması 2019 (NTV 2019)

Mursi'nin özellikle Suriye konusunda İran'da yaptığı konuşmada âdeta İran'ı sert biçimde eleştirmesi ve Özgür Suriye'den yana destek verilmesine yönelik çağrılarını sonrası Mısır-İran ilişkileri iyice gerildi. Türkiye'nin Orta Doğu politikasında Mısır'la ortak kararlarda birleşmesi İran ile

Türkiye'nin ilişkilerini Arap Baharı sürecinde geren ilk ülke oldu. Etkileri devam edecek olan Türkiye-Mısır ilişkilerinden rahatsız olan İran, Mısır'la Mübarek sonrası iyi ilişkiler kurmak istese de mezhep farkları ve Suriye meselesinden dolayı istediğini alamamıştır. İki devlet ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer konu ise İran'ın Körfez ülkelerine rejim ihracıydı ki Mısır bu konuda çok hassastı. Mursi yönetiminin İran ile politik konularda ve mezhep ihtilafında ters düşmesine rağmen bu dönemde ilk defa Mısır'dan Tahran'a hava yolu seferleri yapılarak iki ülke arasında turizm anlaşması yapıldı. Aslına bakıldığında zaman neden Mısır, İran ile diğer alanlarda değil de turizm alanında anlaşma yaptı, bu ikili ilişkilerin düzelmesinden ziyade Mısır ekonomisinin refahına hesaplanmış adımdır. Mısır'ın İran ile olan ilişkilerine göz attığımız zaman Mısır'ın Camp-David Antlaşması'nı imzalaması devrim sonrası İran'la kötü ilişkiler gelişmesine sebep olmuştur. Enver Sedat'ın 1981 yılında suikast sonucu Halid el-İslambuli adlı bir teğmen tarafından askerî geçit sırasında vurularak öldürülmesi sonrası Tahran'da bir sokak ismi Halid el-İslambuli olarak değiştirildi. Tüm bu gelişmeler Mısır ve İran ilişkilerini çıkmaza sokmaktaydı. Bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri de Suriye'deki iç savaş sebebiyle gergin olduğundan Mısır konusunda aynı safta olmaları ilişkilerini geliştirmede.

A. Sisi'nin darbe sonucu yönetimi ele alması sonrası Mısır'ın her zaman yakın ilişkiler kurduğu Suudi Arabistan ve son dönemler iyi ilişkiler geliştirdiği Türkiye ile ilişkileri soğumuştur. Bunun sonucunda İran'la iyi ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Çünkü Suudi Arabistan da Kral Selman'ın yönetime gelmesi sonrası Mısır'da darbe rejimini destekleyen bazı siyasilere görevlerine son verilmesi ve Türkiye'nin darbeyi tanımaması büyük etki etmiştir.

3.7.2. Libya Örneği

Arap Baharı'nın Mısır'dan sonraki uğrak noktası 1969'dan beridir M. Kaddafi'nin iktidarda olduğu Libya oldu (Doğan 2012). Kaddafi'nin Türkiye ile ilişkilerine göz attığımız zaman Suriye-Türkiye sorunlarında Suriye'yi sonuna kadar desteklemiş daha sonra ise ilişkileri düzelterek Kıbrıs Harekâtı'nda Türkiye'ye cephane ve yakıt ikmali sağlamıştır. Libya'da isyanın ilk başladığı 2011'de Türkiye, kısa süreliğine Kaddafi yanında durarak daha çok insani krizin önlenmesi ve halkın meşru taleplerinin kabul edilmesinden yana tavır almaktaydı. İlerleyen süreçle beraber olayların iç savaşa doğru evrildiği süreçte Türkiye, tutumunu değiştirerek açıkça muhaliflerden yana tavır almış ve UGK'yi Libya'nın meşru temsilcisi olarak tanımıştır. Devrim sonrası yeni Libya hükümeti ile iyi ilişkiler geliştiren Türkiye, Doğu'da etkin olmaya çalışan ve ülkenin önemli kısımlarını ele geçiren Suudi Arabistan, BAE, Mısır, Yunanistan ve şüpheli kimi kaynaklara göre İran destekli ayrılıkçı Halife Hafter'e karşı tutum içerisinde bulunmuştur. Libya'nın meşru hükümeti ile iyi ilişkiler geliştiren Türkiye, Akdeniz'de teklenmesine karşın MEB antlaşması imzalayarak Mavi Vatan'da söz hakkının kendisinde olduğunu göstermeye çalışmıştır.

İran'ın devrim sonrası Libya hükümeti ile ilişkileri çelişki içerisindedir. Çünkü Libya'da devrim sonrası iç savaşın taraflarından olan General H. Hafter; ABD, İsrail, Suudi Arabistan, BAE ve Mısır yanlısıdır. Bu da İran'ı Hafter'in karşısında yer almaya itmektir. İran bu politikası ile istemeyerek de olsa Libya konusunda Türkiye ile aynı safta görülmektedir. Fakat genel olarak Arap Baharı sonrası Orta Doğu politikasında Türkiye ve İran'ın politikaları birbirlerine zıt gelişmektedir ki bunun da en büyük sebebi Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve İran'ın mezhepsel politikasıdır. Buna örnek olarak Bahreyn ve Yemen'de Şii nüfusun ağırlığından dolayı ayaklanmaları desteklerken, Suriye'de Sünni muhalif halkı desteklememesidir. İran, Libya politikasında Türkiye ile aynı politika yürüterek UMH'yi desteklediğini açıklasa da Türkiye kadar iç savaş yaşanan hiçbir tarafa somut destekte bulunmamıştır.

3.7.3. Suriye Örneği

Arap Baharı sonrası Türkiye ile İran arasında ilişkileri en fazla geren ve askerî çatışma noktasına getiren ülke hiç şüphesiz her iki devletin komşusu olan Suriye'dir. Suriye, 1980'lerden 1998 yılına kadar PKK'yı her türlü askerî ve lojistik anlamda destekleyerek bölgede Türkiye'yi zayıflatmaya çalışmaktaydı (Yavuz ve Erdurmaz 2012: 149). Arap Baharı'nın sıçradığı Suriye'de Türkiye'nin konumu halkın meşru isteklerinin Esat tarafından karşılanması ve acilen reformlar yapılmasıydı (Yavuz ve Erdurmaz 2012: 226). İran ise bu konuda eski dostuna göz kırparak her türlü yanında olduğunun daha isyanın ilk günlerinden belirtmişti. Suriye'de göstericilere ateş açılması halkın yavaş yavaş silahlanmasına sebep olarak iç savaş ortamı doğurdu. Olayların bu şekilde gelişmesi sonrası Türkiye, Esad rejimini tamamen gayrimeşru sayarak görevi bir an önce bırakması gerektiğini, İran ise meşru rejim olarak devam etmesi gerektiğini bildirdi ve her türlü gizli ve açık yardımlarda bulundu. Suriye'de mevcut rejimi halkın büyük çoğunluğu protesto ederken destekleyen azınlık kitle ise Esad'ın asıl dayanağı olan Nusayri kitlelerdi (Yavuz ve Erdurmaz 2012: 222). Suriye'de Baas rejiminin İran ile olan yakınlığı Türkiye dâhil diğer Arap devletlerini tedirgin etmekte ve bölgeyi İran'ın ileri karakolu olarak görmekteydiler (İdiz 2011).

Türkiye, kısa zaman içerisinde Esat'la tüm ilişkileri keserek Suriye ordusundan ayrılan subayların kurduğu ve genelde Sünnilerden oluşan ÖSO'yu açıkça desteklemeye başlayarak Türkiye'de örgütlenmelerine izin verdi (Aydıntaşbaşı 2011). Suriye rejimi Türkiye'nin bu hamlesine karşılık olarak PKK kozunu kullanmak suretiyle Türkiye'yi tehdit etmeye çalışmıştır (Karagül 2011).

Suriye politikaları sebebiyle İran ve Türkiye'nin ayrı cephelerde bulunması sebebiyle 2012 yılında Türkiye'nin İran'a 10 milyar dolar ihracatı, 12 milyar dolar ise ithalat hacmi varken Suriye İç Savaşı sonrası gerilemiştir. Suriye'yi İsrail karşısında ileri karakol olarak gören İran, Türkiye'yi bölgede Batı güdümünde hareket eden iş birlikçi devlet olarak görerek Esad rejimine kendi tabiriyle

ABD ve dış tehditle ülkenin bölünmemesi için yardım etmekteydi. Türkiye ise ülkesindeki milyonlarca mülteciye dolaylı rejimi kınamakta ve muhalefete ilk başlarda her türlü desteği açıkça sunmaktaydı.

3.8. İran'ın Orta Doğu Siyasetinde Türkiye'nin Yeri

20. yy. başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tutması, İran'da ise Kaçar Hanedanlığı'nın zayıflaması sonucu iki devlet arasında sınır anlaşmazlıkları yaşanmaya başlamıştır. Sınır anlaşmazlıklarına ek olarak iki devlet arasında birbirine güvensizlik ortamı hâkimdi çünkü İran sınırları içerisinde yaşayan Sünni kesim ve Azerbaycan Türkleri konusunda Türkiye'ye güvenmemekte, Türkiye ise İran sınırına yakın Kürtler ve Ermeniler konusunda İran'a güvenememekteydi. 1925 yılına gelindiğinde İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılarak İngilizlerin desteğiyle yerine Fars Pehlevi Hanedanlığı'nın gelmesi, Türkiye'de ise genç cumhuriyetin kurulması sonrası ilişkilerde bir nebze iyileşme görülmüştür fakat bu ilişkiler tam anlamıyla güvene dayanmamıştır.

Cumhuriyet sonrası İran ve Türkiye arasında sınır anlaşmazlıklarına sebep olan bölge İran'a bırakılmıştır. Anlaşmazlığın yaşandığı Küçük Ağrı Bölgesi daha sonra bölgede Kürt isyanları sonucunda Van'ın Kotur kasabasına karşılık Türk toprağı olarak İran'la karşılıklı değiştirilmiştir. Bu da kolay olmamıştır. İsyandar sonrası Türkiye, İran karşısında iki seçenek koymuştur. Ya toprak değişimi veya isyancıların vurkaç taktiğı uygulayarak İran'a kaçmalarını kökünden halletmek için Türk ordusuna İran topraklarında operasyon izni verilmesi. 1926-1930 yılları arasında Türkiye ve İran tarafında Kürt nüfusun isyana kalkarak şu anki Ağrı Bölgesi'nde "Ağrı Kürt Cumhuriyeti" kurması sonrası Türk ordusunun sert müdahale ederek isyanı yatıştırması sonrası İran ile olan sınır anlaşmazlıkları da yavaş yavaş çözüme aşamasına girmiştir. Ağrı Kürt isyanları sonucunda Türkiye ve İran sınır güvenlikleri için toprak mübadelesi yapmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye-İran İlişkilerinde ikinci aşama olan 1979 İran Devrimi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmayarak ilk başta sonuçlarının net görülmesi açısından tedbirli yaklaşmış daha sonra ise resmen tanınmıştır. Batı tarafından İran'da gerçekleşen bu devrim SSCB'nin işine yarayacak sonuç olarak değerlendirilmiş ve İran'ın SSCB safına geçeceği korkusu hâkim olmuştur. İran, aynı zamanda Türk soylu halkına karşı endişe duyuyor ve bu da Türkiye'yi rahatsız ediyordu (Şimşir 2004: 15). Diğer yandan endişe kaynağı laik rejim yerine İran'da İslamcı rejimin kurulmasının Türkiye açısından olumsuz etkileri olacağı düşünülerek bu devrimin Türkiye'yi de etkileyeceğı düşünülse de olaylar sanılanın aksine cereyan ederek iki ülke iyi yönde ilişkiler kurmuşlardır. Her iki ülke geçmişten acı tecrübeler edinmesi sonucu ilişkilerini iyi seviyede tutmaya çalışmış özellikle İran uluslararası alanda yalnız kalmasının sonucu olarak komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Türkiye

tarafından da olumlu karşılanan bu politika sonucunda her iki ülke ekonomik iş birliğini sürdürerek özellikle SSCB tehdidine karşı sert tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Türkiye daha çok NATO bünyesinde Batı ile ilişkilerini geliştirerek âdeta bölgede ABD üssü hâline gelmek suretiyle SSCB için Batı tehdidinde tampon bölge konumundaydı. İran ile olan ilişkilerde Türkiye S. Demirel yönetiminde İran ile ters düşmesine rağmen ilişkileri fazla bozmadan devam ettirmek zorunda kalmıştır ki bu 2 sebebe dayanmaktaydı. İlk önce daha yalnız bırakılan İran'ın SSCB safında yer alarak Türkiye'nin karşısında olma tehdidi, ikincisi ise İran'ın petrol cihetinden zengin bir devlet olması ki petrol Türkiye için hayati derecede önem arz etmekteydi. Ayrıca Türkiye, İran'a karşı uygulanan ambargolarla taraf değildi ve bu ambargoların yarardan çok zarar getireceğine inanmaktaydı çünkü 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan dolayı ABD tarafından Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmış ve Türkiye bu acı olayı deneyimlemişti. İki ülkeyi korkutan şey Türkiye tarafından İran'a laik rejimin ihracı, İran tarafından ise Türkiye'ye dinî rejimin ihraç edilmesi endişesiydi. Fakat her 2 devlet bunu yapmaktan aciz durumda görünmekteydiler. Türkiye aynı zamanda İran'da her ne kadar farklı devlet politikası uygulaması olduğunu görse bile bunu kaos ortamına tercih etmekteydi çünkü bir diğer önemli etken İran'da bulunan yoğun Kürt nüfusuydu.

İran'ın 1979 devrim sonrası Orta Doğu siyasetini incelediğimiz zaman hedefinin rejim ihracı yapmak olduğu görülmektedir. İran'ın Suriye, Irak, Yemen, Lübnan, Bahreyn başta olmakla çeşitli Orta Doğu ülkelerinde söz sahibi olmak istediği görülmektedir. İran'ın Orta Doğu'da söz sahibi olmak için karşısındaki en büyük engel iki Sünni komşusu olan Türkiye ve Suudi Arabistan'dır. Her iki ülke günümüzde İran için bölgesel rakip konumundadır. Türkiye ve Suudi Arabistan, Orta Doğu siyasetinde İran'a ters düşmektedir. Bunu özellikle Irak, Suriye, Yemen ve Bahreyn örneklerinde açıkça görmekteyiz. Devrim sonrası Türkiye ile her ne kadar güvene dayanmayan iyi ilişkiler geliştirilmiş olsa bile bir sonraki sene İran-Irak arasında patlak veren 8 senelik savaşta İran, Türkiye'nin kendisine destek vermesini beklemiş fakat Türkiye tarafsız politika benimseyerek İran safında yer almamıştır. Türkiye, bu dönemde hem Irak ile hem de İran ile iktisadi ilişkilerini devam ettirerek kâr kazanmıştır. Savaş devam ederken Irak tarafından Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı inşa edilerek Türkiye'ye önemli ekonomik getiri sağlamıştır.

İran-Irak Savaşı, İran'ın Orta Doğu'ya rejim ihracı yapmasını uzun bir süre engellemiştir. 1989'da İran'da son karar merci olan dini lider Humeyni'nin ölmesi sonrası reformcu Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olması Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmasına sebep olmuş, İran'ın uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulmak için komşularla iyi ilişkiler kurmasını zaruri kılmıştır. İlişkilerin normalleşmesiyle Orta Doğu'da faaliyetleri kısıtlı olan İran, Türkiye ile fazla karşı karşıya gelmemiştir. Orta Doğu'da Suriye başta olmakla Irak, Lübnan, Yemen ve diğer ülkelerde on binlerce militanı bulunan İran'ın bölgesel en büyük hedeflerinin başında Irak gelmektedir. Çünkü Irak, İran sonrası en fazla Şii nüfusa sahip ülkedir. İran'ın Irak politikası Türkiye ile çatışmaktadır. Her iki ülkenin bölgesel güç olma yolunda hedefleri olduğundan Orta Doğu'da karşı karşıya gelmektedirler.

İki devletin Orta Doğu'da askerî olarak açıkça iki farklı cephede savaştıkları yer Suriye'dir. 2011 Suriye İç Savaşı'nın başlamasıyla beraber İran en üst eski müttefiki olan Esad rejimine her türlü destek vereceğini açıklayarak savaşın tarafı olmuştur. İran ordusunun Suriye'de bulunduğu gerçeğini ilk başta inkâr eden İran rejimi, zamanla çok sayıda asker ve üst düzey generallerinin öldürülmesi sonrası bunu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Türkiye ise ilk başta Esad rejimine reformlar konusunda tavsiye verse de Esad rejiminin sözünü tutmaması ve halkın üzerine ateş açmaya devam ederek, yaranan krizi daha da büyüttüğü gerçeğine dayanarak, Türkiye Esad'a karşı tutumunu sertleştirerek muhalifleri tamamen destekleme politikası gütmüştür.

Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesinde askeri faaliyetleri İran tarafından sert bir şekilde eleştirilmekte ve bölgenin Türkiye tarafından işgal edildiği yaygarası çıkarılmaktadır. Irak siyasetinde Türkiye ve İran'ı karşı karşıya getiren bir diğer unsur ise Kürt mücadele gruplarıdır ki Türkiye bunlardan KDP'yi İran ise KYB'yi desteklemekteydi. KYB, aynı zamanda bölgede güçlenmek için PKK ile iş birliğine yanaşmaktaydı. KDP ise Türkiye'nin yardımları sonucunda sınır bölgelerinde karakollar kurarak PKK'nın geçişlerini ciddi oranda engellemiştir. KDP ve KYB arasındaki askeri çatışmalarda Türkiye, KDP'ye askerî desteğin yanı sıra 36 tank verirken İran da 5.000 kişiden oluşan Şii savaşçıları KYB safında savaşmak için göndermiştir. Türkiye aynı zamanda Kuzey Irak'ta PKK terör örgütüne karşı da askeri faaliyetlerde bulunmaktaydı (Şimşir 2004: 286). Kuzey Irak'ta güç boşluğundan her iki ülke yararlanmaya gayret etmişlerdir. Türkiye, Irak'ta ortaya çıkan güç boşluğu sonrası demokratik Irak'tan yana olurken İran her fırsatta Şii güçleri örgütleyerek tek başına Irak'ta söz sahibi olmak ve Şii rejim tesis etme yoluna gitmiştir. Ayrıca Irak'ın özellikle Türkmenler ve Kürtlerin beraber yaşadığı Kerkük ve Musul şehirleri petrol cihetinden çok zengin olması sebebiyle İran bu bölgelerde kendi nüfus alanını oluşturmak için Türkiye'yi rakip olarak görmektedir. Bölgenin petrol açısından bir diğer avantajı dünya petrol rezervlerinin önemli kısmının burada bulunması ve bu petrolün fazla derinlikte olmayarak çıkartma maliyetlerinin de düşük olmasıdır. Hem Türkiye hem de İran'ın Irak konusunda ortak yönleri bölünmemiş Irak'tan yanadır çünkü her iki devlet, Kürt sorunundan dolayı istikrarsız Irak arzulamamaktadırlar. İran özellikle PKK konusunda Kürtlere destek verse bile dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani 1994'te bir konuşmasında bunu inkâr etti (Şimşir 2004: 23).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN IRAK VE SURİYE İLE TOPRAK İDDİALARI VE TÜRKMENLER

4.1. Modern-Ulus Devlet Olgusu

Belli sınırlar üzerinde çizilmiş topraklarda hem yönetsel gücü elinde bulunduran hem bürokratik sistemi geçerli olan hem de yabancı veya inanç baskısı olmayan ve geleneksel devlet yapılarından seçilen devletler modern devletler olarak tanımlanmaktadır.

Modern-ulus devlet olgusu, 1789 Fransız İhtilali sonrası popülerlik kazanarak, milliyetçi dalganın artmasına ve sonucunda imparatorlukların azınlıklar veya halkları tarafından devrilerek daha modern ve devletin her alanda attığı adımlar sonucu bekasını güçlendiren ve vatandaşına daha iyi hizmet sunan devlet yapısıdır. Uygar devletin meydana çıkması ve ilerleme kaydetmesi iki temel olgu üzerinden değerlendirilebilir. İki aşamalı süreçten geçen uygar devlet yapısı bu şekilde sıralanabilir:

1. Bağlı olduğu hukuk temeli dönüştürülen veya değiştirilebilen, seküler, merkezileşen, laik iktidar olarak uygar devlet,
2. Merkezî idare etme sistemini ve bürokratik oluşumunu tamamlayarak kurumsallaşan uygar devlet (Kurt 2018).

Uygar devlet oluşumu aynı zamanda yargı sisteminin de bağımsız olarak kurulmasından geçer ki bu amaç doğrultusunda Osmanlı sonrası Irak’ta davalara İngiliz yargı sistemi içerisinde bakılması için eski Sudan hukuk görevlisi R. B. Carter görevlendirilmiştir.

Modern devlet, aynı zamanda vatandaşların güven ve emniyetini sağlayarak yeri geldiğinde kendini kınayabilen ve geleceğe dönük istikrarlı bir şekilde planlama yapabilen devletlerdir.

4.2. Genel Hatlarıyla Türkiye-Irak Sorunları

Türkiye ile Irak arasında ilk sorun elbette ki Osmanlı sonrası sınırlar olmuştur. Türk idaresi sonrası İngiliz manda yönetiminde olan Irak ile sınır anlaşmazlığı İngiltere-Türkiye arasında yaşanmıştır. Bu anlaşmazlık, ‘‘Musul Sorunu’’ olarak yıllarca Türkiye’yi meşgul etmiştir. Ayrıca Irak’ta yaşayan milyonlarca Türkmen’in var olması da zaman zaman gerilime yol açmıştır (Kabaklı 2003). Kuzeydeki Kürt sorunu ve PKK’nın bölgede istikrar kazanması da Irak’la ilişkileri germiş;

ayrıca su sorunu, petrol anlaşmazlığı ve Filistin meselesi yüzünden de ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır.

Osmanlı döneminde 4 eyalete bölünen Irak, 1831'den sonra 1. Musul, 2. Basra, 3. Bağdat olmak üzere 3 eyalete bölünmüştü. 1914 yılı sonlarına kadar Osmanlı idaresinde kalan bölge 23 Kasım'da İngilizlerin işgaline uğramış ve ilk başta Basra elden çıkmıştır. 11 Mart 1917'de Bağdat ve Samarra şehirleri de İngiliz işgaline uğramıştır. Fakat Musul hala Türk kontrolündeydi. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı, Mondros Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmiş ve fiilen dağılmıştı. Bu antlaşma sonrası yönetimden gelen ısrarlar üzerine Türk ordusu Musul'u da savaştan önce İngilizlere bırakmıştır (Demirbaş 2019). Musul'un İngilizlere bırakılması sonrası her ne kadar Türkiye, İngiltere ile müzakereler yapsa da sonda karar verilmesi için MC'ye götürülen Musul sorunu İngilizlerin eliyle Irak lehine sonuçlanarak Türkiye'den kopartılmıştır (Demirbaş 2019: 52-60). Karşılığında sadece Musul petrollerinden elde edilecek gelirin İngilizler ve komisyoncu şirketler tarafından tüm hisseleri alındıktan sonra Irak'a kalan çok cüzi hissesinin sadece yüzde 10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakılmış fakat Türkiye'nin kendi rızasıyla 4 sene sonunda 500.000 paund karşılığında bu hakkından feragat etmiştir. Musul'un yanı sıra bölgede yaşayan Türkmenler yüzünden zaman zaman Türkiye ve Irak arasında soğuk rüzgârlar esmiştir.

4.3. Irak'ın Türkmen Politikası ve Türkiye

Türkmenler daha önceleri Şaman ve Putperest bir kavim iken İslam dininin gelmesi sonrası Müslümanlaşmış Türk kavmidir (Hürmüzlü 2006). Irak'ta yaşayan Türkmenler, Türk idaresi sonrası hep baskıya maruz kalmışlardır. Zaman zaman taşınmaz almaları yasaklanmış ve zorunlu göç etmeleri için devlet tarafından mecbur bırakılmışlardır (Kerküklü 2006: 132). Özellikle Saddam döneminde bazı Türkçe yerlerin ismi değiştirilerek Araplaştırılmış ve çeşitli bahanelerle yüzlerle Türkmen öldürülmüştür (Sirkeci 2005). Türkmenler, 2003 işgal öncesi de sonrası da hak ettikleri yeri alamamakta ve kendilerine özgü yönetim biçimi oluşturamamaktadırlar. 2003 ABD işgali sonrası da işgal güçleri Türkmenleri asimile etmeye çalışmış ve Kerkük gibi Türkmenlerin yoğun yaşadığı kente Kürtler yerleştirilmiştir. Türkmenlerin aktif olarak siyasete katılmaması ve Kürtler, Şiiler gibi seslerini çıkaramamasının sonucu olarak 1980'lerden devam eden Araplaştırma politikalarının devamı olarak Türkçe isimler Araplaştırılmış, Türkmenlerin Kerkük'te otoban inşaatı bahanesi ile evleri tahliye edilmiş, daha sonra ise Araplara verilmiştir. Aynı zamanda Türkmenlerin belirli bölgelerden taşınmaz emlak almaları yasaklanmıştır. İran'la savaş yıllarında bile Türkmen liderler ön cepheye gönderilerek öldürülmeleri sağlanmıştır. Türkmenleri mücadelelerinde kendi yanlarında görmek isteyen Kürtler bile kendi özerklikleri konusunda destek bulmak amacıyla Türkiye'nin de garantörlüğünü teklif etseler bile ne Türkiye ne de Türkmenler bunu kabul etmemişlerdir. Kürtler eğer Türkmenleri yanlarına

çekebilirlerse özerk bölgeler içerisinde Kerkük bölgesini de katacak ve elini sağlamlaştıracaktı. Kürtlerin bağımsızlık yolunda mihenk taşı olmak istemeyen ve rejimle aralarında daha fazla mesafe koyarak acıların merkezinde olmaktan kaçınan Türkmenler, Kürtler ile ittifaka olumlu bakmamışlardır.

30 Ocak 2005 tarihinde ülkede 275 sandalyeli meclis için yapılan seçimleri Sünni Arapların genel olarak boykot etmesi sonucu en fazla oyu 140 sandalye ile Şii "Birleşik Irak İttifak"ı kazanmıştır. 5 sene sonra meclisteki üye milletvekili koltuğu sayısı 275'ten 325'e çıkarılmıştır. Kürtler bu seçimlerde meclise 75, Türkmenler ise 12 vekil çıkarmışlardır. Fakat hükümeti kurmak için en az 175 sandalye almak zorunda olan partiler mecburen ittifak kurmak zorunda kalmışlardır. 22 Nisan 2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerini Kürt Celal Talabani kazanmıştır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra hükümeti kurma görevi Şii ittifakının adayı Nuri el-Maliki'ye verilmiştir. Fakat ne Maliki yönetimi ne de kendinden önceki ve sonraki hiçbir yönetim Türkmenlere hak ettikleri yeri vermemiştir.

4.4. Osmanlı İdaresinde Musul Vilayeti

Daha önceleri kasaba olan Musul, ilk defa 641 yılında Hz. Ömer yönetiminde Araplar tarafından fethedilerek Müslümanlaştırıldı. Kasaba olan Musul, zamanla şehir haline gelerek kısa sürede tüm İslam âleminin en gözde şehirlerinden biri halini aldı ve Irak'ın kapısı kabul edildi. Şehrin ismi Irak ve Cezire bölgelerini birbirine bağladığı için Musul adlandırıldı. Musul, Emevi hilafeti döneminde (661-750) altın çağını yaşayarak gelişti. Emevi sonrası Abbasiler zamanında (750-1258) şehir daha da mamur hale gelerek Irak'ın incisi oldu. 1056 yılına gelindiğinde Türk devleti olan büyük Selçuklular'ın eline geçen şehir, zamanla el değiştirerek diğer Türk devleti Zengiler'in hakimiyeti altına girerek başkent oldu. 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı idaresine katılarak en son I. Dünya Savaşı'ndaki İngiliz işgaline kadar birkaç defa Safeviler'le yaşanan çatışmalar sebebiyle el değişse de genel olarak Osmanlı idaresinde kalmaya devam etti (Demirbaş 2019: 19). Musul 1691 ve 1934 yılları arasında nüfus olarak 2 kat büyüme gösterdi (Khoury 2003). Osmanlı idaresinde Musul, ilk başta Diyarbakır'a bağlanarak sancak kabul edilmiştir. Zamanla Musul Sancağı 2 nahiyeye bölünmüştü: 1. Aşayir'i Seb'a, 2. Şeyhan. Bu 2 nahiye toplamda 506 köyden oluşmaktaydı. Zamanla bu sayı 3.000 köy, 25 nahiye ve 18 kazaya bölündü. 1534 yılına gelindiğinde Musul eyalete dönüştürüldü. Eyalet statüsünde olan Musul, 1851'de Bağdat Sancağı'na bağlandı ve 27 sene sonra vilayet statüsü verilerek Kerkük (Şehri-Zor) ile beraber doğrudan İstanbul'un idari sistemine dâhil edildi. 1912 yılına gelindiğinde Musul sınırları Diyarbakır, Van, İran, El-Zor ve Bağdat'a kadar uzanarak Kerkük, Musul ve Süleymaniye sancaklarını kapsamaktaydı. 1890'da Musul vilayetinin toplam nüfusu 60.000, 17 sene sonra yapılan nüfus sayımında ise bu rakam azalarak 54.421'e düşmüştür. Musul nüfusunun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Osmanlı idaresinde

Musul'da zaman zaman Yezidi ve Şamar aşiretinin isyanları görülmekteydi. Bu sebeple yerel isyanları yatırmak için Osmanlı 1834'te M. Bayraktar Paşa'yı Musul'a göndermiş ve onun gayretleri sayesinde isyanlar bastırılarak Türk otoritesi sağlamlaştırılmıştır. 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar Osmanlı idaresinde kalan şehir, bu mütarekeden kısa bir süre sonra boşaltılarak İngiliz birliklerine teslim edilmiş ve MC kararı doğrultusunda Irak'a bağlanmıştır (Demirbaş 2019: 90-91). İşgal dönemlerinde Musul'da nüfusun yüzde 60%'lık gibi büyük çoğunluğu Kürtlerden, yüzde 30'u Araplar ve Türklerden, geri kalan yüzde 10%'luk kısmı ise diğer ırk ve dinî inançlardan insanları kapsıyordu.

4.4.1. Osmanlı Döneminde Musul Sorunu

Musul sorununun temeline indiğimiz zaman ilk başta bu bölgenin hem coğrafi özelliği hem de tüm dünya için önemli olan zengin petrol yataklarına ev sahipliği yaptığını bilmemiz lazım. Musul'un Türkler için en büyük önemlerinden birisi doğu sınırlarının güvenliği için önemli strateji nokta olmasıydı (Khoury 2003). Bu önemli doğu eyaletinde daha 19. yy. sonlarında farklı Batılı devletlerin araştırma şirketleri, Osmanlıdan bu bölgede çeşitli isimlerle kazı yapmak için izin istemekteydiler. Sultan II. Abdülhamit döneminde hem Musul hem de civarının zengin petrol yataklarıyla dolu olduğu tespit edilmiş, hem de istihbarat servisi olan Yıldız Teşkilatı sayesinde bölgede çeşitli araştırmalar yapan şirketler yakından kontrol edilmiştir. Özellikle İngiliz şirketleri arkeolojik kazı adıyla petrol arama faaliyetlerinde bulunmaktaydılar (Demirbaş 2019: 69). Musul'da petrol faaliyetine ilişkin araştırma yetkisi 1890'da Abdülhamit tarafından Ermeni asıllı Kalust Gülbekyan'a havale edilmiş ve o da araştırma faaliyetlerinin sonucunda bölgede petrol yatakları olduğunu rapor etmiştir (Demirbaş 2019: 78-79). Bunun üzerine 1898'de petrol arama faaliyetlerinde kullanılacak alanlar Sultan tarafından özel bölgeler ilan edilmiştir. Hatta Musul petroleri Osmanlı politikasına yön vermiş ve devlet Almanya safında yer alarak dostluk ilişkileri kurmuştur. Petrole fazlaca ihtiyaç duyan Fransa, İngiltere, Rusya gibi hegemon imparatorluklar karşısında çok zayıf kalan Osmanlı, Almanya gibi bir güçle ittifak yapmayı mecburi olarak denge unsuru gibi görmüştür. 1904 yılına gelindiğinde Osmanlı, Musul ve Bağdat'ta petrol arama faaliyetleri için 'Anadolu Demiryolları Şirketi'ne 1 senelik izin vermiş; şirket de bu yetkisini yüzde 40% kârla Alman 'Deutsche Bank'a devretmiştir. Faaliyetler sonucu petrol kuyularına ulaşılsa da 1907 yılı Jön Türk devriminden sonra işlemler askıya alınmıştır. 1909'da Osmanlı içinde devrimler yaşanması sonrası Sultan'ın şahsi mülkü kabul edilen Musul ve Bağdat, Maliye Bakanlığının imtiyazına verilerek Alman şirketine tanınan arama faaliyet izni iptal edilmiş ve bu izin Amerikalılara, 1910'dan sonra ise İngilizlere verilerek I. Dünya Savaşı'na (1914) kadar bu şekilde devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sonlarına doğru İngilizler, Bağdat'a kadar Irak topraklarını işgal etseler bile Musul hala Türklerin elindeydi. Son Osmanlı Meclisinde dahi Musul Osmanlı sınırları içerisinde kabul edilmekteydi (Ertuğrul 2006). Musul'da

eskilerden beridir Türk, Arap ve Kürtçe'nin yanı sıra Aramicede konuşulan diller arasındaydı ((Khoury 2003: 212).

Musul sorunu, 30 Ekim 1918 Mondros Anlaşması ile başlayarak bir daha Türkiye'ye dönmeyen ve MC tarafından verilen kararlar ile Irak sınırları içerisinde kalan Türk toprağıydı. Mondros Anlaşması yapıldıktan sonra İngiliz ordusunun antlaşmanın 7. maddesinin dayanarak 15 Kasım'da şehri işgal ettiler. İngilizlerin işgal için sebep gösterdikleri 7. maddeye göre eğer güvenlikleri gereğiyle tehlike arz edecek durum olursa istenen bölgelerin işgal edilebileceğiydi. Fakat Musul'un işgali, Bağdat ve Basra'nın işgali ile kıyaslanamayacaktı çünkü Bağdat ve Basra, Irak'ın nüfuzca Arap bölgeleri olduğundan ve ilaveten de 1918 Mondros Mütarekesi'nden önce alındıkları için kabul edilebilir durum olduğu varsayılsa bile Musul hem nüfuzca kalabalık Türkmen nüfusu hem de mütareke sonrası alındığından dolayı Türkiye'nin bu bölgeleri kaybetmeyi göze alması mümkün değildi. İngilizlerin bahaneleri sonrası kaybedilen Irak topraklarına ek olarak Musul da işgal edildi (Kısıklı 2003). Osmanlı ordularının çekilmesi sonrası Musul'a giren İngiliz orduları, bölgeyi istedikleri gibi elde tutamayıp Kürt kabilelerinin ve yerli aşiretlerin dirençleriyle karşılaşmış ve hatta yerli aşiretler Türk Kurtuluş Ordularıyla birleşmek istemişlerdi. Süleymaniye ve Kerkük'te aynı şekilde Müslüman Kürt aşiretleri tarafından direnç gösterilmiş ve İngilizlere vergi ödenmek istemeyerek Osmanlı idaresi arzulanmıştır. Musul bölgesinin Türkiye açısından önemi hem Türkmen konusu hem de sınır meselelerini ilgilendirdiği, İngilizler için ise petrol rezervleri ve stratejik önemi için çok önemlidir. Hatta Türkiye, İngilizlerin Musul'u Türkiye'ye bırakmak karşılığında petrol konusunda da taviz vermeye hazırды. 1921 yılına gelindiğinde İngiltere, Erbil ve Revanduz'da yaşayan Türkiye yanlısı Sürücü aşiretine saldırmış ve bölgeyi tekrar istila etmiştir. Bu gelişme üzerine Türk ordusu Yarbay Özdemir Bey komutasında Revanduz'a doğru taarruz ederek hem toprak kazanımları elde etmiş hem de desteklediği aşiretlerin cesaretini artırmıştır. 7 Eylül 1922'de Fevzi Çakmak, Musul'u İngiliz işgalinden kurtarmak için ordularla hareket etmek için hazırlık yapmış fakat durum gerçekleşmemiştir. Musul'un kuvvet kullanılarak İngilizlerden temizlenmesi için ordu hazırlık durumuna getirilmiş olsa da iç isyanlar sebebiyle başarıya ulaşmamıştır. Musul hem stratejik konumu hem de kuzeyde Türkiye, doğusunda ve batısında İran ve Suriye ile komşu olmasından dolayı önemlidir ve ayrıca Irak topraklarının 5'te 1'ine denktir. Musul'u değerli kılan şey Irak için toprak bütünlüğü, petrol ve egemenlik; Türkiye için Türkmenler ve stratejik konumu; Kuzey Irak Kürtleri için ise petrol ve kuzeyde kurdukları Kürdistan'ın bir parçası olarak nitelendiriliyor. Türkiye için Musul'un bir diğer önemi Musul ahalisinin Türkiye'ye dönme isteğinde olmasıydı (Hürmüzlü 2006). Ayrıca Musul petrolünün de önemi küçümsenemez.

4.4.2. Türkiye ve İngiltere Arasında Musul Müzakereleri

Temeli Sivas ve Erzurum kongrelerine kadar uzanan Musul'un Osmanlı sınırları içerisinde yer almasını da kapsayan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görüşülerek vatan topraklarının nereleri kapsadığıyla ilgili 28 Ocak 1920'de 'Ahd-i Millî Beyannamesi' kabul edildi. Bununla da aslında Türkiye'nin güney sınırları çizilmiş oluyordu. Gizli oturumda alınan bu karar kısa süre içerisinde açık oturumla yabancı basına ve dünya kamuoyuna duyuruldu. Musul konusunda asıl baş belası olan İngiltere, Misak-ı Millî'den rahatsız olarak aynı sene 16 Mart'ta başkenti işgal ederek son Osmanlı Meclisi'ni dağıttı. Buna rağmen aynı yıl 23 Nisan'da Ankara'da TBMM açıldı ve Misak-ı Millî sınırları aynen olduğu gibi tüm mebuslar tarafından kabul edildi.

İngiltere ve Türkiye arasındaki Musul sorununa binaen görüşmeler yapan iki devlet, Lozan Konferansı'nda Musul'u uzunca müzakere etmişlerdir (Kısıklı 2003). Lozan Konferansı'nın Başkanı Lord Curzon; Musul, Kerkük ve Süleymaniye hususunda nüfus cihetinden yalan istatistikler vererek toplam nüfusun 804.000 olduğunu ve 455.000 gibi ezici çoğunluğa sahip Kürt nüfusuna karşılık sadece 66.000 Türk olduğunu, ayrıca Türkiye'nin savunduğu Türk-Kürt aynı kökten gelen Müslüman milletlerdir tezine karşılık Kürtlerin tamamen ayrı millet olduğu ve bu bölge halkının da ekonomik ilişkilerini Türkiye değil Irak ve Suriye ile yaptıklarını savunmaktaydı. İngilizlerin savunduğu bir diğer tez ise Musul'un Türkiye'ye bırakılacağı hâlde Irak'ın güvenlik açığına düşeceğini ve Türkiye'nin Bağdat'a 60 km mesafede olmasının kabul edilemez olduğunu savunmaktaydılar. Ayrıca verilen istatistikler şişirilerek güya bölgede 186.000 Hristiyan Arap'ın yaşadığı ve güvenlik endişesiyle Hristiyan halkın kaderinin Türkiye'ye terk etmenin kabul edilemez olduğu teziydi. Fakat 1919 istatistiklerine bakıldığı zaman Musul'da toplam nüfusun 350 binin üzerinde olduğu ve bunun da sadece 50 bin gibi 7/1'nin Hristiyan olduğu görülmektedir (Hürmüzlü 2006: 50). Görüşmeler sırasında Türk tarafı Musul petrolünden yararlanma konusunda İngilizlere tavizler vermeye hazır olduğunu bildirmesi üzerine İngiltere, Musul konusunun petrolle hiçbir ilişkisinin olmadığını söylemişti. Musul konusu 1920 başlarından Türkiye'nin gündeminde olmuş ve Lozan Konferansı'ndan önce de İngiltere ile olumsuz görüşmeler yapılmıştı. Türk tarafının önerileri içerisinde Lord Curzon'la görüşmeler sırasında Musul petrollerinden tavizin yanı sıra Sovyet Rusya konusunda da memnun edici sözler verilerek Musul karşılığında SSCB ile Türkiye arasına mesafe koyulacağı vadedilmiştir. Türk tarafının Musul vilayetinin kendisine bağlanması için ileri sürdüğü sebeplere göz atacak olursak bunlar:

1. Etnik Sebep: Musul vilayetinin çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden müteşekkil olduğu ve bu iki ırkın tarihen beraber yaşayarak aynı kökten geldikleri tezi. Çünkü Kürtler, asırlardır Türklerle aynı coğrafyayı paylaşmış millettir ve ayrı düşünülemezdi. İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda ortaya koyduğu istatistik yapıya göre Musul'un toplam 485 bin olan nüfusunun 146 bini Türk, 263 bini ise Kürt kökenli olmakta ve bu da Türkiye'ye bağlanmak için önemli sebep teşkil etmekteydi.

2. Kültürel Sebep: 4 asır Osmanlı ondan önce ise 5 asır farklı Türk devletlerinin yönetiminde bulunan şehir, Türk kültürü ile yoğrulmuş hâldeydi.

3. Tarihsel Sebep: Musul her daim Anadolu bölgesi ile iç içe olmuştur (Hürmüzlü 2006: 52).

4. İktisadi Sebep: İklim cihetinden Anadolu'nun bir parçası olan Musul, onun ayrılmaz bir parçasıdır. Musul; Anadolu'nun İran, Suriye ve Irak'a uzanan kapısıdır. İnönü, aynı zamanda Lord Curzon'un söylediği Irak merkezî yönetiminin Musul'a ihtiyacı olduğu tezinin yanlış olduğunu; tam tersi Musul'un Türkiye'ye ve Diyarbakır'dan gelen ürünlere ihtiyacı olduğunu belirtti (Hürmüzlü 2006: 52-53).

5. Askerî Sebep: Irak ve Türkiye sınırının dağlardan ibaret olduğunu bildiren İnönü, Bağdat'a yakın olmakla Irak için hiçbir güvenlik kaygısının olmayacağını birkaç örnekle göstererek Arap ve Türk halklarının asırlardır süregelen kardeşlik ilişkilerini öne çıkarmış ve asla Araplara saldırmak gibi bir planlarının olmadığını karşı tarafa iletmişti (Hürmüzlü 2006: 54).

Yeni İngiliz Başbakanı Bonar Law, müzakerelerin tıkanmasından endişe duyarak Lord Curzon'la ters düşmüş ve Musul konusunda gerekirse taviz vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Ona göre Musul petroleri için Türklerle savaşmaya değmezdi. Ayrıca halkın ve dünya devletlerinin nazarında petrol için barışı riske atan biri konumunda görünmek istemiyordu. İnönü'nün Ankara'ya gönderdiği telgraftan da anlaşılacağı üzere Lord Curzon, Musul konusunun barış gündemini zapt ettiğini ve Musul yüzünden barışı riske atmamak için mesuliyeti üzerinden atmaya çalışmaktaydı. Bundan dolayı sorun çözümü için MC'ye havale edildi. Türkiye, gönülsüz de olsa İngilizlerin isteği doğrultusunda Musul konusunun sonraki 1 sene içerisinde Türk ve İngiliz hükümetleri arasında halledilmesi önerisini kabul etti. Lozan'da İngiltere ile müzakere edilen Musul konusu, iki devlet arasında daha sonra görüşülerek karara bağlanacağı için sonraya bırakıldı. Lozan Barış Görüşmelerinin yapıldığı sırada İngiliz kuvvetleri Kürtlerin yaşadığı Süleymaniye kentini de işgal ederek, Türkiye'ye karşı Asuri kabilelerini silahlandırılarak isyan başlatmalarını ve bununla da yeni kurulan Cumhuriyeti istikrarsızlaştırarak Musul konusunda elini zayıflatmayı hedeflemekteydi. 21 Şubat'ta başlayarak 12 Mart tarihine kadar devam eden Londra Görüşmelerinde de Musul sorunu hakkında hiçbir gelişme kaydedilememiş olmasından dolayı sonuçsuz kalmıştır. Çünkü İngiltere, yeni Türkiye hükümetini resmen tanımış fakat Musul'u Türkiye'nin parçası olarak kabul etmemişti. İstanbul'da Haliç Konferansı'nda toplanan İngiliz ve Türk heyeti 19 Mayıs 1924'te Musul sorununu diplomatik yollardan çözmek için ilk iki taraflı görüşmelere başladılar. Türkiye'yi temsil eden Fethi Bey kesin bir dille coğrafi, siyasi, tarihî ve etnik bakımdan Anadolu'nun bir parçası olarak gördüğü Musul-Kerkük çevresinin Türkiye'ye bırakılmasını talep ettiyse de bu isteği İngiliz heyeti tarafından kat surette reddedilerek görüşmeler kısa sürdü ve 5 Haziran tarihinde sona erdi. İngiltere, Türkiye hükümetinin asla kabul etmeyeceğini bilmesine rağmen nüfusunun çoğunluğunun Nasturilerden

oluşturduğunu ileri sürerek Hakkâri üzerinde de hak iddia ederek oranın da Irak sınırlarında kalması için görüşünü bildirmişti. Türkiye'nin ısrarla meseleyi iki devlet arasında halletme çabasına rağmen İngiliz hükümeti, meseleyi MC'ye taşımaya baştan kararlıydı. Bu karar doğrultusunda İngiltere, Musul sorununun MC'de halledilmesi için Türkiye'yi bilgilendirdi. Bu kararın son kez gözden geçirilerek iki devlet arasında müzakere edilmesi için Türkiye son defa İngiliz maslahatgüzarına talimat göndererek görüşme talep etti. Maslahatgüzarı ile yapılan bu görüşmede Türkiye petrol konusunda İngilizlere Osmanlı tarafından tanınan imtiyaz haklarını yeniden vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Türkiye, petrol konusunda taviz vererek Musul'u almayı ummuştu fakat bu da olumsuz sonuçlanınca Musul sorunu MC'ye intikal ettirildi.

Türkiye'nin petrol imtiyazları vereceği İngiliz şirketi ''Türk Petrol Şirketi'' idi ve İngiliz çıkarları için petrolle bol Musul'un özellikle Kürtler yaşayan bölgelerinin Türklere verilmemesi konusunda İngiltere hükümetine bilgi göndermişti. İki taraf arasında hiçbir anlaşma sağlanamaması üzerine İngiltere, Türkiye hükümetinin de rızasını alarak 6 Ağustos 1924'te meseleyi MC'nin gündeme alması için talepte bulundu (Kısıklı 2003). İngiliz heyeti başkanı L.Curzon başından beri Kerkük hariç Türkmen bölgelerinin dahi Türkleri istemediğini iddia etmekteydi (Hürmüzlü 2006: 61). Musul sorununun MC'ye taşınması sonrası MC'nin bütün üyelerinin bilgilenebilmesi için İngilizler, Musul'un Irak sınırları içinde kalması gerektiğini tarihî, siyasi ve etnografik olarak tezlerle anlatmaya çalışıyor ve Musul'da yaşayan Arap, Yezidi, Nasturi ve Hristiyanların Türk hâkimiyetinde yaşamak istemeyeceklerini belirtiyordu ve bu Araplardan destek alıyordu. İngiltere, Musul'un Irak'ta kalması durumunda doğal olarak Türkiye ve Irak sınırının dağlardan geçeceğini bildiriyordu. Türklerin teklif ettiği bölgede plebisit yapılmasını ise ilk konferansta İngilizler tarafından halkın cahilliği, ikinci konferansta ise hiçbir sınır anlaşmazlığı plebisitle hallolmaz diyerek reddediyorlardı. Musul sorununun MC'nin gündemine alınmasından sonra Türkiye hükümeti toplantıya katılmadan karar alınmaması yönünde MC'ye yazı göndermiş ve kabul edilmişti. Ayrıca Türkiye'ye savunma için 20 günlük süre verilmiş ve 5 Eylül 1924'te Türkiye, MC üyelerine Musul'un Türkiye'ye bağlanmasının siyasi, ekonomik, kültürel, askerî ve etnografik yönden zaruri olduğunu gösteren muhtıralar dağıtmıştı. 19 Eylül 1924'te MC, resmen Musul sorununu görüşmeye başladı.

Daha MC'ye bile üye olmayan Türkiye hükümeti, durumun kontrol altına alınması amacıyla MC'den geçici olarak Irak-Türkiye sınırını tespit etmesini istedi ve bu doğrultuda MC, 29 Ekim 1924'te iki devletin sınırlarını sonradan az bir farkla günümüze kadar kalacak olan ''Brüksel Sınırı''nı saptadı. Daha sonra Musul sorununu çözmek için 3 tarafsız devlet olan Macar, İsveç ve Belçika'dan oluşan heyet oluşturularak Ankara, Londra ve Musul'da temaslarda bulunmaları kararlaştırıldı. Temaslar sonrası komisyon rapor hazırlayarak MC'ye sunacak ve bu doğrultuda karar verilecekti. Musul'a gelerek incelemeler yapan komisyon, halkın Türkleri sevdiğini ve Türkiye'den taraf olduklarını görmesine rağmen MC'ye sunduğu raporda Musul'un Irak sınırları içinde kalmasını ve Türkiye-İrak sınırının Brüksel Sınırı olarak kalması gerektiğini rapor ettiler. Bu doğrultuda 16 Aralık

1925'te MC komisyonun bu görüşleri üzerine aldığı kararlar Musul'un Irak sınırları içerisinde kalması kararını verdi. Ayrıca İngiltere'nin Irak'taki manda yönetimi 25 yıllığına uzatıldı. Türkiye'nin sitem ederek SSCB'ye yaklaşmasına sebep olan bu karar değişmeden Türkiye tarafından mecburi surette kabul edildi. İngiltere ile görüşmeler sonucu dünya şartlarına uymaya mecbur kalan Cumhuriyet iyi komşuluk hakkında 5 Haziran 1926'da İngiltere hükümeti ile "Ankara Antlaşması" nı imzaladı. Bu antlaşmayla Türkiye, resmen Musul'dan feragat etti ve sınırlar Brüksel hattı üzerinden ufak değişmelerle kabul edildi.

4.5. Kerkük Türkmenleri ve Türkiye İçin Önemi

Kelime anlamıyla bakıldığı zaman Türkmen demek bazı söylentilere göre Türk Menem (benim) anlamında olsa da 14'üncü yy. büyük İslam fıkıhçısı ve tarihçi olan İbn Kesir el-Bidaye ve'n Nihaye isimli eserinde Türkmen kelimesinin Türklerin imanlı olanlarına dendiğini zikretmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un eserinde de aynı şekilde imanlı olanlara Türkmen ismi verildiği yazmaktadır (Ertuğrul 2006). Günümüzde Irak'ta tahminen 3 milyon Türkmen yaşadığı tahmin edilmektedir (Sirkeci 2005). Bu halk Türk kökenlidir.

Kiev'de doğmuş olmasına rağmen Fransız asıllı Türkolog olan Jean Deny'e göre ise Türkmen kelimesi, öz be öz Türk veya soyca Türk anlamındadır. 4 Raşid Halife döneminde Arapların Irak fethinden sonra bölgede yaşayan etnik unsurlar içerisinde isimleri zikredilmeyen Türkmenler Emevi Hilafeti (632-750) zamanında 674'te Buhara'dan getirilen Türklerin yerleştirilmesiyle Irak'ta sakin olmuşlardır. Daha sonra Emevi Hilafeti'nin Irak valisi olan Haccac bin Yusuf zamanında 694'te Orta Asya'dan 30 bin civarında Türk Irak'a getirilmiştir. Abbasiler döneminde daha çok orduda hizmet etmeleri için Irak'ta yerleştirilen Türkler, zamanla en elit ordu birliklerinde kullanılmış hatta halifenin özel korumalığının yapılmasından, Samarra şehrinin onlar için kurulmasına kadar hilafette ve Irak tarihinde etkili olmuşlardır. Emevi Hilafeti'nin sonlarına yakın Arap olanların daha üstün tutulması diğer milletler özellikle İran taraflarında ciddi huzursuzluklar doğurarak Emevilerin devrilmesine (750) kadar süreç devam etmiştir.

Uluslararası arenada resmî olarak ilk defa Türkmen kelimesi Lozan Barış Görüşmelerinde İngilizler tarafından seslendirilmiştir. Bunu İngilizler, halkı Türklerden ayrı göstermek için kullanmışlarsa da bu tezleri çürütülmüştür. İngilizler ayrıca Türkmenleri yıldırarak milli şuurlarını ellerinden almaya çalışmışlardır (Hürmüzlü 2006: 77). Osmanlı sonrası kurulan Irak devletinin ilk zamanlarında Irak'ta yaşayan Türk kökenlilere Türk denmekteydi, ta ki 1959 yılına gelindiği zaman monarşinin devrilerek (1958) Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar. Tehlike olarak görülen Türklerin komşu Türkiye ile aralarında tüm bağların kopması için Irak yönetimi tarafından halk Türkmen diye isimlendirilmiştir. Hatta daha önceleri yapılan nüfus sayımlarında bile Türk nüfusu mevcut orandan 4-

5 defa az gösterilerek 100 bin seviyesine kadar indirilmiştir. 1957 yılında yapılan nüfus sayımında Türkmen nüfusu olabildiğince azaltılarak, 136.800 olarak gösterilmiştir. Daha sonra 4 katı olarak gösterilmiş, 1965 yılında yapılan nüfus sayımında ise 2.8 milyon olarak gösterilmişlerdir. 2000 yılında toplam nüfusunun 20 milyon olduğu düşünüldüğünde Türkmen nüfusunun da 3.2 milyon olduğu varsayılmaktadır. Fakat bazı Türkmen Kültür Dernekleri bu sayıyı 1 milyona kadar düşürmüşlerdir (Sirkeci 2005).

Türkmenler lehçe olarak Türk dil ailesinin Batı Oğuz kolundandır ve konuşma şekilleri en fazla Azerbaycan Türklerine benzemektedir. Türkçe neredeyse tüm Türkmenler tarafından net anlaşılmaktadır (Sirkeci 2005). Türkmenlerden konuşurken özellikle Kerkük'ün üzerine basmamın asıl sebebi, Kerkük'ün Irak'ta Türkmen merkezi olduğudur. Daha Irak devletinin kurulduğu ilk zamanlardan Arap ve Kürt gerçeği kabul edilse de Türkmenler hep görmezden gelinmeye, hakları ellerinden alınmaya başlandı. Irak'ın kurulduğundan beri üzerlerinde asimilasyon faaliyetleri yapılmaya çalışılan Türkmenlerin maruz kaldıkları katliamlara göz atarsak eğer:

- İlk olarak Osmanlı sonrası İngiliz işgaline giren Irak'ta işgale karşı direnen Telafer'deki Türkmenler 1-4 Haziran 1920 tarihinde Kaçakaç denilen bölgede İngiliz hava kuvvetleri tarafından katledilmeye başladılar. Daha sonra Karatepe bölgesinde de katliam faaliyetleri devam ettirildi.
- 1924 yılına gelindiğinde Hakkâri isyanı sonrası Türkiye'den kaçarak Irak'a göç eden Süryanilerin kışkırtmasıyla 200 kadar Türkmen öldürülmüş ve tarihe Levy Katliamı olarak geçmiştir. Katliamın asıl sebebi, Türkmenlerin olduğu çarşıya giren İngiliz manda rejimine bağlı Asuri askerlerden oluşan Levi denilen birliğin halkla tartışması sonrası Asuri askerlerin Kerkük Kalesi'ne çıkararak halkın üzerine ateş açması sonucu yaşanmış katliamdır.
- Tarihler 14 Temmuz 1958 tarihini gösterdiğinde Irak'ta General Kasım Abdülkerim liderliğinde darbe gerçekleşmiş ve kraliyet yıkılarak cumhuriyet kurulmuştu. Bu durum, Türkmenleri yeni düzende umutlandırmış fakat darbe sonrası yayımlanana anayasada Kürtlere büyük ayrıcalıklar tanınmış olmasına rağmen yer bile verilmemişti. Devrimin 1'inci senesine coşkuyla katılan Türkmen toplumunun üzerine rejimin göz yummasıyla Kürt Komünist grupları ve sürgünden dönen Kürt lider Barzani taraftarları çullanmış ve 3 gün sistematik olarak Türkmenler taranmıştır (Hürmüzlü 2006: 107-109). Katliam sonrası suçu birbirinin üzerine atan grupların katliamdaki asıl hedefleri Türkiye'ye casusluk yaptıkları bahanesiyle Türkmenleri petrol bölgesi olan Kerkük'ten sürmek ve sindirmektir. Katliam sonrası açıklama yapan Abdülkerim Kasım, katliamcılarının hak ettikleri cezaya çarptırılacaklarını söylese de gereği yerine getirilmedi.

Baas rejiminin devam ettiği 1980 yılında Türkmen faal ve liderleri sırasıyla ilk başta Albay A. Abdurrahman daha sonra Doç. Dr. Necdet Koçak onun sonrasında ise Dr. Rıza Demirci ve

ardından 70 Türkmen aydınının idam edilerek Türkmen beyinlerinin yok edilmesi politikası Kuveyt işgaline kadar sürmüştür. Bu katliamlar silsilesi 1946'da yapılan Gavurbağı Katliamı ile hız kazanmıştır (Hürmüzlü 2006: 91-92). 1991 yılına gelindiğinde Irak'ın Kuveyt'i ele geçirdiği sırada kuzeyde Kürtler, güneyde Şiiler ayaklanmış ve birçok bölgeyi ele geçirmişlerdi. İsyan sonrası Irak ordusu Türkmenlerin kalabalık yaşadığı Tuzhurmatu ve Tavukluyu top atışına tutmuş daha sonra Kerkük'e doğru ilerlemiştir. Bunun da en büyük sebeplerinden birisi de Türkiye'nin Körfez savaşında Irak'ın karşısında olmasıydı (Sirkeci 2005). Öldürülme ve barınma endişesiyle Türkmenler farklı yerlere dağılmışlardır (Sirkeci 2005: 33). Irak ordusunun yaklaşması kentte katliam endişesini doğurduğundan birçoğu Erbil'le komşu bölge olan Altunköprü ilçesine sığınmışlardır. Fakat evlere sığınan Türkmenler bile ordu tarafından evlerden çıkartılarak toplu hâlde infaz edilmişlerdir. Türkmen bölgeleri için hiçbir koruma tedbirinin alınmaması Türkiye'yi rahatsız etmiş ve ABD'den Türkmenlerin de 36 paralelin kuzeyindeki güvenli Kürt bölgesine yerleştirilmelerini istemiştir. Bu durum karşısında Türkmenler, göç etmeye başlayarak kaçak yollardan Batı ve Türkiye'ye sığınmışlardır. Altunköprü katliamının tanıklarından olan ve Irak ordusu tarafından sorguya alınan Mustafa Ziya'nın anlattıklarına göre bu katliamlar sonrası 1.5 milyon ülkeyi terk ederek 1 milyona yakını İran'a, geri kalanları ise Türkiye'ye sığındılar.

4.5.1. Kerkük

Kerkük ismi, Asur devletine kadar dayanmaktadır. Kesinlik kazanmamakla beraber şehrin isminin anlamının Asur hükümdarı Sarnabal'ın şehri anlamına geldiğine inanılmaktadır. M. İskender sonrası hükümdarlık yapan Seleukos döneminde şehir onun ismiyle ve Serbug olarak anıldı. Pers yönetiminde ise şehir Kermekan olarak isimlendirildi. Şehir, Süryani yazıtlarında el-Kerh olarak isimlendirilmiştir. Yazılı kaynaklarda şehir bugünkü ismi olan Kerkük'ü büyük Türk cihangiri Emir Timur'u metheden Zafername eserinin sahibi Şerafettin Ali-Yezdi'nin tarihe not düşen yazılarından alsa da meşreben Kerkük Türkmen ailesinden olan Dr. Mustafa Cevad bu konuyu araştırarak ilk defa Kerkük isminin bölgede hüküm süren Akkoyunlu Devleti'ne dayandırmaktadır. 1976 yılına kadar Kerkük olarak adlandırılan şehir, 1976'da Irak Devrim Komitesi'nin aldığı karar doğrultusunda at-Tamim olarak değiştirilmiştir

Asurluların, Perslerin, Makedonyalı İskender'in en son İran İmparatorluğu'nun yönetimi altında bulunan Kerkük, II. Raşid Halife olan Hz. Ömer zamanında fethedilmiş ve İslam topraklarına katılmıştır. Sonraki süreçte Türklerin Bağdat'a girmesiyle Abbasi halifeliğinin devam etmesine rağmen fiilen Türk hâkimiyetine giren Kerkük, 1918'deki İngiliz işgaline kadar da hep Türk egemenliğinde kalmıştır. Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi sonrası bölgede etnik dayak yaratmak için Safeviler'in Şiileştirme ve Şii bölgelerden Kerkük'e yerleştirilen Şii ailelerin yerine özellikle Sultan

IV. Murad döneminde dağlık bölgelerdeki Sünni Kürt ve Anadolu'da yaşayan Türkmen aşiretleri bu bölgeye yerleştirilmiştir.

Petrol zengini olan Kerkük konumuyula başkent Bağdat'a yakındır (Hürmüzlü 2006: 35). Kerkük, günümüz Irak sınırlarının kuzeyinde Kürt federal yapısına komşu durumda olan tartışmalı bir bölgedir. Bölge üzerinde hem Türkmen hem Kürt hem de Araplar hak iddia etmektedir. Fırat ve Dicle ırmakları ortasında kalan Kerkük, Bağdat'a 230 km uzaklıkta, IKYB'nin başkenti Erbil ve en önemli diğer şehri Süleymaniye'ye komşudur. Diğer komşu olduğu şehir ise Sünnilerin çoğunlukta olduğu Salahaddin vilayetidir. Kerkük, Irak'ta fiilen var olan Bağdat rejimi ve Kürdistan Yönetimi ile arada transit köprü konumundadır. Günümüzde Kerkük vilayetinin 4 ilçesi vardır bunlar: 1. Dibis, 2. Havice, 3. Merkez, 4. Dakuk. Kerkük'ün önemli yerleşim birimleri ayrıca Leylan, Zab, Abbasiye, Altunköprü, Teze, Riyad ve Reşad'dır. Kerkük günümüzde tartışmalara konu olarak hem Arap hem Kürt hem Türk tarafının iddia ettiği bir şehirdir (Kabaklı 2003). Son 4 asır Osmanlı himayesinde olan bölge, İngiliz işgaliyle fiilî olarak Irak yönetimine bırakılmış ve günümüze kadar bu durum sürdürülerek Irak'ın sınırları içerisinde kalmıştır. Kerkük'te nüfus konusunda da sağlam veri vermenin zor olduğu göz önüne alındığında Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımlarına göz attığımız zaman ilk nüfus sayımı 1881 yılında yapılmış ve 22.694 kişi, 1895 yılında yapılan nüfus sayımında ise nüfusun 3 defadan daha fazla artarak 73.909 olduğu görülmüştür (Demirbaş 2019: 51). 1912 yılı istatistiklerine baktığımız zaman nüfusun 95 bine yaklaştığı gözlemlenmektedir. Bu sayı, Musul Vilayet Salnamesi'ndeki bilgiye dayanmaktadır. Osmanlının son dönemlerinde Kerkük 6 kazadan oluşmaktadır ki bu kazalar; 1. Raniye, 2. Revanduz, 3. Köysancak, 4. Erbil, 5. Salahiye, 6. Kerkük. Günümüzde hararetli şekilde tartışması yapılan Kerkük'ün etnografik olarak net yapısı saptanamamıştır. Osmanlı zamanında bölgeler etnografik değil de din ayrımına göre sınıflandırıldığından dolayı Müslim, gayrimüslim olarak sınıflandırılması sonucu o dönemde Kerkük de Hristiyan nüfusunun 5000'i bile bulmadığı bilinmektedir.

4.5.2. Kerkük Sorunu

1918 Mondros Mütarekesi sonrası İngilizler tarafından işgal edilen Kerkük nüfusunun neredeyse tamamının Müslüman Türk ve Kürtlerden oluşması sebebiyle İngiliz işgalini hoş karşılamamıştır. 1957 senesine kadar İngiliz hükümeti bölgede nüfus sayımı yaptırmamıştır. 1957'de yapılan nüfus sayımında Kerkük nüfusu 388.839 olarak bildirilmiştir ve 271 bin gibi büyük çoğunluğu Kürt ve Türk teşkil etmekteydi. İngilizlerle Türkler arasında Musul ve Kerkük sorununun ortaya çıkmasından sonra MC tarafından bölgeye gönderilen komisyonun hazırladığı raporda Kerkük'ün nüfusunun toplam 111.650 olduğu ve bunun da etnografik olarak 26.100 Türk, 35.650 Arap ve 47.500'de Kürt olduğu geri kalan 2.400 kişisinin ise farklı ırklara mensup olduğu aktarılmıştır.

İngilizler işgal dönemlerindeki raporlarda Türkmenleri ‘‘Kerküklü’’ diye isimlendirmektedirler (Hürmüzlü 2006: 78).

1918 İngiliz işgali sonrası Kerkük’ün de statüsü tartışılmaya başlanarak İngilizler arasında ortak karar verilemiyordu. Bazıları Musul ve Kerkük’ü Türkiye’ye vermeyi, bazıları yaratılacak Kürt devletine dâhil etmeyi, çoğunluğu ise Irak sınırları içinde kalmasını teklif ediyordu. Çünkü Musul ve Kerkük halkı da rahat durmuyor ve İngiliz yönetimini kabul etmeyerek isyanlara kalkışıyorlardı. İngilizlerin Musul ve Kerkük’ün genel durumunu düşünürken bunu karara bağlamak için 20 Nisan 1920’de Kahire’de toplantı düzenleyerek Orta Doğu uzmanları ile uzun süreli istişareler yaptılar. İstişareler sonucu Arap dünyasında dinî kimliğiyle de tanınan Arap isyanlarının başı ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal’ın yeni kral olarak Irak Krallığı’nın başına geçirilmesi kararlaştırıldı. Faysal’ı meşru lider olarak göstermek için referandum düzenleyen İngiltere; Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkının seçimleri boykot etmesine rağmen Faysal’ı kral ilan ettiler ve Irak’ta 27 senelik Haşimi hanedanı devri başladı.

İngilizlerin bölgede kuvvetlenme çalışmasını yakından takip eden Türkiye, 1922 yılı Şubat ayında Musul’a bağlı Revanduz bölgesine Şevket Özdemir Bey komutasında ordu göndererek ondan yerli halkı isyana teşvik etmesi, Kürt ve Türkmenlerden müteşekkil ordular kurarak İngilizleri bölgeden atması istenmişti. Bölgeye gönderilen Özdemir Bey, Türkiye hükümetinden bağımsız hareket ettiği izlenimini verecekti. Özdemir Bey, her ne kadar yerli halkı isyana teşvik etse de kara ve hava kuvvetlerinde ezici üstünlüğe sahip olan İngiliz kuvvetleri karşısında fazla varlık gösteremedi. Türkiye, Kerkük konusunda da Musul konusunda olduğu gibi ısrarcı davranarak yeniden millî iradeye tabi etmek isteğindeydi fakat Özdemir Bey’le hareket eden yerli aşiretlerin İngiliz kuvvetlerine karşı fazla dayanamamaları ve Anadolu’dan beklenen desteğin istenen düzeyde gelmemesiyle beraber Lozan Barış Görüşmelerinin başlamasıyla askerî seçenek masada kalmıştır. Anadolu’nun da elden çıkmasına sebebiyet vereceği için Musul ve Kerkük konusunda TBMM’de Mustafa Kemal Paşa mebuslara Lozan’da barış yapılmasını mı yoksa anlaşma sağlanamayan Musul ve Kerkük’e asker gönderilerek silahla alınmasını sormuş ve tüm mebuslar ilk görüşü tercih etmişlerdir. Tüm bu sebepler sonucunda Musul ve Kerkük için planlanan orduların hazırlıkları askıya alınarak askeri operasyonlar durduruldu. Ayrıca o sırada İngiltere, Fransa ve İtalya kuvvetleri fiili olarak Türk topraklarında bulunmaktaydılar. İstanbul, Boğazlar ve Batı Trakya’nın dış güçlerden arındırılması yalnız 8 günlük tartışmalı görüşmeden sonra 11 Ekim 1922’de Fransa, İngiltere, İtalya ve Ankara hükümetinin imzaladığı 14 maddelik Mudanya Mütarekesi ile mümkün oldu ve 14 Ekim’de dış güçler bu bölgeleri terk etmeye başladılar.

Lozan Görüşmeleri sırasında İngiliz heyetinin kati surette Musul-Kerkük konusunda taviz vermemesine rağmen hükümet adına görüşmeleri yürüten Lord Curzon taviz vermeye hazır olmuştur. Çünkü İngilizler o dönemlerde Musul-Kerkükü ellerinde tutmakta zorlanmaktaydılar (Hürmüzlü 2006:

60-61). Bu meseleyi İsmet İnönü ile görüşmesine rağmen İnönü bu açığı yakalayamamış ve Musul konusunda sunulan fırsatı 2 defa kaçırmıştır. Ayıyeten Musul-Kerkük konusunu genel olarak masa başında tüm delegelerin ve katılımcı devletlerin önünde değil de İngilizlerle baş başa halletmeye özen göstermiştir. Bu konudaki başarısızlığı sebebiyledir ki Mim Kemal Öke tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Türklerin Musul-Kerkük konusunda ileri sürdüğü tezde ise halkının büyük çoğunluğunun Türk ve Kürt olduğu ve Kürtlerin de Türklerle aynı kökten geldiği fikriydi. İngilizler tarafından kabul görmeyen bu görüş, daha sonra İsmet Paşa'nın teklif ettiği bölgede plebisit yapılması önerisi de bölge halkının cahil olması bahanesiyle reddedilmiştir. Karara bağlanamayan Musul ve Kerkük sorunu için iki taraf da anlaşarak sorunu daha sonraki 9 ay içinde kendi aralarında müzakere edecekleri konusunda uzlaştılar. Lozan ve Haliç konferanslarında yapılan olumsuz görüşmeler sonrası tamamen çıkmaza giren görüşmeler kesilerek karar verilmesi için MC'ye götürüldü. MC İngilizlerin başrol oynadığı bir cemiyet olması sebebiyle onların aleyhinde karar vermeyeceği tahmin edilebildiğinden ve henüz Türkiye'nin MC'nin üyesi bile olmadığından dolayı kararın bu cemiyete bırakılmasının taraftarı değildi. MC her iki devletin de savunmasını aldıktan sonra Musul-Kerkük konusunda karar vermek için tarafsız devletler olan Belçika'yı temsilen eski Albay Albert Paulis, Macaristan'ı temsilen ihtisasça coğrafyacı ve eks-Başbakan Kont Pal Teleki ve İsveçli diplomat Carl Einar Thure 31 Ekim 1924'te tarafsız komisyon üyeleri olarak atandılar. Komisyon ilk toplantısını Cenevre'de yaptıktan sonra 1224 sonu Ankara ve Ocak 1925'te Bağdat'ta temaslarda bulundular. Temasların devam ettiği sırada Güneydoğu'da Kürtlerin başlattığı ayaklanmalar hem Türkiye'nin Musul-Kerkük konusunda elini zayıflatmış hem de İngilizler tarafından Türkiye'nin kendi içindeki Kürtleri bile idare edemediği tezi ortaya çıkmıştı. İsyan bastırılarak isyan liderleri infaz edildi. Türkiye'de zuhur eden bu isyanların akabinde MC tarafından tayin edilmiş komisyon, Musul bölgesinde ve İngiliz denetimindeki yerlerde baştan seçme insanlarla görüşmeler yapmış; onların fikrini sormuş; bunun sonucunda da 16 Temmuz 1925'te MC'ye rapor göndermiştir. Rapor, ekonomik olarak Musul-Kerkük bölgesini Bağdat'a bağlı göstererek çoğunluk oluşturan Kürt halkına yerel idarede bağımsızlık verilmesi ve İngiliz manda döneminin 1953 yılına kadar uzatılmasının isabetli karar olacağı bildiriliyordu. Beş ay sonra MC, bu rapor doğrultusunda verdiği kararlar 16 Aralık 1925 tarihinde daha önceden kabul edilen Brüksel sınırını az değişmelerle geçerli kabul ederek sınırın diğer tarafı olan Musul-Kerkük bölgelerinin Irak sınırları içerisinde kalmasına hükmetti. Karar sonrası İngiltere yine de Türkiye ile masaya oturmaya ve uzlaşma sağlamaya çalışmıştır ki bu doğrultuda "İyi Komşuluk Hakkında" 1926 yılı 5 Haziran tarihinde taraflar arasında Irak sınırı konusunda nihai antlaşma imzalanmıştır.

4.6. Suriye'nin Hatay İddiası

Hatay 1939'da anavatan olan Türkiye'ye katılmıştır (Mursaloğlu 2012). İlhak sonrası durumu kabullenmek istemeyen Şam yönetimi, MC'ye bildiri göndererek bu kararın onaylanmamasını ve Hatay'ın Suriye sınırları içinde yer alması gerektiğini bildirmişlerdir. 1939 yılında ilhak sonrası Suriye Meclisi ve tüm Suriye partileri beraber demeç vererek bu durumu işgal diye tanımlamış ve kabul edilmeyeceğini bildirmişlerdir. Suriye'nin 1949'da kazandığı tam bağımsızlık sonrası da Hatay'ı kendi toprak parçası olarak görmekteydi. Fransa'yı da suçlayan Suriye rejimine İtalya ve Almanya'dan da destek gelmiştir. İtalya, San Remo Konferansı'na vurgu yaparak kendisinden habersiz böyle bir kararın alınamayacağını, Fransa ise bu kararın Türkiye ile yapılan '1921 Ankara Antlaşması'na istinaden yaptığını öne sürmekteydi (Pehlivanlı t.y.: 60). Büyük güçlerden İngiltere bu meselede dünya savaşının yaklaşması üzerine Türkiye'den taraf olarak Fransa ile arasında sorun yaşanmaması ve Türkiye'yi her türlü yanlarında tutma gayesi içindeydi. Sancakta yaşayan Hristiyanlar ve özellikle Ermeniler Türkleri sevmediklerinden dolayı tarihte eskiden de olduğu gibi birtakım güçlerin arkasına saklanarak Arap ve Türk halklarını birbirine düşürmenin peşindeydiler. Hatay'ın gerçek sahiplerine geri dönmesinden dolayı Suriye'de iktidar olan tüm rejimler Türkiye'ye düşman nazarında bakmış ve Türkiye'nin baş belasına çevrilen en büyük 2 terör örgütü olan Ermeni ASALA ve PKK terör örgütünü eğitmiş, donatmış ve her türlü rahat etmelerini sağlamak için elinden geleni yapmıştır. PKK terör örgütünün kurucusu Abdullah Öcalan bile resmen Şam himayesinde yaşamış, rejimin denetimindeki askerî kamplarda serbestçe eğitimler yaparak Türkiye'ye karşı terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. Sonunda Türkiye'nin baskıları ve savaş tehdidi sebebiyle Öcalan sınır dışı edilmiş, PKK kampları ise kapatılmıştır.

Günümüz Suriye rejiminin Dış İşleri Bakanı Valid Muallim, Lazkiye kentinde verdiği bir röportajda eliyle Hata'yı işaret ederek, bizim topraklarımız ve geri alacağız diyerek Türkiye'ye karşı toprak iddialarını yeniledi (Yenişafak 2018). Aynı zamanda Hatay'ın anavatanına katılmasının 82. yıl dönümünde Suriye Halk Meclisi bir bildiri yayınlayarak ne pahasına olursa olsun Hatay'ı almak için ellerinden geleni yapacaklarını bildirdiler. Bildiride ayrıca Fransa devletine de tepki gösterilerek Türkiye ile müttefiklik kurmak için Hatay'ı rüşvet olarak Türkiye'ye verdikleri ibaresi yer almaktadır. Türkiye'nin bu iddiaya karşı tavrı ise Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın dediği gibi topraklarımızda gözü olanın gözünü oyarız şeklindeki açıklamasıdır.

4.6.1. Hatay Sorunu

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlının yenilmesi ve 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'yla Suriye, Fransız mandasına bırakılmaktaydı (Pehlivanlı t.y.: 33). Faysal komutasındaki

Araplar, Eylül 1918'te Suriye'yi ele geçirdiler. Fakat burada fazla tutunamayan Faysal, 1920'de Fransızların gelmesiyle Suriye'den çekilmek zorunda kaldı. Fransızlar Suriye'yi kolay yönetmek için etnik ve mezhepsel ayırma giderek Alevi Devleti, Büyük Lübnan Devleti, Dürzi Devleti ve Şam Devleti şeklinde taksim etmişti. Bu şekilde federal devlet yapısı oluşturarak idare etme eğiliminin başarısızlıkla sonuçlanması sonucu olarak Ocak 1925'te federal yapı kaldırılarak İskenderun Sancağı da eklenerek Şam merkezli Suriye devleti oluşturulmuştur. Bu devletin sınırları Halep'ten Şam'a, Deyri Zor ve Humus'tan İskenderun'a kadar uzanmaktaydı.

İskenderun Sancağı'na daha önceden Fransa ve TBMM arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın 7. maddesi esas alınarak özel idari statüsü verilmiştir (Atabay 2021). Bu sancakta Türkçenin resmî dil olması ve Türk kültürünün geliştirilmesinin önündeki engellerin kaldırılmasına dair mutabakat sağlanmıştır. İskenderun Sancağı'nın yanı sıra Urfa, Maraş, Çukurova ve Antep bölgesini de işgal altında tutan Fransa, TBMM ile yaptığı antlaşma sonucunda bu bölgeleri terk ederek Suriye'ye çekilmiştir. Fransızlar daha sonra Osmaniye, Adana, Kilis ve Mersin Limanı'nı da boşaltmışlardır. İskenderun Sancağı'nı elinde tutan Fransız manda yönetimine karşı Adana iline yerleşen Türk aileler tarafından İskenderun'un bağımsızlığı için çalışan "Hukuk Cemiyeti" kuruldu (Pehlivanlı t.y.: 103).

Türkiye ile yapılacak olan antlaşma öncesi Yunan kuvvetleri ile Türklerin yaptığı savaş sonuçlarına göre hareket edecek olan Fransız işgal kuvvetleri 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusunun yenilmesi sonrası bu antlaşmayı mecburi surette imzalamışlardır. Antlaşma'nın 9 maddesine göre Caber Kalesi, Türkiye'nin nüfus alanına dâhil edilmekteydi ve Türk toprağı kabul ediliyordu. 1921 Ankara Antlaşması, 1923 Lozan Antlaşması'nın 3 maddesi ile de teyit edilerek olduğu gibi kabul ediliyordu. Bölge nüfusu milliyet olarak genelde Türk ve Araplardan, dini kesim olarak ise genel olarak Sünni Müslümanlardan az sayıda ise Alevi ve Hristiyan Ermenilerden oluşmaktaydı. Daha önceden Suriye'de kurulan 4 devletten biri olan Halep Devleti'ne bağlı olan İskenderun Sancağı 1925'te direkt Fransız manda yönetimine dâhil edilmiştir. İskenderun Sancağı'na bağlı olan Antakya bölgesi bir dönem Hristiyanlığın merkezi ve ilk defa Hristiyan isminin kullanıldığı yer olarak da bilinmektedir. Çok etnik çeşitli yer olan Antakya bölgesi; Müslüman, Hristiyan, Türk, Arap, Rum ve Ermeni etnik nüfuslarının karışık yaşadıkları bölgeydi. Osmanlı yönetiminde uzun süre kalan bölge, Müslüman ve azınlık durumunda olan Hristiyanların etnik çatışmalarına sahne olurken 19 yy.dan sonra Rusya, Avusturya ve Fransa'nın müdahaleleriyle bölgede Osmanlı devlet temelleri zayıflamıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya aralarında anlaşarak Şark Meselesi adı verdikleri gizli antlaşmayla Osmanlı'nın doğudaki topraklarını paylaşmak istiyorlardı. Bölge daha Osmanlı himayesindeyken Rusya kendisine bağlı Ermeni devleti kurarak Akdeniz'e çıkmayı, Fransa maddi servetleri elde etmek, İngiltere ise Hindistan'a giden yolu güvence altına almak niyetindeydiler. Antakya bölgesi 1918 Mondros Mütarekesi sonrası Türk egemenliğinden çıkarak daha sonra Fransız manda sistemine dâhil edilmiştir.

İskenderun Sancağı, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen Misaki-Millî sınırları içerisinde kalmıştır. Fakat zamanın şartlarının el vermemesi sebebiyle İskenderun, Fransa mandasına bırakılmış fakat ana yurda döneceği umutları da sönmemiştir (Mursaloğlu 2012: 12). Lozan Antlaşması sonrası Türkiye-Fransa hükümetleri arasındaki en büyük sorun Suriye sınırının belirlenmesi olmuştur. Daha önce yapılan antlaşmada sınırların 1 ay içerisinde kurulacak komisyon tarafından teyit edilmesi karara bağlanmış olsa bile icra edilmemiştir. 30 Mayıs 1926'da Fransa ve Türkiye, Suriye sınırının belirlenmesi hakkında "Dostluk ve İyi Komşuluk Hakkında" Antlaşma imzalayarak aradaki tansiyonu düşürmüşlerdir. Fransızların zaman zaman sınır ihlalleri yapmasının ve Türk nüfusa baskı uygulamasının sonucu olarak aradaki tansiyon zamanla yine yükselerek İskenderun meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Baskılar sonucu Türk nüfusun göç ederek sancağı boşaltması elbette ki Türkiye tarafından istenmeyen durumdu ve diplomatik çözümler aranarak bu göçler durdurulmuş ve sancağın Türk çoğunluğu korunmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, İskenderun'u Hatay diye isimlendirerek, bir grup Türk gencini eğitim için Türkiye'ye getirerek daha sonra da Hatay'ın Türk topraklarına katılmasını desteklemek için göndermiştir.

Türkiye'nin baskıları sayesinde iç işlerinde özerk bölge olan İskenderun Sancağı, dış işlerinde ise 1924'te kurulan Suriye'ye bağlanmıştır. Ocak 1926'da Suriye meclisindeki İskenderun milletvekilleri sancağın direk Fransa'ya bağlanmasını talep etseler de Suriye devletinin itirazları sebebiyle kabul görmedi. Sancak sorununun devam ettiği sırada Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi (1934) ve İtalya'da Mussolini rejiminin Habeşistan'ı işgal etmesi sonrası BM'de yapılan oylamada Türkiye, Fransa ile aynı safta yer alarak İtalya'ya karşı yaptırım yönünde oy kullandı. Avrupa'da güç dengelerinin değişmesi ve Türkiye'nin ılımlı siyaseti sonucunda 1923 Lozan Antlaşması'nda öngörülen Boğazlar Sözleşmesi feshedilerek yerine 20 Temmuz 1936'da "Montrö Boğazlar Sözleşmesi" yapıldı (Pehlivanlı t.y.: 94). Bu sözleşmeyle Marmara Denizi, Çanakkale ve İstanbul boğazlarında egemenlik daha önce başkanı Türk olan uluslararası komisyondan Türkiye hükümetine verilmekteydi. Bu gelişmeler, Türkiye'ye karşı Fransa'nın daha uyumlu olacağını gösteren faktörlerdi. Çünkü savaşın eşliğinde olan ve manda rejimlerinin bağımsızlık talepleri sonrasında bölgeyi fazla elinde tutamayacağını anlayarak Avrupa'da oluşan savaş tehditlerine karşın Türkiye'yi yanında tutmaya istekliydi.

Suriye milliyetçilerinin isyanları sonrası daha fazla direnemeyen Fransa, 9 Eylül 1936 yılında Suriye devleti ile ittifak anlaşması imzalayarak 1939 yılında Suriye devletine tam bağımsızlık vereceğini taahhüt etmekteydi. Bu taahhüt kapsamında Fransa, Suriye üzerindeki tüm haklarını Suriye yönetimine devretmekteydi. İskenderun hakkında özel madde eklenmeyerek Suriye devletine bırakılacağı anlaşılmıştır. Bu olay Türk basınında infial yaratmış ve Türkiye olaya doğrudan müdahale ederek sancak davasına yeniden hız vermiştir. Türkiye'nin talebi nüfuzunun çoğunluğu Türk olan sancağın bağımsız olmasından yanaydı çünkü öbür türlü Suriye devleti içerisinde asimile olarak azınlık durumuna düşeceklerdi. Sancak sorununun çözümü için Fransa ile yapılan antlaşmaların

neticesiz kalması sonucu Fransa'nın teşebbüsüyle Türkiye, meseleyi MC'ye taşımıştır (atabay 2012: 152). 14 Aralık 1936'dan meseleye bakan MC ilk olarak Sandler'i raportör tayin etmiş ve onun hazırladığı rapor doğrultusunda Norveç, Hollanda ve İsviçre'den temsilciler atayarak İskenderun Sancağı'na göndermiştir. Sonuçsuz kalan bu ziyaret sonrası Hatay'ın bir türlü bağımsız olmaması sonucu olarak Türkiye kararlılığını ortaya koymak için sınıra asker yığarak gövde gösterisi yapmıştı.

Suriye tarafından ekonomik ambargo altına alınan İskenderun Sancağı'ndaki ürünlere Türkiye tarafından tatbik edilen gümrük vergisi kaldırılmış, banka kurularak halka kredi verilmiş ve 30 Ağustos 1937'de Türk Başkonsolosluğu göreve başlamıştır. Avrupa'da cereyan eden olayların etkisiyle masaya oturan Türkiye ve Fransa arasında 3 Temmuz 1938 yılında İskenderun Sancağı'nın bağımsız olacağı ve toplamda eşit olmakla 5000 askerî kuvvetin var olan statüyü garanti edeceği üzerine antlaşma sağlanmıştı (Mursalöülu 2012). 5 Temmuz günü 2500 kişilik Türk ordusunun şehre girmesinden sonra 24 Ağustos tarihinde Millet Meclisi seçimleri yapılmıştır. 40 kişilik milletvekili koltuğunun 22'si Türklerden, 11'i Araplardan, 5'i Ermenilerden, 2'si ise Rumlardan seçilmiştir (Mursalöülu 2012: 16-17). 2 Eylül 1938'de yapılan seçimlerde soy ismi bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimler sonrası Abdülgani Türkmen Meclis Başkanı, Abdurrahman Melek ise Başbakanlığa getirilmiştir. Kabul edilen anayasa Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, bayrağı bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanan Türkiye bayrağının nerdeyse aynısı, millî marşı İstiklal Marşı ve yönetim şekli Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyetin ismi Hatay olarak değiştirilmiştir. Suriye'nin ambargoları sonrası Hatay devleti, Suriye parasından vazgeçerek Türk lirasına geçmiş, posta pullarını Türkiye'den almış ve yurt dışı çıkışlarda Türk ve Fransa pasaportları kullanılmıştır. Okullarda okutulan Arapçanın yerine Türkçe konmuş ve Fransız istihbarat birimlerinin yerine Hatay Türkleri bu görevi üstlenmiştir. Avrupa'da İtalya ve Alman kuvvetlerinin işgallere başlaması sonrası Fransa'nın ılımlı politika izleyeceğinden emin olan Türkiye, açıkça 1939 yılı başlarından itibaren Hatay'ı kendi topraklarına katma isteğini dillendirmiştir. Dönemin Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Fransız diplomatla yaptığı görüşmede bu isteği karşı tarafa iletmıştır.

İngiltere ve Türkiye arasında müttefiklik hakkında yapılan görüşmelere Fransa'nın da katılmak istemesi, Hatay sorunu çözülmeden Türkiye tarafından veto edilmiştir. Avrupa savaşı öncesi Türkiye gibi devleti yitirmek istemeyen Fransa sonunda Hatay konusunda Türkiye'nin isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. 23 Haziran 1939'da Fransa ve Türkiye arasında nihai görüşmelerin sonucu olarak müttefiklik ve Hatay'ın gelecek statüsü kararlaştırılmıştır. Aynı gün toplanan Millet Meclisi oy birliği ile karar vererek Türkiye'ye katılmışlardır (Pehlivanlı t.y.: 267-268). Hatay'ın anavatana katılması şehirde büyük coşkuyla kutlanarak merasimler tertiplenmiş ve her tarafı ay yıldızlı Türk bayrakları süslenmiştir. Tayfur Sökmen daha sonra Ankara'ya gelerek Hatay devlet bayrağını devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye teslim etmiştir. 30 Haziran'da toplanan TBMM, Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma kararını onaylamıştır. Karar sonrası 7 Temmuz'da merkezi Antakya

olmakla Hatay il statüsünde Türkiye Cumhuriyeti'nin 63'üncü ili olmuştur. 23 Temmuz'da Hatay'da bulunan 2500 kişilik Fransız kuvvetleri Hatay'ı terk etmiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına Suriye'nin yanı sıra İtalya hükümeti de itiraz etmişti (Atabaya: 2012: 162).

SONUÇ

Asırlarca Orta Doğu bölgesinde söz sahibi olan Türkiye, I. Dünya Savaşı sonrası yenik düşünce Orta Doğu bölgesinden tamamen çekilmiş ve bu bölgeler İngiliz-Fransız işgaline uğramıştır. İşgal sonucunda Türkiye'nin Orta Doğu ile bağları kopmuş ve elde kalan bölgelerle yetinmek zorunda bırakılmıştır. Orta Doğu'nun kaybedilmesi sonrası Türkiye, Misak-ı Millî sınırları içerisinde olan bazı bölgelerini tamamen kaybetmiş ve o topraklarda yaşayan milyonlarca Türk kendi kaderlerine terk edilmiştir. Orta Doğu'nun kaybedilmesiyle en büyük kayıp elbette ki Irak ve Suriye'nin elden çıkmasıydı. İşgal sonrası bu bölgeler Türkiye'yi doğrudan hedef alan İngiliz ve Fransız işgaline uğrayarak manda yönetimleri kurulmuştur.

Orta Doğu'nun kaybedilmesi sonrası en önemli acı Anadolu ile iç içe gelişen Irak'ın kaybedilmesi idi. Çünkü Irak, Anadolu ile iç içe gelişmiş; ayrıca da Musul ve Kerkük gibi petrol zengini toprakları barındırmaktaydı. Bu bölgelerde yaşayan halk Türk'tü ve Musul hukuken Türkiye'ye aitti. Çünkü Osmanlının 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı "Mondros Mütarekesi"ne göre savaşan taraflar oldukları bölgede kalmalıydılar. Fakat İngilizler anlaşmaya uymayarak petrol zengini Musul'u bahane ile işgal etmişler ve daha sonra Irak'a bağlamışlardır. Musul'un kaybedilmesi, Türkiye-Irak ilişkilerini olumsuz etkilese bile o dönemde Irak manda yönetiminde olduğu için ilişkiler Türkiye-İngiltere ekseninde devam etmekteydi. Uluslararası arenada Musul'un Irak toprağı olarak tanınması ve Türkiye'nin nihai olarak işgalle barışması sonrası Irak ile ilişkiler düzelmiş ve İngiliz işgali sonrası Krallık yönetiminde olan Irak'la iyi ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye'nin o dönemlerde SSCB tehdidine karşı Batı bloğunda yer alması Araplarla arasının açılmasına neden olsa da Irak, Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmiş; karşılıklı büyükelçiler atanmış ve birlikte "Bağdat Paketi" oluşturulmuştur. Bu dostane ilişkiler uzun sürmemiş ve 1958'de General A. Kasım'ın Irak Haşimi Krallığı'na darbe yapması sonucu bozulmuştur. Fakat Türkiye 1 sene sonra yeni darbe yönetimini tanımış ve ilişkilerde düzelmeye görülmüştür. Irak'ta 1968 sonrası Baas rejiminin hâkim olması sonrası Türkmen azınlığa karşı asimilasyon politikası güdülmesi ve birçok haklarının ellerinden alınması sonrası Türkiye-Irak ilişkileri bozulmuştur. Tüm bu politikaları sonucunda Türkiye 1980-1988 yılları arasında 8 sene devam eden İran-Irak Savaşı'nda tarafsız kalmış ve daima iyi ilişkiler kurduğu Irak'ı desteklememiştir. Bunda elbette ki İran'la yapılan ticari ilişkiler de etki etmekteydi.

O dönemlerde Irak-Türkiye ilişkilerini en fazla etkileyen dış unsurlardan biri de İran Pehlevi rejimiydi. Çünkü İran, Orta Doğu'da söz sahibi devletti ve Türkiye'yi bölgede kendisine rakip olarak görmekteydi. Bu sebeple Irak ile Türkiye arasında iyi ilişkiler kurulması İran'ı rahatsız etmekteydi. İran ayrıca Irak'tan toprak talep etmekte ve Türkiye'nin hak talep ettiği Musul'u ve Kürt nüfusunun ağırlıklı olduğu kuzey bölgelerini kendi etki alanına almak peşindeydi. Bu yüzden İran, Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini bozmaya ve kendi içinde anarşi ve terörle uğraşmasını teşvik etmekteydi. Kuzey Irak'ta Kürtler arasında yapılan iç savaşta bile İran, taraf olmuş ve Türkiye'nin desteklediği KDP'ye karşı KYB'yi desteklemiştir. Hatta yapılan iç savaşta 5.000 asker göndermiş ve PKK ile beraber hareket etmiştir. 2003 ABD işgali sonrası Irak, fiilen Kuzey Irak Kürt Yönetimi, güneyde Şii çoğunluk ve orta kesimde Sünni bölgelerine ayrılmıştır. ABD işgali sonrası yönetimin yavaş yavaş Sünnilerden Şiilere geçmesi sonucu İran, Irak politikasında daha baskın olmuş ve Türkiye'nin elini zayıflatmıştır. Arap Baharı sonrası Irak'ta küçük çaplı gösteriler yapılsa bile Türkiye-İrak ilişkilerini fazla etkilememiştir. Gergin olarak devam eden ikili ilişkiler 2018 sonrası yavaş yavaş düzelmeye başlamış ve cumhurbaşkanlarının karşılıklı konuşmaları sonrası ılımlı devam etmiştir.

Türkiye için en önemli kayıplardan birisi de Suriye'nin kaybedilmesidir. Bu işgalle beraber nüfusun önemli kısmını Türklerin oluşturmasına rağmen İskenderun Sancağı tamamen Türkiye'den koparılmıştır. Türkiye, uzun bir mücadele sonucunda İskenderun Sancağı'nı topraklarına katsa da Suriye ile ilişkiler gergin olarak kalmış ve Suriye, Hatay ismi verilen İskenderun Sancağı'nın işgali ile barışmamıştır. Suriye, Hatay'ın kendi toprağı olduğunu ve buranın Fransa tarafından II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye nispet yapılması için haksız olarak bırakıldığını savunmuştur. Tüm Suriye siyasi partileri bu görüş üzerinde ittifak etmiş ve ellerine imkân düştüğü an topraklarını geri alacaklarını beyan etmişlerdir. Fakat uzun bir süre Suriye'de istikrarın olmaması ve darbeler dönemi, daha sonra ise İsrail ile girişilen savaşlar Suriye'ye Hatay'ı unutturmuştur. 1970 sonrası Hafız Esad'ın darbe ile başa geçmesi sonrası iç istikrarı yakalayan Suriye, tekrar Türkiye'den toprak talep etmeye başlamış ve ilişkiler soğuk devam etmiştir. Buna bir de Suriye'nin SSCB, Türkiye'nin ise Batı safında yer alması eklenince ilişkiler içinden çıkılmaz bir hâl almış ve iki taraf da birbirlerini tehdit olarak görmüşlerdir. 1970'li yılların sonuna doğru Türkiye'de artan sol eğilimli örgütler ve PKK terör örgütünün kurulması Suriye tarafından iyi değerlendirilerek Türkiye'ye karşı kullanılmıştır. Özellikle PKK'nın lojistik desteği ve barınma ihtiyacı uzun bir süre Suriye tarafından karşılanmıştır. PKK'nın elebaşı A. Öcalan, Şam'da ikamet ettirilerek faaliyetlerini

devam ettirmesi için her türlü destek rejim tarafından sağlanmıştır. Buna cevaben Türkiye savaş durumu almış ve Suriye'ye nota göndermiştir. İlişkilerin bu denli gerilmesi sonrası her iki taraf karşılıklı geri adımlar atmıştır. Türkiye, Suriye ile arasında var olan Fırat su sorununda karşı tarafı memnun edecek tavizi verirken Suriye de PKK'yı ve diğer sol örgütleri desteklemeyeceğini taahhüt etmiştir. İki taraf arasında 1998 yılında 'Adana Mutabakatı' yapılarak ilişkiler yavaş yavaş düzelmeye başlamış ve Suriye, Hatay iddiasından vazgeçeceğini beyan etmiştir. Fakat ne Suriye verdiği sözü tutmuş ne de Hatay iddiasından vazgeçmemiştir. Hâlâ okul kitaplarında Hatay, Suriye toprağı olarak gösterilmiş ve el altından Türkiye karşıtı örgütlere destek sağlanmıştır. Özellikle bu iş için Suriye istihbaratının denetiminde olan Lübnan'a ait Bekaa Vadisi kullanılmıştır. Suriye'de Beşar Esad'ın göreve gelmesi ve 2002 yılında AKP hükümetinin Türkiye'de hâkimiyete gelmesi sonrası ilişkilerde tekrar düzelmeye görülmüş ve ikili anlaşmalarla karşılıklı vizeler kaldırılmıştır. 2011 Suriye İç Savaşı'na kadar devam eden ılıman iklim halkın haklı taleplerinin Suriye rejimi tarafından göz ardı edilmesi ve kanla bastırılmaya çalışılması sonrası Türkiye-Suriye ilişkileri tamamen kopmuş ve Türkiye, rejime sırtını dönerek muhalifleri resmen desteklemiştir. Bununla da ilişkiler tamamen kopmuş ve Türkiye güvenlik gerekçeleriyle Suriye'ye askerî müdahalelerde bulunmuştur.

Suriye-Türkiye ilişkilerini en fazla etkileyen dış unsurların başında Irak'ta olduğu gibi İran gelmektedir. Çünkü İran, 1979 devrimi sonrası İsrail karşıtı olduğu için Suriye ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve Arap Baharı sonrası Suriye yönetimine istisnasız olarak her türlü maddi ve manevi desteğini sunmuştur. 1980'ler ve 1990'lar boyunca kötü giden Suriye-Türkiye ilişkilerinde İran, Suriye safında durmuş ve Türkiye'yi Orta Doğu'daki konumundan tamamen atma politikası izlemiştir. Arap Baharı sonrası da bu politikası değişmeyen İran, Türkiye'nin karşısında durmuş ve zaman zaman desteklediği örgütler ve rejim eliyle Türkiye ile savaşmıştır. 12 senedir devam eden Suriye İç Savaşı'nda İran daha kârlı çıkmış ve desteklediği rejim ayakta kalmıştır. Bu da Türkiye'yi Orta Doğu'da zayıflatmış ve İran'a alan açmıştır. Sonuç'ta Türkiye en kötü senaryoyla karşılaşmış ve Suriye ve Irak başta olmakla birçok Orta Doğu ülkesi ile ilişkileri kopmuştur.

Türkiye-İran ilişkilerine baktığımız zaman 20. yy. başlarında İran kendisini yönetecek kapasitede olmadığı için ilişkiler istenen düzeyde kurulmamıştır. Hatta iki devlet arasında var olan Küçük Ağrı meselesi ve Kürt sorunu yüzünden ilişkiler gerilmiştir. Kısa süre içerisinde bu sorunların aşılmasıyla ilişkilerde düzelmeye görülmüş ve İran Şahı Rza Pehlevi, 1934'te Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretle beraber ilişkilerde olumlu yükseliş

görülmüş ve İran, Türkiye'ye benzer reformlar yapmaya heveslenmişti. Fakat iç durumun müsait olmaması sebebiyle bu reformları yapamamış ve Şahlık rejimi devam etmiştir. Bu durum ikili ilişkileri belli ölçüde zedelemiş ve resmî yayın organlarında birbiri aleyhinde yazılar yazılmaya başlanmıştır. İran'da 1979 devrimi sonrası yönetimin, Şii esaslarda İslam devleti kurması sonrası Türkiye, yeni hükümeti tanımış ve iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirmiştir. İlk başlarda iyi devam eden bu ilişkiler, karşılıklı güvensizliğe dayanmıştır. Çünkü Türkiye, İran'ın kendi ülkesinde şerait devletini teşvik edeceğini, İran ise Türkiye'nin kendi içinde laik rejim tesis edeceğini düşünmekteydi. Türkiye'de başörtüsü aleyhinde bir takım kararlar alınması ve İran büyükelçisinin Atatürk'e saygıda bulunmaması ilişkileri daha fazla bozmuş ve karşılıklı büyükelçiler geri çağırılmıştır. Daha sonra karşılıklı açıklamalar ve cumhurbaşkanlarının görüşmeleri sonrası ilişkilerde iyileşme görülmüş ve ticari ilişkilerde birbirine bağlı olmaları sebebiyle ilişkiler düzeltilmiştir. 2011 yılında Arap dünyasını kasıp kavuran 'Arap Baharı' tekrar Türkiye ve İran'ı karşı karşıya koymuş ve Orta Doğu'da söz sahibi bu iki devlet arasında var olan rekabet ortamını alevlendirmiştir. Bu rekabetin en büyük örneğini günümüzde Suriye teşkil etmektedir.

2023 yılında geldiğimizde hem Irak hem de yavaş yavaş Suriye ile ilişkilerin düzeltilmeye çalışılmasına rağmen Türkiye Irak'ta 3 milyona yakın Türkmen'in yaşaması ve Kuzey Irak'ta mevcut olan Kürt yönetiminden dolayı Orta Doğu siyasetinin en önemli ayağını Irak oluşturmaktadır. Türkiye fiilen Musul ve Kerkük'ü Irak toprağı olarak tanısa bile hala resmi olmayan bazı kuruluşlarda toprak iddiası seslendirilmektedir. Suriye ile ise ilişkilerde yavaş yavaş normalleşmeye doğru adımlar atılsa bile Suriye her zaman olduğu gibi günümüzde de Hatay iddiasından tamamen vazgeçmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abubaker, S. S. (2020), "İŞİD'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik", 4/2: 101.
- Acar, M. (2018), Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Bölgesel Güvenliğe Yansıması, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Açıkses, N. T. (2021), İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941). s. 1312.
- Akbaş, Z. (2011), *Irak. İran'ın İzlediği Politikalar*, Ankara: Barış Kitap.
- Akgül, E. (2016), *1979 Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*, (Der. Başkent Üniversitesi) İstanbul.
- Aktaş, K. (2018), "Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş Birliği mi Rekabet mi?" *Türkiye OrtaDoğu Çalışmaları Dergisi*, 5/1: 166.
- Al, A. (2008), 1958-1979 Yılları Arasında Irak'ta Yapılan Hükümet Darbeleri'nin Türkiye'deki Yankıları, 13 Kasım 1963 tarihinde Yapılan Hükümet Darbesi. Yüksek Lisan Tezi.
- Al, A. (2014), *Türk Dış Politikası 1918-1980. 1932-1939 Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- al-Hamavi, Y. (1965), *Mu'cemul Buldan*, 4: 257.
- Altunışık, M. B. (1998), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar. Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri*, (Der.: G. Özcan ve Ş. Kut. Bülke Yayınları.
- Anbarcıoğlu, M. (1983), "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İranda Yapılan Reformlar", 3/4: 13.
- Arıkan, P. (2020), "Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları", 6: 61.
- Arslantaş, S. (2021), *Olaylarla Orta Doğu*, Ankara: Fecr Yayınları.
- Artan, M. (2019), "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanması'nın Sebepleri", s.294.
- Atabay, M. (2021), *Son Yüzyılda Türkiye ve OrtaDoğu. Irak*.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri* (1922), 13: 136-137.
- Athoğlu, D. (2018), *Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Atlıoğlu, Y. ve Eravcı, P. H. (2018), *Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, Ö. (2020), "Liderlik Kuramları Açısından PKK Terör Örgütünde Liderlik ve Abdullah Öcalan, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydıntaşbaş, A. (2011), "Albay Asaad Beşar Esad'a karşı", *Milliyet Gazetesi*,
- Ayhan, S. (2017), *AK Parti Hükümetlerinin OrtaDoğu Politikaları – Suriye Örneği, Suriye Sorunu ve Türkiye'nin Değişen Suriye Siyaseti*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ayhan, V. (2011), "Başbakan Erdoğan'ın Mısır Ziyareti ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Olası Etkileri", 3/33: 8-21.
- Bakır, T. (2022), "Yeni Belgeler Işığında 14 Temmuz 1958 Irak İhtilali ve Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine Müdahale Tasarıları", 6/1: 188.
- Basrak, Y. (2016), Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın rolü. s. 122.
- Başak, D. (2013), *İkinci Oturum ve İmza. Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü*, İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- BBC (2019), "SDG: Bağuz ele geçirildi, IŞİD kesin olarak yenildi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47678882> . (Erişim Tarihi 23 Mart 2019).
- Bila, F. (2004), "Satranç Tahtasındaki Yeni Hamleler Hangi PKK ?" 23.
- Bilal N.Şimşir, B. (Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler). Irak Elçiliğine Tahir Lütfü Bey'in Tayini", Şimşir, B. N. (Ed.), *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 82-425.
- Bilal, N. ve Şimşir, D. (2004), *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler. Türkmen liderler idam ediliyor (16 Ocak 1980)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bilge, M. L. (2002), *Kutül'Amare – GüneyDoğu Irak'ta Bulunan Vasıt Muhafazasının Merkezi*, İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. s. 502-503.
- Biryukov. (2017), "Vzaimodeystviya Saudovskoy Aravii", *İrana v Sfere Bezopasnosti*. 41: 28-29.
- Bozkurt, N. (2016), *Samerra Dönemi (836-892). Abbasiler (750-1258)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, İsam Yayınları.
- Canatan, Y. (1996), Türk-Irak Siyasi Münasebetleri ve Andlaşmalar. Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958), Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı.
- Cihad-ı Ekber. (2015), *Prof. Dr. Ali Arslan, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Cihan, C. (2015), "Türk-Sasani Askerî İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", 90.
- Cockburn, P. (2014), *Musul Savaşı. İslam Devleti'nin Yükselişi: IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çağlayan, P. K. (2010), "İngiliz Nüfuzunun Yayılmasına Karşı Van Vilayeti'nin Uygulamaları, The Impacts Of Britishs' Kurd Policy On Van Province (1919-1920)", 3: 40.
- Çelikkol, O. (2015), *İçimizdeki Komşu Suriye. Tarihte Suriye*, İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Çetinsaya, G. (1999), "Avrasya Dosyası. Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri, 1926-1938", 5: 150-151. İstanbul.
- Çetinsaya, G. ve Özhan, T. (2009), *İşgalin 6.Yılında Irak*.
- Çin, B. (2007), *Kaçar Hanedanının Devrilmesi Sırasında TBMM İle Olan İlişkiler. Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Daban, E. Z. ve Daban. C. (2018), "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi", 2/1: 83.
- Dağdeviren, Z. (2020), "IŞİD'in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve IŞİD'le Mücadele Stratejisi", 302.
- Demirbaş, B. (1991), *Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi. Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Demirel, A. (2019), "Suriye'de Fransız Manda Yönetiminin Kuruluş Süreci", 1/1: 75.
- Doğan, B. (2022), "Türkiye ve İran'ın Arap Baharı Dönemi Dış Politikası ve Arap Basımına Yansımaları, 2011-2015", 9/1: 154.
- Emeç, A. (2020), "İran'ın Ortadoğu Stratejisi: 'Şii Hilali'ndeki Ülkeler" <https://stratejikortak.com/2020/05/iran-ortadogu-strateji-sii-hilali.html> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- Erden, A. F. (1954), *İdamlar. Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul: Yayıncı: Halk Matbaası.
- Erendil, M. (1976), *Tarihsel Gelişme. Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Gnkur Basımevi.
- Erkoç, M. (2020), *Mehmet Ali Paşa'nın Vali Olma Süreci ve Mısır'ın Özerk Olması. Osmanlı Devlet'inden Ayrılma Sürecinde Mısır'da Arap Milliyetçiliği*, Gaziantep: İktisad Yayınevi.
- Ersin, N. (1994), *Öncesi ve Sonrasıyla BAAS Partisi, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ertuğrul, Ü. (2006), *Irak Türkleri ve Türkiye , Türklerin Irak'a Girişlerinden Osmanlı Egemenliği Dönemine Kadar Irak Türkleri (684-1534)*, İstanbul: Kerkük Vakfı.
- Fraser, T. G. (2011), *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu. Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı*, (Çev. F. Doruker), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Geçener, T. (2017), *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1979-2010)*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görçün, Ö. F. (2006), *İran İslam Devrimi. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülcemal, D. (2016), *Uluslararası Ekonomi Politikleri Açısından Türkiye-İran İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günel, K. (2013), *Fırat ve Dicle Sularının Paylaşılma Sorunu*.
- Gürkan Doğan, B. D. (2012), "Demokratikleşme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 80.
- Hancılar, Ö. (2021), "1983-1987 Kuzey Irak'taki Türk Sınır Ötesi Operasyonlarının Hukukiliği. (S. B. Pamukkale Üniversitesi)", 46: 350.
- Hofsbiyan, N. (1985), Firuz Ahmed vd., *Türkiye beyne's-Safveti'l-Birukratiyye ve'l-Hukmi'l-Askerî, Müessesetü'l-Ebhasi'l-Arabiyye*, 147.
- Hürmüzlü, E. (2006), *Irak'ta Türkmen Gerçeği. Türkmen Kimliği*, İstanbul : Kerkük Vakfı.
- İdiz, S. (2011), "İran ile Suriye'nin mezhepsel bağları" <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/semih-idiz/iran-ile-suriye-nin-mezhepsel-baglari-1426747> (Erişim Tarihi 15 Ağustos 2011).
- İmset, İ. G. (1993), *PKK: Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*.
- İsmail Şahin, Cemile Şahin, Samet, Yüce. (2014), "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/15: 108.
- İsmet Melek, D. D. (2011), *Mütareke Öncesi Güney Cephesi'ndeki Durum: İngiltere ile Emir Faysal Arasındaki İşbirliği. Devletten Millete Hatay Devleti Bir Sadakat Öyküsü*, Hatay: T.C. Hatay Valiliği.
- Kabaklı, A. (2003), *Sınırların Ötesi: Savaş, Petrol, Irak, Kerkük. Türk-İrak Dostluğu Ama Nasıl!* İstanbul: Yayınlayan: Türk Edebiyat Vakfı.

- Karaalp, H. (2019, 11 Kasım), “Farklı etnik, dini ve mezhebi bileşenlerin mozaïği: Irak”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/farkli-etnik-dini-ve-mezhebi-bilesenlerin-mozaigi-irak-/1641558> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- Karabat, A. (2013), *Suriye Savaşları. Demokrasiyle Taçlanmayan Özgürlük Düğünü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karacagil, Ö. K. (2014), “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 115.
- Kasalak, K. (2007), T.C Süleyman Demirel Üniversitesi. Irak’ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri. Isparta.
- Kavak, A. (2015), “Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran’da İrsad Faaliyeti Yürüten Nakşbendi-Halidi Şeyhleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12: 79.
- Kayhanan Pusahane, Ö. (2017), Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi, Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasında Değişim, 14/ 56: 40.
- Kerküklü, A. (2006), *Oyun İçinde Oyun Kerkük. Cumhuriyetin İlanı (14 Temmuz 1958)*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Khoury, D. R. (2003), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834. Hassa İle Amme Arasında: 18.Yüzyıl ve 19 Yüzyıl Başlarında Musul’da Seçkinler ve Halk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılınç, T. (2011), *Ortadoğu’dan Notlar. Her Şeyi Erdoğan mı Bozdu?* İstanbul: Yayımlayan: Pınar Yayınları.
- Kısıklı, E. (2003), "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması Sırasında Musul'un Durumu. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü", *Atatürk Yolu Dergisi*, 491-492.
- Lerch, W. G. (2011), *Die Arabische Revolution. Die Politische Meinung*, W.Bertelsmann Verlag, Mai,
- McWowall, D. (2004), *Modern Kürt Tarihi. Kürt Kimliği ve Sosyal Formasyonu*, Ankara: Doruk Yayınları.
- Mepa News (2019), “(Irak’ta etnik ve dini yapı haritası “, <https://www.mepanews.com/irakta-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-30735h.htm> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- Meriç, Ö. (2009), Türkiye’nin Doğu Politikası ve Bağdat Paktı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

- Mursaloğlu, M. (2012), *Sancak, Devlet, Millet: Hatay. 29 Ekim 1937*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Nasır, A. (2010), “Keşey Kürd Lepeiwandiyekani Newan İran İraq le Salani 1921-1936”, 17.
- NTV (2019), “İşte dünyanın konuştuğu harita” <https://www.ntv.com.tr/dunya/iste-dunyanin-konustugu-harita-libya-ile-imzalan-anlasma> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- Nuaymi, A. N. (1986). *el-Alakâtü'l-Arabiyye –et-Türkiyye*, s. 1947-1985
- Okur, M. A. ve Salik, N. (2016), *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika. Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Olson, R. (2005), *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik. İslam Devrimi'nden Körfez Savaşı'na: 1979-1991*, Ankara: Babil Yayın Dağıtım.
- Oran, B. (1998), *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayımevi.
- Oran, B. (2001), “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar”, *Türk Dış Politikası*, 1: 281.
- Orhan Batur, M. ve Özşahin, C. (2019), *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset. İran-İrak Savaşı (Devrimci Yaklaşım)*, Ankara: Nobel Yayın.
- Özgiray, A. (1995), “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 298.
- Quinn, S. (2020), *Şah Abbas, İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar. Dış Tehditler: Osmanlılarla Barış*, (Çev. Z. Yılmaz), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Ramazan'ı, R. K. (1992), “Iran's Foreign Policy: Both North and South”, *Middle East Policy*. 46/3: 393-412.
- Saatçi, S. (1993, 2007). *Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Kent Dokusu ve Geleneksel Evleriyle Kerkük, Kerkük*.
- Saatçi, S. D. S. (1996), *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı. Irak'ta İlk Türkler*, İstanbul Araştırma Merkezi.
- Sandıklı, A. ve Çakmak, C. (2014), *Suriye'nin Yeniden Yapılandırılması. Olağanüstü Halin Sonu, Siyasi Özgürlüklerin Başlangıcı: Suriye*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Saray, M. (1999), *Türk-İran İlişkileri*. Humeyni Rejimi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıaslan, F. K. *Orta Doğu ve Türkiye – Tarih, Krizler ve Dış Politika. Mısır-Türkiye İlişkilerinin Kısa Süren Altın Çağı: Muhammed Mursi Dönemi*, Ankara: Nobel Yayınları.

- Satan. A. (2016), *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 İngiltere Devlet Arşivi Raporu. Aşiretlerin Kontrol Altına Alınması*, (Çev. N. Engin), İstanbul:Tarihçi Kitapevi.
- Sayın, D. (2015), *Suriye Sorunu. OrtaDoğu'da Türkiye ve İran'ın İşbirliği İmkanları*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sazak, D. (2002), *11 Eylül Gölgesinde Saddam. Kürt Göçü ve Çekiç Güç*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Sebâvî, A. A. (1987), *Matbaatü Camiatü Musul*, 224.
- Serbest, B. (2016), “Bağdat Paktının Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5/3: 407.
- Setav (2017), "Türk İnan ilişkileri" <https://www.setav.org/turk-iran-iliskileri-ii-abd-ve-avrupanin-etkisi/> (Erişim Tarihi 7 Ekim 2017).
- Silleli, T. (2005), *Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri. Irak'ın Stratejik Önemi*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Sirkeci, İ. (2005), *Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri. Irak Türkmen Nüfusu ve Türkmenlerin Yurtdışına Göçü*, Ankara: Global Strateji Enstitüsü.
- Soysal, İ. (1997), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tamer, C. (2016), “Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Beşika Örneği”, 3/6: 105.
- Tarihi Olaylar (t.y.), “Asala” <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/asala-233> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- TBMM Gizli Tutanakları. (1988), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2/41: 33-34- 472-475.
- Telci, İ. N. (2013), “Devrim Sancısı: Mısır'da Siyasal ve Ekonomik Kriz”, *Orta Doğu Analizi*, 5/55: 54.
- Tibi, B. (1998), *Arap Milliyetçiliği. Napolyon'un Mısır Seferi (1798) ve Mehmed Ali'nin İktidarı Ele Geçirışı (1805): Orta Doğu'da Dış Kaynaklı Sosyal Değişimin Başlangıcı*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- TRT Haber (2020), “Türkiye-Libya anlaşması Akdeniz'de dengeleri değiştirdi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-libya-anlasmasi-akdenizde-dengeleri-degistirdi> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- Türkman, D. S. (2007), *ABD, Orta Doğu ve Türkiye. Irak*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Ünal, U. (2013), *Osmanlı Belgelerinde Suriye. Şam'ın İngilizler Tarafından İşgali*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Yavuz, C. ve Erdurmaz, S. (2012), *Tunus'ta İsyanın Başlaması ve Gelişmesi. Arap Baharı ve Türkiye: Orta Doğu'da Kırılan Fay Hatları*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yavuz, H. (2010), *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri. Dini ve Sivil Toplumlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuzaslan, G. (2019), *Bir Adım Ötesi Suriye. Dera'dan Afrin'e Bir Zeytindalı*, (Abdullah Ağarın Önsözüyle), İstanbul: Eftalya Yayıncılık.
- Yaycı, C. (2019), "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15/30: 334.
- Yazıcı, N. (1972), *Atatürk Döneminde Meydana Gelen Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı
- Yeniçağ (2018), "Suriye'den küstah Hatay açıklaması" <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/suriyeden-kustah-hatay-aciklamasi-203481h.htm> (Erişim Tarihi 23 Mart 2019).
- Yenişafak (2018), "Esed rejiminden hadsiz sözler: Hatay'ı er ya da geç alacağız" <https://www.yenisafak.com/video-galeri/dunya/esed-rejiminden-hadsiz-sozler-hatayi-er-ya-da-gec-alacagiz-2181933> (Erişim tarihi: 10 Mart 2023).
- Yıldırım, E. (2009), *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960. Türkiye'de Cumhuriyetin İlanı ve İran'ın Türkiye'ye Bakışı*, İstanbul : Giza Yayınları.
- Yıldırımoğlu, A. (2019), *Terörün Dönemsellik Bağlamında Trendleri: PKK Örneği. Türk Ekonomisi ve PKK'nın Eylem Eğiliminin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, İ. (2006), "Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası", 129.
- Yiğit, İ. (2016), *Emeviler. Dahili Durum/Ülkede İstikrarın Sağlanması (651-750)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, İsam Yayınları.
- Zengin, G. (2013), *Kavga: Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013. Komşularla Sıfır Problem Öldü mü?* İstanbul: İnkilap Kitabevi.

EKLER

Ek 1: Haritalar